

NÄLKÄÄ, KEINOTTELUA JA HÄTÄRAVINTO-
OHJEISTUSTA

Vuoden 1918 elintarvikepulasta peräpohjalaisten
sanomalehtien sivuilla

Oulun yliopisto
Historiatieteet
Suomen ja Skandinavian historian
pro gradu -tutkielma
17.4.2015
Pauliina Niemelä

Sisällysluettelo

JOHDANTO	3
Tutkimustehtävä ja keskeiset käsitteet.....	3
Tutkimustilanne	5
Lähteet ja menetelmät	7
Historiallinen tausta	11
1. UUTISOINTIA NÄLÄSTÄ	16
1.1. Suomalaisten ruokavalio ja vuoden 1918 poikkeustila	16
1.2. Leipä- ja viljapula sekä puute perunasta saavat palstatilaa	19
1.3. Kalaa tarjolla runsaasti, lihasta ja maitotuotteista pulaa etenkin tilattomien keskuudessa	24
1.4. Sokerin ja kahvin perään haikaillaan	30
1.5. Näikäkuolemista uutisoidaan, mutta todisteita on vähän	35
2. TIEDONANTOJA, VETOOMUKSIA JA ARVOSTELUA	38
2.1. Maanviljelijöihin vedotaan nälänhädän uhatessa, elintarvikeviranomaiset toivovat kaikilta uhrautuvaisuutta	38
2.2. Lainkuuliaisuuden ja moraalin heikentymistä kauhistellaan	45
2.3. Perifeerisyys ja eripuraisuus nousevat esiin loppuvuoden kirjoituksissa.....	49
2.4. Yleisönosastokirjoituksissa arvostellaan keinottelijoita ja viranomaisia	53
3. KEINOJA ELINTARVIKEPULAN HELPOTTAMISEKSI	59
3.1. Suomalaisille tutut hätäruoat ja korvikkeet.....	59
3.2. Pettu- ja haapapuujuuholeipää ja muita jauhojen korvikkeita.....	62
3.3. Ruokataloutta kohentamaan marjojen, sienien, korvikkeiden ja säilönnän avulla	66
3.4. Kasvitarhaviljely laajasti esillä	71
3.5. Kunnalliskeittiöiden määrä jää vähäiseksi pohjoisessa, koulukeittiöitä kaivataan	80
LOPPULAUSE	84
LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS	89

JOHDANTO

Tutkimustehtävä ja keskeiset käsitteet

Tutkimuksessani selvitän sanomalehtien – *Pohjolan Sanomat, Tornion Lehti ja Perä-Pohjolainen* – välittämää kuvaa vuoden 1918 elintarvikepulasta ja mielialoista, joita pula synnytti sekä lehtien antamia neuvoja pulan helpottamiseksi. Lehtien kautta on mahdollista myös hahmottaa elintarvikepulan todellista luonnetta, kuten pulan kohdistumista eri ruoka-aineisiin ja väestöryhmiin. Kytken elintarvikepulan yhteiskunnalliseen ja historialliseen kontekstiin. Tarkentavia tutkimuskysymyksiä ovat: Esiintyikö lehtien mukaan varsinaista nälänhätää ja jos esiintyi, niin missä. Kenen tai minkä syyksi elintarvikepula laitettiin? Millaisia mielialoja esiintyi? Julkaistiinko lehdissä pula-ajan ruokaohjeita tai annettiin vinkkejä, kuinka pulaa voisi helpottaa?

Kaikki lähteenäni käyttämät sanomalehdet edustivat porvarillista linjaa. Punaisten puolella sisällissodassa olleiden ääni ei näin ollen kuulu tutkimissani sanomalehdissä. Tarkoitukseni ei ole kuvata elintarvikehuollon rakenteita ja toimintaa syvällisesti, koska Rantatupa on tehnyt sen ansiokkaasti omassa tutkimuksessaan.

Ensimmäinen pääluke kartoittaa elintarvikepulaa: missä ja mistä oli pula sanomalehtien mukaan. Toinen pääluke kuvastaa elintarvikepulan synnyttämiä mielialoja. Sanomalehdet julkaisivat erilaisia tiedonantoja, artikkeleita ja lukijoiden kirjoituksia elintarvikepulasta ja siihen liittyvistä ilmiöistä, kuten keinottelusta. Kolmas pääluke esittelee sanomalehtien välittämiä keinoja elintarvikepulan helpottamiseksi. Luvut etenevät systemaattisesti, koska tutkimusaika on lyhyt, vain vuosi.

Käytän tutkimuksessani tarkasteltavasta alueesta nimitystä Lappi tarkoittaen aluetta, joka nykyisin vastaa Lapin maakuntaa (entinen Lapin lääni) ja joka tutkimusajankohtana oli osa Oulun lääniä. Peräpohjola on suppeampi alue, joka kuuluu Lappiin. Olen jättänyt tutkimukseni ulkopuolelle kirjoitukset, joissa käsitellään sotilaitten tai vankileirien ruokahuoltoa.

Tutkimukseeni liittyviä keskeisiä käsitteitä ovat nälkä ja nälänhätä.

Nälän tarkkaa rajaa on vaikea piirtää. Yksi selvä kriteeri näyttää olleen leivän loppuminen kodissa ja toinen sen säännöstely siinä määrin, että se johtaa näläntunteeseen. Pula-aikana leipä oli ruokaa ja sitä syötiin ruokana. Leivättömyydellä perheet ilmaisivat puolestaan, ettei kodissa ollut ruokaa. Jos leipä esiintyi elämän ja vaurauden vertauskuvana, leivättömyyteen liittyi samalla tavalla voimakas ja tunnepitoinen päinvastainen merkitys – ruuan puute eli nälkä.¹

Tämä 1930-luvun pulan nälkä-määritelmä kuvastaa mielestäni erinomaisesti sitä, mitä nälkä tarkoitti ihmisille vuonna 1918. Nälkä oli yhtä kuin leivän puute. Tutkimieni sanomalehtien pohjalta tämä päti myös Lapissa.

Nälkä on suhteellinen ja monimerkityksinen käsite. Nälkä-käsitteeseen liittyy läheisesti käsite aliravitsemus, jolla ymmärretään tilaa, jossa ihminen saa vuorokaudessa vähemmän kaloreita kuin lääketieteellisesti määritelty vähimmäiskalorimäärä edellyttäisi. Vähimmäiskalorimäärä puolestaan tarkoittaa kalorimäärää, jonka ihminen tarvitsee pysyäkseen toimintakykyisenä ja terveenä. Tavallisesti nälästä puhuttaessa tarkoitetaan fyysistä aliravitsemusta, jolla on vaikutusta ihmisen terveyteen ja joka voi johtaa kuolemaan. Laajemmassa merkityksessä nälkä tarkoittaa ihmisen hyvinvoinnin takaavan ruokaturvan heikkenemistä. Nälkä-käsitettä tulisi aina tarkastella siinä ympäristössä, jossa se ilmenee. Tällöin nälkä voidaan nähdä tilana, jossa yksilön kulutusmahdollisuudet ja elinolot poikkeavat suuresti yhteiskunnassa vallitsevasta yleisestä tasosta. Nälästä voidaan puhua myös silloin, kun ihminen joutuu jatkuvasti tinkimään ruoan määrästä ja laadusta tai joutuu turvautumaan ruoka-apuun.²

Käsite nälänhätä on lähellä käsitettä nälkä. Nälänhätä voidaan kuitenkin nähdä kollektiivisena kriisinä, joka koskettaa suurinta osaa väestöstä. Nälänhätä ilmiönä poikkeaa normaalista elämästä, vaikka sekin olisi niukkaa. Nälänhätään liittyy kurjuutta, sairautta ja kuolemaa. Se pakottaa ihmisiä omaksumaan uusia käyttäytymismalleja. Nälänhädän ymmärtäminen vaatii aina aikakauden yhteiskunnallisten, taloudellisten ja poliittisten rakenteiden huomioimista. PITKÄNEN nostaa esiin intialaisen taloustieteilijän Amartya Senin näkemyksen, jonka mukaan nälänhädässä ei ole kyse niinkään ravinnon määrästä

¹ Virkkunen 2010, 76.

² Silvasti 2006, 187–196.

vaan sen jakamisesta. Senin teorian merkitys tutkijoille on ollut siinä, että nälänhätä on opittu näkemään aiempaa selkeämmin epädemokraattisena ilmiönä. Vaikka nälänhätä koskettaa yleensä jollakin tavalla koko yhteisöä, niin ihmisten mahdollisuudet elintarvikkeiden hankintaan vaihtelevat suuresti eri väestöryhmien kesken. On huomattava, että nälänhätäkokemukset ja seuraukset vaihtelevat paljon eri ihmisillä.³ Tutkimani sanomalehdet käyttivät käsitettä nälänhätä kuvatessaan Lapissa esiintyvää elintarvikepuutetta.

Ennen ensimmäistä maailmansotaa Suomessa oli koettu viimeiset vaikeat nälkävuodet 1860-luvulla. Tuolloin nälänhätä oli monien vastoinkäymisten ja päällekkäisten tekijöiden yhteissumma: taustalla vaikuttivat useat peräkkäiset katovuodet, yhteiskunnan kehittymättömyys ja sosiaaliset erot. Maatalous oli vielä kehittymätöntä ja tuotanto yksipuolista. Nälänhätää onkin vaikea selittää katovuodella tai edes useammalla peräkkäisellä huonolla sadolla. Mahdollisuuksia nälänhädän estämiseen on, mutta ne ovat riippuvaisia talouden kehityksestä, harjoitetusta talouspolitiikasta ja mahdollisuuksista tuoda ruokaa maahan. Nälänhätää tutkittaessa onkin huomioitava yhteiskuntarakenteet. Hallinto ja markkinat vaikuttavat siihen, kuinka suureksi nälkät katastrofi muodostuu. Harvoin on kyse elintarvikkeiden täydellisestä pulasta vaan siitä, että kaikilla ihmisillä ei ole varaa ostaa ruokaa.⁴

Tutkimustilanne

Vuoden 1918 elintarvikepuutteen kirjoitetut tutkimukset keskittyvät pitkälti viljan puutteen käsittelyyn, eivät niinkään muiden elintarvikkeiden pulaan. Lisäksi tutkimuksissa on ollut tavallista käsitellä ensimmäisen maailmansodan aikaista elintarvikepuutetta, ei keskittyä itsenäistyneen Suomen ensimmäiseen vuoteen.

Ensimmäisen maailmansodan aikaisesta elintarvikepuutesta Suomessa on tehty useampia tutkimuksia, joista kattavin lienee HEIKKI RANTATUVAN väitöskirja vuodelta 1979 *Elintarvikehuolto ja -säännöstely Suomessa vuosina 1914–1921*, jossa Rantatupa käsittelee elintarvikehuoltoa ja säännöstelyä koko maan osalta. Rantatuvan tutkimus kuvaa

³ Pitkänen 1991, 38–41, 43.

⁴ Ikonen 1991, 273–281; Lappalainen 2012, 13, 16.

säännöstelyorganisaatiota ja sen toimintaa sekä miten se täytti tehtävänsä. Rantatuvan tutkimus tarjoaa laajan numeerisen aineiston käsitellen aihetta tilastojen pohjalta. Tutkimuksessa yksittäisten paikkakuntien elintarvikepula peittyi koko maan tarkastelun alle. Rantatupa on tehnyt myös paikallistason tutkimusta: Kajaanin oloja käsitellään *Scripta Historica VI*:ssa artikkelissa *Pettua ja hätäleipää. Elintarvikepula Kajaanin kihlakunnassa ensimmäisen maailmansodan aikana* (1980). Tässä tutkimuksessa Rantatupa tuo esiin elintarvikepulan ja sen seuraukset yhden paikkakunnan näkökulmasta. Kajaanin kihlakunta oli heikosti omavarainen alue ja siellä elintarvikepula johti pettuleivän käyttöön. Rantatuvan artikkeli, ”Elintarvikehuolto ensimmäisen maailmansodan aikana” teoksessa *Suomen Maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle* (2004), pohjautuu pitkälti hänen aikaisempiin tutkimuksiinsa.

Uudempaa tutkimusta edustaa SAMU NYSTRÖMIN väitöskirja (2013) *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta – Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918*. Nyströmin väitöskirjan yksi teema on elintarvikepula ja nälkä Helsingissä. Nyström kuvaa värikkäästi Suomen pääkaupungin asukkaiden hätää ja turvattomuutta sekä riippuvuutta elintarviketuottajista. Nyström nostaa esiin tuottajien ja kuluttajien välisiä ristiriitoja sekä kuvaa ihmisten tunteja.

KAIJA RAUTAVIRRRAN väitöskirja (2010) *Petusta pitsaan - Ruokahuollon järjestelyt kriisiaikojen Suomessa* edustaa ravitsemustieteen tutkimusta, mutta antaa tärkeää tietoa muun muassa siitä, mitä Suomessa syötiin ensimmäisen maailmansodan aikoihin. Rautavirran tutkimus käsittelee ensimmäisen maailmansodan aiheuttamaa elintarvikekriisiä ja sitä, minkälaisilla toimilla sitä pyrittiin lievittämään. Rautavirran tutkimuksessa käsitellään myös toisen maailmansodan aiheuttamaa elintarvikepulaa. Lisäksi hän pohtii tutkimuksessaan varautumista mahdollisiin nykyajan ruokakriiseihin.

Suomea kohdanneista nälkävuosista on kirjoittanut muun muassa MIRKKA LAPPALAINEN vuonna 2012 ilmestyneessä teoksessaan *Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697*. Teos *Kun halla nälän tuskan toi* (1991) sisältää asiantuntijoiden artikkeleja nälänhätävuosista 1860-luvulla. Kirjan ovat toimittaneet ANTTI HÄKKINEN, VAPPU IKONEN, KARI PITKÄNEN ja HANNU SOIKKANEN. Artikkelit keskittyvät kuvaamaan tavallisen kansan kokemuksia. Näille nälkävuosille oli yhteistä se, että ne olivat seurausta katovuosista. Näiden teosten sivuilta olen saanut run-

saasti tietoa hätäajan ravinnosta ja ihmisten suhtautumisesta niihin. Molemmat teokset valottavat myös sitä, millä keinoin hädässä olevia ihmisiä pyrittiin auttamaan nälänhädän uhatessa. GIA VIRKKUSEN väitöskirja vuodelta 2010 ”*Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin*”. *Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla* kuvaa köyhyyden kokemuksia oman tutkimukseni jälkeiseen aikaan sijoittuvana ilmiönä.

Erinomaista taustatietoa ensimmäisen maailmansodan vaikutuksista Suomeen ja sisällissodan syttymisestä tarjoaa PERTTI HAAPALAN teos (1995) *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Haapalan teos auttoi hahmottamaan kuvaa suomalaisesta yhteiskunnasta: hallinnosta, taloudesta ja kansalaisista. Haapala valottaa monesta eri näkökulmasta muutoksia, joita Suomi kohtasi ensimmäisen maailmansodan vuosina.

Teos *Suomalaisen arjen historia 3: Modernin Suomen synty* auttoi rakentamaan yleiskuvaa tutkimusajan yhteiskunnasta: elinkeinosta, ihmisistä ja arjen elämisestä. Teos koostuu eri aihealueiden artikkeleista. ULLA AATSINGIN väitöstutkimus (2008) *Tukikiliikkeestä kommunismiin. Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918* kuvasi lappilaisen työväestön oloja ennen ja jälkeen sisällissodan. Aatsingin tutkimuksesta sain hyvää taustatietoa Lapin alueen oloista ja asukkaista.

Tutkimusta elintarviketilanteesta ensimmäisen maailmansodan ja sisällissodan ajalta Lapista ei ole. Myöskään Oulun läänin tilannetta ei ole tutkittu. Toki paikallishistorioissa aihetta sivutaan, mutta perusteellisempi tutkimus Pohjois-Suomen osalta puuttuu. Sen sijaan Itä-Suomesta tutkimusta löytyy ja sitä voin käyttää apuna. Elintarvikepulan aiempi tutkimus on keskittynyt tarkastelemaan kaupunkien ja kulutuskeskusten tilannetta maaseudun tilanteen jäädessä sivuun.

Lähteet ja menetelmät

Tutkimukseni päälähteenä ovat sanomalehtien Pohjolan Sanomat ja Tornion Lehti vuosikerrat 1918. Lisäksi tarkastelen sanomalehti Perä-Pohjolaisen kirjoituksia aikaväliltä 15.10.–31.12.1918. Valitettavasti Perä-Pohjolaisen koko vuosikertaa ei ole mahdollista

tarkastella, koska mikrofilmille on kuvattu vain mainitsemani ajankohta. Nämä lehdet ovat ainoat sanomalehdet, jotka ilmestyivät Peräpohjolassa vuonna 1918 eikä Lapissaakaan ilmestynyt muita lehtiä. En ole rajannut kirjoituksia niiden erilaisen luonteen perusteella vaan tarkoitus on tarkastella niin uutisia, pääkirjoituksia, ilmoituksia ja mainoksia kuin yleisönosastokirjoituksia. Valikointia kirjoitusten sisällä tapahtuu niiden sisällön perusteella – olen ottanut lähempään tarkasteluun tekstit, jotka liittyvät jollakin tapaa ruokaan ja sen puutteeseen sekä elintarvikepulaan liittyviin muihin ilmiöihin. On myös huomattava, että sanomalehtien sisältö on valikoitunutta: esimerkiksi yleisönosastokirjoitusten kohdalla on muistettava, että kaikilla ei ollut mahdollisuutta kirjoittaa sanomalehteen eikä kaikkien kirjoituksia välttämättä julkaistu, vaan toimitus valitsi julkaistavat kirjoitukset.

Pohjolan Sanomat, jonka toimitus sijaitsi Kemissä, alkoi ilmestyä elokuussa 1915. Lehti oli aiemmin ilmestynyt Torniossa vuosina 1912–1915 nimellä Tornion Laakso. Kemiin muuton myötä lehti muutti nimensä ja asetti uudet tavoitteet. Pohjolan Sanomat tavoitteli laajempaa kasvualustaa, kannattavuutta ja se pyrki alusta asti maakuntalehdeksi, ja sen vuoksi nimestä haluttiin paikallisuus pois. Pohjolan Sanomat korosti sitoutumattomuuttaan, joskin se oli lähellä nuorsuomalaisuutta. Marraskuusta 1917 aina vuoteen 1944 lehden päätoimittajana oli maalaisliittolainen FK Uno Hannula. Hannula oli liberaali ja lehti noudatteli hänen linjaansa. Marraskuussa 1918 Pohjolan Sanomat muuttui maalaisliiton äänen kannattajaksi. Maalaisliittolaiseksi lehdeksi muututtuaan toimitus säilyi entisenä ja korosti mielellään sitoutumattoman lehden perintöä. Jo ensimmäisissä numeroissaan Pohjolan Sanomat toi julki, että se arvosti sivistystä ja piti sitä kansan tukena ja turvana ja halusi työskennellä sivistyksen puolesta. Pohjolan Sanomien tavoitteena oli saada kansa yhtenäiseksi. Vuonna 1918 Pohjolan Sanomien levikki oli 4 000. Vuoden 1918 alussa Pohjolan Sanomat ilmestyi kolme kertaa viikossa, mutta 2.10.1918 alkaen ilmestymispäiviä oli kuusi viikossa.⁵

Tornion Lehti oli perustettu vuodenvaihteessa 1904–1905. Se oli paikallinen sanomalehti, joka välitti uutisia pääasiassa ilmestymisalueeltaan. Se käsitteli muun muassa kansanvalistusta, raittiusliikettä ja maatalouteen liittyviä asioita. Tornion Lehti noudatti epäpoliittista linjaa, vaikka sen katsotaan kuuluneen Edistyspuolueen lehtiin. Lehden-

⁵ Jussila 2005, 21, 35, 37, 39–40, 43, 60; Salokangas 1987, 190–191; Suomen lehdistön historia 6, 263, 265.

päätoimittajana toimi vuosina 1917–1920 Eino Haataja. Tornion Lehti ilmestyi kahdesti viikossa. Vuoden 1918 levikkimäärä ei ole tiedossa, mutta vuonna 1926 se oli 700.⁶

Perä-Pohjolainen oli Kemin ja samalla koko Peräpohjolan ensimmäinen sanomalehti. Se oli perustettu vuonna 1897. Päätoimittaja oli vuosina 1906–1920 Gustaf Adolf Andersson. Perä-Pohjolainen oli poliittiselta suuntautumiseltaan nuorsuomalainen. Lehti kannatti monarkiaa kesällä 1918 ja muuttui kokoomuslehdeksi valtiomuotokiistan ratkettua. Myöskään Perä-Pohjolaisen levikkimäärää vuodelta 1918 ei ole tiedossa, mutta vuonna 1900 se oli 900. Lehti ilmestyi kolme kertaa viikossa.⁷

Käytettäessä sanomalehtiä lähteenä, on hyvä muistaa, että niin kutsuttu sitoutumatonkin lehti on aina sidoksissa omistajakuntaan, toimitukseen, tiedonsaantiverkkoon ja moniin muihin tahoihin, vaikka yleensä sidonnaisuus ymmärretään pelkäksi puoluesidonnaisuudeksi. Sanomalehtiä tarkasteltaessa on syytä pitää mielessä, kuka sanoo mitä ja kelle. Sanomalehdistön avulla voidaan pyrkiä muokkaamaan yleisön mielipidettä taustaryhmän tavoitteiden mukaiseksi ja tukemiseksi.⁸ Lisäksi on syytä huomioida, että sanomalehti on aina voimakkaasti sidoksissa omaan aikaansa, mutta myös yhteiskunnassa vallitsevaan arvomaailmaan.⁹

Sanomalehtien tavoitettavuutta on vaikea arvioida. Jotakin voidaan päätellä levikin perusteella sekä sanomalehtien yleistymisen yleisestä kehityksestä. Suhtautuminen sanomalehtiin saattoi vielä 1900-luvun alkuvuosina olla paikoitellen kielteistä. Sanomalehtiä saatettiin pitää liian maallisena lukemisena, koska lukeminen oli yhdistetty pitkän aikaa pelkästään uskonnollisiin teksteihin. Sanomalehtien levikki kuitenkin kasvoi nopeasti vuosina 1870–1920. Syynä tähän oli muun muassa yleinen yhteiskunnallinen herääminen sekä lukutaidon paraneminen. On esitetty arvio, että 1900-luvun alussa noin puolet suomalaisista osasi lukea. Pohjois-Suomessa sanomalehtien lukemista rajoitti niiden saatavuus – vasta 1920-luvulla yleistymään alkanut autoliikenne tavoitti paremmin rautateiden ulottumattomissa olevat seudut. Vuonna 1905 kolmeenkymmeneen prosenttiin

⁶ Suomen lehdistön historia 7, 130.

⁷ Suomen lehdistön historia 6, 207–208.

⁸ Salokangas 1987, 170; Tommila 1982, 19, 21.

⁹ Leino-Kaukiainen 1988, 612.

suomalaisista kotitalouksista saapui sanomalehti. Vastaava luku vuonna 1920 oli yli 60 prosenttia.¹⁰

1900-luvun alkupuolella sanomalehdet olivat usein nelisivuisia eikä lehtiä vielä taitettu. Tekstisisältö alkoi pääkirjoituksella tai artikkelilla. Pääkirjoitus oli mielipideaineiston näkyvin osa. Asia-artikkelit olivat toinen keskeinen osa mielipideaineistoa ja ne täydensivät monesti pääkirjoituksen sanomaa.¹¹ Tutkimistani sanomalehdistä on vaikea erottaa pääkirjoituksia ja artikkeleita toisistaan, joten en ole tätä jaottelua tehnyt.

Tutkimukseni metodi on kvalitatiivinen menetelmä, jossa lähteiden laadullinen ja analyttinen tarkastelu ovat keskeisellä sijalla. Teen analysointia, arviointia ja tulkintaa lähteistä, joita olen lukenut tarkasti ja perusteellisesti. Kvantitatiivista menetelmää ei ole tarkoitus käyttää, koska tekstit ovat luonteeltaan erilaisia, mainoksista artikkeleihin.

Apuna analysoinnissa olen käyttänyt kuvatutkimuksen metodista lähestymistapaa. DAVID RATZ esittelee ajatuksiaan kuvatutkimuksesta artikkelissaan *The Study of Historical Images*. Sana ”image”, josta käytän suomennosta ”kuva”, voitaisiin suomentaa myös sanalla maailmankuva. Ratzin mukaan kuva on se, mitä ihminen ajattelee ympäristöstään ja mikä vaikuttaa hänen toimintaansa. Kuva on ikään kuin subjektiivinen yksinkertaistus todellisuudesta ja sen avulla ihminen käsittelee kokemuksia ja tietoja tehden niistä ymmärrettäviä. Kuvan synonyymina käytetään usein näkökulmaa, asennetta tai mielipidettä, mutta kuva on laajempi sisältäen nämä suppeammat määritelmät, mutta myös tunteet, aistimukset, ajatukset ja syyt. Kuvien tutkimisessa esiintyy monia ongelmia, muun muassa se, että tutkija ei ole vapaa omista taustoistaan. Toinen keskeinen vaikeus on kieleen liittyvä: kieli on muuttunut ajan saatossa eikä sanoilla ole samanlaista käsisisältöä. Sen vuoksi tutkimus ei tavoittele totuutta, vaan tutkimus on tulkintaa tutkittavasta ilmiöstä. Kuvien avulla voidaan yrittää selittää, miksi ihmiset käyttäytyivät, toimivat tai tekivät päätöksiä niin kuin tekivät. On helpompi tutkia eliitin kuvia kuin massojen kuvia. Tämä johtuu siitä, että eliitti on jättänyt jälkeensä enemmän kirjoitettua tekstiä ja muita lähteitä, kuin massat.¹²

¹⁰ Tommila & Salokangas 1998, 12, 77–78, 85, 105, 136–137.

¹¹ Nygård 1987, 123, 126, 128; Salokangas 1987, 363.

¹² Ratz 2007, passim.

Laadullista tutkimusta tehdessä on hyvä pitää mielessä, että sekä tutkija että tutkittava ovat kietoutuneet merkitysten kokonaisuuteen. Tämä kietoutuneisuus tulee esille kaikessa: ihmisenä olemisessa, toiminnassa ja tavassa ymmärtää. Kietoutuneisuus näkyy myös tutkimuksessa – se vaikuttaa tutkimusongelman valinnassa, tutkimuksen rajaamisessa, tutkimustyössä ja tulosten tulkinnassa. Merkitykset muodostavat niin sanotun elämismaailman, jonka ilmiöt ovat aina riippuvaisia ihmisestä, sillä merkitykset syntyvät vain ihmisten kautta. Se, mitä tutkija pyrkii ymmärtämään, on toisen elämismaailma. Tutkijan on pidettävä mielessä, että hän tulkitsee ja ymmärtää tutkittavan omassa elämismaailmassaan. Ymmärrys tapahtuu välillisesti verrattuna omaan maailmaamme.¹³

Historiallinen tausta

Ensimmäisen maailmansodan syttyminen elokuussa 1914 aiheutti Suomeenkin monia ongelmia: työttömyyttä, ruoka- ja tavarapulaa, hintojen nousua ja säännöstelyä. Samaan aikaan tapahtui myös kansalaisten poliittinen valveutuminen ja ongelmat alettiin nähdä yhteiskunnallisina epäkohtina. Ensimmäisen maailmansodan mullistuksissa Suomi itsenäistyi. Itsenäisen Suomen ensimmäinen vuosi oli vaikea. Tammikuun lopussa 1918 syttyi sisällissota, jossa vastakkain olivat valkoinen (lailliset joukot) ja punainen (kapi-najoukot) Suomi. Sisällissota päättyi valkoisten voittoon toukokuun alussa 1918. Maassa vallitsi elintarvikepula, joka nähdään yhtenä vaikuttavana tekijänä sisällissodan syytymiseen. Toinen merkittävä tekijä sisällissodan taustalla oli valtiovallan hajoaminen. Valtiovalta ei pystynyt pitämään yhteiskuntaa järjestyksessä ja kurissa. Luokkavastakohdat kärjistyivät.¹⁴ ”Yhteiskunta hajosi”, kuten Haapala luonnehtii Suomen tapahtumia vuosina 1914–1920.¹⁵

Vaikka Suomi ei varsinaisesti osallistunut ensimmäiseen maailmansotaan, vaikutti sota monella tapaa suomalaisten elämään. Konkreettisesti sota tuntui suomalaisten ruoka-pöydässä ja erilaisten tuontitavaroiden puutteena. Elintarvikkeiden hinnannousu alkoi heti ensimmäisen maailmansodan sytyttyä. Vajaassa kolmessa vuodessa elintarvikkeiden hinnat nousivat keskimäärin 2,5-kertaisiksi. Joidenkin elintarvikkeiden, esimerkiksi

¹³ Varto 1996, 15, 29, 84, 91, 96–97, 102.

¹⁴ Haapala 1995, 203; Soikkanen 1991, 34; Vahtola 2003, 251–261.

¹⁵ Haapala 1995, passim.

maidon ja ruisjauhojen, hinnat nousivat vähemmän, mutta niistäkin jouduttiin maksamaan 50 prosenttia enemmän kuin kesällä 1914. Hintojen nousua pyrittiin rajoittamaan niin sanotuilla rajahinnoilla eli maksimihinnoilla, joita ei saanut vähittäiskaupassa ylittää. Läänikohtaiset rajahinnat eivät pystyneet pitämään hintoja kurissa, ja lisäksi ne aiheuttivat kilpailua läänien välille. Vuoden 1916 aikana siirryttiin yhdenmukaisiin rajahintoihin. Vaikka kaikista elintarvikkeista ei olisi ollut varsinaista pulaa, niin jatkuva elintarvikkeiden hinnan nousu teki ruoan hankkimisesta vaikeaa. Suuri osa suomalaisista kuului alimpaan tuloluokkaan, ja monista asioista jouduttiin tinkimään. Ennen ensimmäistä maailmansotaa perheiden tuloista 70 prosenttia kului ravintoon.¹⁶

Syyt elintarvikepulaan olivat varsin erilaiset kuin 1860-luvun suurten nälkävuosien aikaan. Nälkävuodet johtuivat katovuosista, mutta maailmansodan aikainen elintarvikepula johtui siitä, että Suomessa oli siirrytty maanviljelystä enemmän karjanhoitoon, jolloin viljaomavaraisuus laski. Joidenkin mielestä leipäviljan viljely Suomessa oli järjetöntä. Leipäviljan osalta Suomen omavaraisuusaste oli 35–40 prosenttia. Loppu oli tuotava ulkomailta. Tuotantosuunnan muutoksen taustalla oli ajatus, että viljan tuonnista aiheutuneet kulut olisi katettu voimavaroilla. Tähän ei kuitenkaan päästy, vaan viljan tuontia jouduttiin maksamaan myös metsätalouden vientituotteilla. Ensimmäinen maailmansota katkaisi yhteydet länteen ja Saksaan. Laivaliikenne Suomenlahdella lakkasi syksyllä 1914. Maailmansodan sytyttyä Suomi oli täysin riippuvainen Venäjältä tuodusta viljasta. Jo vuoden 1915 alussa viljantuonnissa alkoi ilmetä ongelmia ja vuonna 1917 viljantuonti keskeytyi lähes kokonaan. Kun oltiin Venäjän tuontiviljan varassa, niin viljan saanti riippui Venäjän tuotannosta ja tuonnista, mutta myös Venäjän elintarvikehuollon kysymyksistä. Rautateiden kuljetuskyky joutui koville niin Venäjän kuin Suomen puolella. Elintarvikkeiden kuljetusta vaikeutti se, että sotilaskuljetukset hoidettiin rautateitä pitkin.¹⁷

Ennen vuoden 1917 syksyä Suomessa uskottiin, että Venäjältä saataisiin viljaa riittävästi. Tämän vuoksi elintarvikepolitiikan tärkein kysymys oli viljantuonnin organisoiminen eikä omavaraisuuden lisääminen ja kulutuksen rajoittaminen, mikä jälkikäteen arvioiden olisi ollutärkevin ratkaisu.¹⁸ Jo ensimmäisen maailmansodan sytyttyä oli julkisuudessa

¹⁶ Haapala 1995, 108, 207–208; Rantatupa 1979, 15, 24–26, 29, 32; Rantatupa 1980, 275.

¹⁷ Haapala 1995, 203; Niemelä 2008, 143; Rantatupa 1979, 16, 34–35, 45; Rantatupa 1980, 275.

¹⁸ Haapala 1995, 204.

vaadittu erityisesti viljantuotannon lisäämistä, mutta vasta sodan loputtua oltiin yksimielisiä siitä, että tavoitteeksi tuli asettaa monipuolinen omavaraisuus eikä elintarvikkeiden tuontiin voitu turvautua yhtä suurena määrinä kuin aiemmin. Viljanviljelyn lisääminen oli haasteellisinta, ja se edellytti erityisiä maatalouspoliittisia toimia. Selväpiirteistä maatalouden tuotanto- ja tulopolitiikkaa alettiin harjoittaa vasta itsenäistymisen ja sisällissodan jälkeen.¹⁹

Suomessa vallinnut elintarvikepula samaistettiin jauhopulaan, vaikka muistakin elintarvikkeista oli pula. Muiden välttämättömien elintarvikkeiden osalta Suomi oli omavarainen, vaikkakin Suomeen tuotiin ennen ensimmäistä maailmansotaa runsaasti sianlihaa, kananmunia sekä eläinrasvaa. Ensimmäisenä, joulukuussa 1916, kortille joutui koko maassa sokeri. Lihan säännöstely alkoi suurimmissa asutuskeskuksissa vuoden 1917 maaliskuussa. Saman vuoden kesäkuussa vilja joutui kortille. Kahvipula alkoi vaivata suomalaisia talvella 1916, ja säännöstelyyn kahvi joutui lyhyeksi aikaa vuoden 1918 lopulla. Maitotuotteiden niukkuutta esiintyi, mutta voin säännöstely oli paikallista. Maalaiskunnissa voin säännöstely oli harvinaista, samoin maidon. Maitoa säännösteltiin asutuskeskuksissa. Tällä haluttiin turvata ennen kaikkea lasten maidon saanti. Perunan ja kalan kulutusta ei tarvinnut säännöstellä missään vaiheessa. Niiden käyttöä kuitenkin rajoitettiin kuljetuskielloilla sekä kaupan ohjauksella.²⁰

Pahin pula elintarvikkeista koettiin kesällä 1918 varastojen ollessa loppuillaan ja säännöstelyn kirein aika oli kevästä syksyyn 1918. Syyt ovat löydettävissä paitsi sisällissodasta, jonka aikana tuhlattiin elintarvikkeita, mutta ennen kaikkea siitä, että jouduttiin tulemaan toimeen 40 prosentin omavaraisuuden turvin. Ulkomailta ei saatu täydennystä, sillä sisällissota aiheutti lopullisen tuontikiellon. Sisällissodan aikana niin valkoisten kuin punaisten puolella taisteluihin osallistuneet kuluttivat elintarvikkeita enemmän kuin säädettyjen siviiliannosten mukaan oli sallittua. Sodan loppuvaiheessa, rintamien murtuessa, tapahtui vilja- ja elintarvikeryöstöjä punaisten paetessa, mutta tahallisia elintarvikevarastojen hävittämisiä ei ilmeisesti juurikaan tapahtunut. Elintarvikepulasta kärsittiin etenkin kaupungeissa sekä maan heikoimmin omavaraisilla alueilla: Lapissa, Kainuussa ja Itä-Suomessa. Myös Oulun lääni oli omavaraisuudeltaan heikko.²¹

¹⁹ Niemelä 2008, 159–161.

²⁰ Haapala 1995, 158, 203; Niemelä 2008, 143; Rantatupa 1979, 54, 60, 78; Rautavirta 2010, 34.

²¹ Haapala 1995, 214; Rantatupa 1979, 115, 137, 236; Rantatupa 1980, 276, 280.

Lapissa valtaosa sai toimeentulonsa karjataloudesta, pienestä peltoviljelystä ja metsätaloudesta. Osalle poronhoito toi lisäansioita. Monelle metsästys ja kalastus toivat oman lisänsä ruokapöytiin ja elantoon. Lapissa viljanviljelyä ja yleensäkin koko maataloutta rajoittivat ilmasto-olot. Viljakasveista ainoastaan ohra menestyi pohjoisimmassa Suomessa. Viljanviljelyn marginaalialueella satoa ei jäänyt hyvinäkään vuosina paljoa varastoitavaksi. Myöskään herne ja pavut eivät menestyneet kovin hyvin pohjoisessa pitkän kasvukautensa vuoksi. Muualla maassa niitä viljeltiin yleisesti. Perunan viljely oli yleistynyt vähitellen 1800-luvun kuluessa. 1900-luvun alussa peruna oli jo tärkein perusravintoaine viljan ohella. Pohjois-Suomessa peruna ei ollut vielä saavuttanut kaikkia kyliä. Esimerkiksi Enontekiöllä perunaa ei juurikaan viljelty. Naurista sen sijaan kasvatettiin vaihtelevalla menestyksellä.²²

Leipäviljan osalta Lappi oli melkein pä Venäjän tuontiviljan varassa, sillä Lapin maatalous oli keskittynyt karja- ja maitotalouteen. Ensimmäisen maailmansodan vuosina laptilaiset eivät saaneet riittävästi leipäviljaa, mutta kuluttajat kärsivät epäedullisesta markkinatilanteesta muidenkin tuotteiden osalta. Tuottajat myivät maito- ja lihatuotteita venäläisille sotilaille paremman tuoton toivossa. Voita, lihaa ja maitoa salakaupattiin maksukykyisille kuluttajille niin Suomeen, Ruotsiin kuin Venäjälle.²³

Yhteiskunnallinen eriarvoisuus ei ollut Lapissa vielä 1900-luvun alussa kovin suurta, sillä alueella ei ollut juurikaan rikkaita kartanoita eikä ruotsinkielistä yläluokkaa. Myös virkamiehiä ja yrittäjiä oli melko vähän. Suurin osa asukkaista olikin rahvasta: talonpoikia, maaseudun maattomia ja työväestöä. Varallisuuserot eivät täten olleet huomattavia.²⁴

Lappi oli syrjässä valtakunnan keskuksista. Se oli periferiaa, joka ilmeni muuan muassa talouden kehittymättömyytenä, alhaisempana elintasona ja palveluiden puutteena. Muutokset saavuttivat Lapin valtakunnan muita osia hitaammin. Ensimmäisen maailmansodan vaikutukset heijastuivat kuitenkin myös Lappiin: meriliikenne oli seisahduksissa ja metsäteollisuus toimi vajaateholla. Pohjois-Suomen asukkaat olivat saaneet elintarvikkeita vuoden 1917 lopulle saakka Norjasta, mikä olikin lähes ainoa mahdollisuus, kun

²² Enbuske 2008, 320, 450; Kauranen 1999, 29; Niemelä 2008, 74, 77, 81.

²³ Aatsinki 2008, 84.

²⁴ Aatsinki 2008, 371–372; Uola 2010, 58.

otetaan huomioon pohjoisen Suomen tieolot ja kuljetusmahdollisuudet. Huonojen kuyhteyksien päässä olivat muun muassa Kolari, Kittilä, Sodankylä ja Inarin alue sekä Kuolajärvi. Näille alueille eivät yletyneet rauta- ja maantieverkostot, ja alueet kärsivät heikoista olosuhteista viljanviljelyn suhteen. Ruoan kulutus oli kuitenkin suurta savotta-työmaiden takia.²⁵

Varsinainen elintarvikepula loppui keväällä 1919, kun Amerikasta saatiin riittävästi viljaa. Vielä sisällissodan ja ensimmäisen maailmansodan päättymisenkin jälkeen Suomessa säännösteltiin elintarvikkeita, etenkin tuontitavaroita. Tuonti haluttiin pitää pienenä, koska vienti oli vähäistä ja markan arvo heikkeni entisestään. Säännöstely piti hinnat korkeina kuluttajille ja tyytymättömyys oli suurta.²⁶

²⁵ Aatsinki 2008, 25, 29, 84, 291, 371–372; Rantatupa 1979, 152; Uola 2010, 12.

²⁶ Haapala 1995, 161, 215.

1. UUTISOINTIA NÄLÄSTÄ

1.1. Suomalaisen ruokavalio ja vuoden 1918 poikkeustila

Suomalaisten ruokavaliosta 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ei ole yksityiskohtaista tietoa. Ruokavaliosta on yleisiä esityksiä ja keskimääräisiä kulutuksia voidaan esittää. On kuitenkin huomattava, että Suomi ei ollut alueellisesti, sosiaalisesti ja taloudellisesti yhtenäinen maa, vaan eri puolilla maata ja eri yhteiskuntaryhmissä elintavat poikkesivat toisistaan.²⁷ Yleisesti voidaan kuitenkin todeta, että suomalaisten ruokavalio oli 1900-luvun alussa hyvin viljavaihtoinen. Viljan keskimääräinen kulutus päivässä oli 600 grammaa henkeä kohti, mikä on varsin paljon verrattuna nykypäivään,²⁸ sillä esimerkiksi vuonna 2013 suomalaiset kuluttivat keskimäärin 220 grammaa viljaa päivässä.²⁹ Myös maitotuotteet olivat tärkeässä roolissa, ja yhdessä viljatuotteiden kanssa päivittäisestä ravinnosta noin 70 prosenttia koostui niistä.³⁰ 25 prosenttia kaloreista saatiin eläinkunnan tuotteista. Kalorinkulutus putosi noin 30 prosenttia vuosina 1917–1918.³¹

Kaupunkilaisten ja maalaisten kesken oli eroja ravinnon suhteen: kaupunkilaisten ravinto oli monipuolisempaa. Kaupungissa asuvat kuluttivat enemmän muun muassa naudanlihaa, juustoa, voita ja hedelmiä. Yleisesti ottaen lihaa syötiin kuitenkin vähän. Myös kahvia ja sokeria kului kaupunkilaisten keskuudessa enemmän. Sokerin ja kahvin kulutus olivat lisääntyneet 1800-luvun lopulta lähtien.³² Maalla asuvat söivät niukasti sellaista ruokaa, joka oli ostettava, mutta osaksi erot johtuivat tottumuksesta.³³ Viljoista eniten käytettiin ruista ja vehnää. Ohraa ja kauraa syötiin vähän. Maitotuotteista yleisimmät olivat kuorittu maito³⁴ ja piimä. Perunaa syötiin paljon ja vaihtelua saatiin käyttämällä nauriita, lanttuja, kaalia ja palkokasveja. Sen sijaan marjoja ja hedelmiä syötiin niukasti.³⁵

²⁷ Haapala 1995, 90.

²⁸ Rantatupa 1979, 20.

²⁹ Maataloustilastot: ravintotase. Elektroninen dokumentti.

³⁰ Rautavirta 2010, 29–31.

³¹ Laurila 1985, 101.

³² Rautavirta 2010, 31.

³³ Haapala 1995, 108.

³⁴ Maito, josta rasva on kuorittu pois, kurri. Kuorittua maitoa ja piimää (kurnupiimää) syntyi kotivoin valmistuksen sivutuotteena. Rautavirta 2010, 30.

³⁵ Rautavirta 2010, 31.

Maalla asuvat söivät pääasiassa vain leipää, perunaa ja suolakalaa. Ruoka oli vähärasvaista ja yksipuolista. Ravintoa oli yleensä kuitenkin riittävästi.³⁶ Haapalan mukaan suomalainen talonpoika söi vähän lihaa ja kalaa, samoin juustoa, vihanneksia ja vaaleata leipää. Suomalainen maalainen söi huonosti verrattuna muuhun väestöön ja muiden maiden viljelijöihin.³⁷ Köyhemmän väestöosan ravinnossa hiilihydraattien määrä oli runsaampi kuin varakkaampien. 1900-luvun alun Suomessa ruoanvalmistustaidot olivat vielä kehittymättömät, samoin kuin edellytykset ruoanlaitolle. ”Kuivaa” ruokaa käytettiin paljon, mikä osaltaan aiheutti yksipuolisuutta ruokavalioon.³⁸

Maaseudun asukkaat olivat vielä 1920- ja 1930-luvuille asti lähes omavaraisia; kaupasta ostettiin sokeri, kahvi, suola ja tupakka. Työläisten ruokakulttuuri oli sekoitus maalais-että kaupunkiväestön ruokakulttuurista. Pääasiassa työläiset söivät samalla tavalla kuin maaseudun väestö, mutta he joutuivat ostamaan suurimman osan elintarvikkeista. Useilla työläisillä oli vuokrattuna kasvimaata, josta saatiin muun muassa perunaa.³⁹

Viitteitä siitä, mitä suomalaiset söivät ennen sotaa ja sotavuosina, saa myös Elin Sjöströmin *Sota-ajan keittokirjasta*. Kirja ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 1917 ja laajennettuna vuonna 1919. Kirjan ruokaohjeet ovat nykymittapuun mukaan vaatimatomia. Pääraaka-aineita ovat peruna, kaali sekä pavut. Niukoista aineksista pyrittiin saamaan vaihtelevia ruokia valmistamalla niitä eri tavoin. Keittokirjan ohjeissa perunaa oli käytetty monin tavoin – leivän leivontaan, jälkiruokiin ja jopa hiivan valmistukseen.⁴⁰ Ruoka-ohjeita lukiessa ei voi välttyä kuvalta, että ruoanlaitto on ollut varsin aikaa vievää puuhaa. Esimerkiksi suolatut ja kuivatut elintarvikkeet vaativat liotuksen eikä ruoka valmistunut hetkessä.

Rantatuvan tutkimus osoittaa, että elintarvikepula oli Suomessa todellinen vuonna 1918. Rantatuvan mukaan vilja- ja viljavalmisteiden tuonti Suomeen oli vuonna 1918 kiloissa 10 434 tonnia, kun se edellisenä vuonna oli ollut 47 746 tonnia. Vuoteen 1913 verrattuna tuonti oli pienentynyt murto-osaan; vuonna 1913 Suomeen tuotiin 440 665 tonnia

³⁶ Rautavirta 2010, 29–31.

³⁷ Haapala 1995, 110.

³⁸ Rautavirta 2010, 29, 32.

³⁹ Sillanpää 1999, 51, 64, 72.

⁴⁰ Sjöström 1919, passim.

vilja- ja viljavalmisteita.⁴¹ Säännöstelyn seurauksena keskimääräinen päivittäinen vilja-annos oli kolmasosa sotaa edeltäneestä annoksesta.⁴²

Elintarvikepulasta kertoo sekin, että vuonna 1918 säännöstelyssä olivat lähes kaikki perusuokatarvikkeet. Koko vuoden jonkinasteisessa säännöstelyssä olivat liha, voi, maito, juusto sekä sokeri. Vilja- ja viljatuotteet kauraa myöten olivat säännöstelyssä. Loppuvuodesta 1918 säännöstelyyn joutuivat herneet, perunat ja perunajauhot sekä kahvi. Kalaakin säännösteltiin kesän 1918 jälkeen satunnaisesti.⁴³ Haapalan mukaan kotimaisista elintarvikkeista oli ollut pulaa aika ajoin paikallisesti jo ennen sisällissotaa, mutta vasta sisällissota käänsi maidon, voin ja lihan tuotannon laskuun. Aikaisempi pula ei johtunut tuotantomäärien laskusta, vaan valtion hintasäännöstelystä.⁴⁴

Koko maata vaivasi pula viljasta, ja alueelliset erot olivat suuria. Säännöstelystä huolehtivat lautakunnat, joiden toimintaa leimasi paikalliset käytännöt eivätkä kaikki noudattaneet esimerkiksi elintarviketoimistojen neuvojen määräyksiä. Rantatuvan mukaan viranomaiset eivät onnistuneet kesän 1918 aikana tasaamaan kulutusta Suomen sisällä. Kehnoimmassa asemassa olivat Itä- ja Pohjois-Suomen korttitalouksiin kuuluvat; heille ei voitu jakaa täysiä korttiannoksia.⁴⁵

Vuoden 1918 elintarvikepula poikkesi siinäkin aikaisemmista nälkäkriiseistä, että valtio oli mukana avustamassa. Aikaisemmin ei ollut ollut valtakunnallista tasausjärjestelmää, vaan etenkin paikalliset kriisit oli kestettävä ja apu järjestettävä paikallisesti. Hädäntorjuntaa ei pidetty enää hyväntekeväisyytenä vaan valtion velvollisuus oli auttaa kansalaisia.⁴⁶ On myös syytä huomata, että säännöstely kortteineen oli kunnille täysin uudenlaista toimintaa ja lisäsi kuntien vastuuta.⁴⁷

Yllättävää ei siis ole, että tutkimissani sanomalehdissä esiintyi nälkäkirjoituksia alkuvuodesta 1918. Olihan tilanne esimerkiksi viljan hankinnan suhteen muuttunut juuri loppuvuodesta 1917. Alkuvuosi 1918 oli muutenkin erikoista aikaa Suomessa: juuri

⁴¹ Rantatupa 1979, 242 liite 1.

⁴² Rautavirta 2010, 36.

⁴³ Rantatupa 1979, 252 liite 10.

⁴⁴ Haapala 1995, 206.

⁴⁵ Rantatupa 1979, 175, 177.

⁴⁶ Rantatupa 1979, 19; Turpeinen 1991, 13.

⁴⁷ Rantatupa 1980, 277.

itsenäistynyt pieni valtio, jonka sisällä käytiin valtataistelua eikä yhtenäistä linjaa vielä ollut löydetty. Elintarvikepula vallitsi koko maassa ja Lapin tilannetta heikensi entisestään se, että tuonti Norjan puolelta loppui vuonna 1917 ja jatkossa Lapin kunnat olivat lääninkomitean vähäisten viljatoimitusten varassa.⁴⁸ Poliittiset syyt johtivat siihen, ettei tuonti länsivalloista onnistunut ja lopullisen tuontikiellon aiheutti sisällissota.⁴⁹ Nälkään liittyvät kirjoitukset eivät loppuneet tutkimissani sanomalehdissä sisällissodan päättymiseen, vaan jatkuivat koko vuoden 1918.

Sisällissodan aikana Suomen elintarvikehuolto jakaantui kahtia. Molemmilla puolilla oli lähes yhtä paljon väkeä, mutta punaisten alueella olivat kaikki suuret kaupungit, joiden huoltaminen oli vaikeaa. Koska varastoja oli vähän, jouduttiin korttiannoksia pienentämään niin punaisten kuin valkoisten puolella. Valkoisten puolella korttiannokset olivat sisällissodan alkuaikana 150 grammaa päivässä, mutta myöhemmin päiväannos pieneni 75 grammaan. Punaisten puolella korttiannokset olivat aluksi 200 grammaa, mutta maaliskuussa päiväannos tiputettiin 40 grammaan. Helsingissä ei voitu jakaa edes tätä määrää ja huhtikuussa helsinkiläisten päiväannos puolitettiin 20 grammaan. Annos ei ollut puhdasta viljaa, vaan se sisälsi viljanjatkeita, joko pellavansiemeniä tai selluloosaa. Pohjois-Suomi, maan itäisimmät osat sekä Vaasan läänin itäosa kärsivät sisällissodan aikana viljan puutteesta todella. Näillä alueilla ei ollut varastoja juurikaan ja jakelukin oli heikompaa kuin muualle.⁵⁰

1.2. Leipä- ja viljapula sekä puute perunasta saavat palstatilaa

Tarkasteltavien sanomalehtien kirjoitusten perusteella nälkää esiintyi monilla Lapin paikkakunnilla. Nälkään viittaavia kirjoituksia esiintyi pitkin vuotta ja samat paikkakunnat nousivat esille useamman kerran. Viljapulaa esiintyi laajoilla alueilla Lapissa, pulan suuruus tosin saattoi vaihdella vuoden mittaan. Tornion Lehti uutisoi tammikuussa, että Tornion kaupungin leipävilja oli loppunut ja ruisjauhoja olisi odotettavissa seuraavalla viikolla.⁵¹ Esimerkiksi Kolarin viljapulasta kirjoittivat Pohjolan Sanomat ja Tornion Lehti. Kolarilaiset eivät olleet saaneet pitkiin aikoihin leipää eikä jauhoja ollut

⁴⁸ Rantatupa 1979, 152–153.

⁴⁹ Rantatupa 1979, 115.

⁵⁰ Haapala 1995, 212–214; Rantatupa 1979, 117, 124–125, 130, 138, 140.

⁵¹ *Tornion Lehti* (TL) 22.1.1918.

ollut edes vellin keittoon. Alueella oli jouduttu turvautumaan siemenviljaan, mutta hädänalaisten ihmisten lukumäärä kasvoi koko ajan.⁵²

Pula oli luonnollisesti suurempi keväällä, kun uutta satoa vasta odoteltiin. Huhtikuussa Pohjolan Sanomat kirjoitti ensin Kittilän tilanteesta. Siellä jauhoja ei ollut voitu jakaa kahteen viikkoon. Toiseksi se uutisoi, että Kemijärven elintarvelautakunnalta vilja oli loppumassa ja omavaraistalouksia pyydettiin apuun, jotta korttitaloudet eivät jäisi kokonaan ilman viljaa. Kirjoituksen lopussa muistutettiin vielä, ettei siemenviljaa saisi syödä, muutoin olisi edessä nälkäkuolema tulevana talvena.⁵³ Toukokuussa Pohjolan Sanomat kirjoitti ”Nälkäkuulumisia Muoniosta”. Siellä nälänhätä oli kasvanut pelottavan suureksi ja reilun kolmen kuukauden aikana korttitaloudet olivat saaneet jauhoja vain 300 grammaa henkeä kohti.⁵⁴ Myös Kemijärvellä oli leipäpula. Olkia käytettiin jauhojen jatkeena yleisesti ja olkien käyttäjien lukumäärä kasvoi päivä päivältä. Pitäjää vaivasi nälkä ja ruoasta oli pula.⁵⁵

Uusi satokaan ei pelastanut Lapin tilannetta. Enontekiöllä halla oli vaurioittanut viljaa.⁵⁶ Inarissa vallitsi suuri puute eikä elintarvelautakunnalla ollut muuta kuin kauraa jaettavaksi.⁵⁷ Kemistä uutisoitiin elintarvikekurjuudesta. Kirjoitus alkaa sanoin: ”näyttää siltä kuin olisi tarkoitus Kemin esikaupunkiväestö näännyttää nälkään”.⁵⁸ Useissa Perä-Pohjolan pitäjissä (Muoniossa, Inarissa, Enontekiöllä, Alatorniolla ja Kemin maaseurakunnassa) kärsittiin leivän puutteesta. Perä-Pohjolainen uutisoi asiasta otsikolla ”Nälänhätä Perä-Pohjolassa”.⁵⁹

Lokakuussa Pohjolan Sanomissa kirjoitettiin, että Inarissa vallitsi suuri puute. Elintarvelautakunnalla oli vain kauraja ja ihmisiä oli jo alkanut muuttaa Norjaan ja Etelä-Suomeen.⁶⁰ Marraskuussa uutisoitiin Turtolassa vallitsevasta elintarvepulasta, joka oli ennen kaikkea viljapulaa. Korttitaloudet olivat täysin muualta saatavan viljan varassa.⁶¹

⁵² *Pohjolan Sanomat* (PS) 25.2.1918; TL 19.3.1918.

⁵³ PS 3.4.1918, 15.4.1918.

⁵⁴ PS 1.5.1918.

⁵⁵ PS 5.6.1918.

⁵⁶ PS 4.9.1918.

⁵⁷ PS 10.10.1918.

⁵⁸ PS 18.10.1918.

⁵⁹ *Perä-Pohjolainen* (P-P) 26.10.1918.

⁶⁰ PS 10.10.1918.

⁶¹ PS 28.11.1918.

Pohjois- ja Itä-Suomessa tilanne oli vaikein: elintarvikelautakunnat eivät pystyneet jakamaan edes pienennettyjä vilja-annoksia. Rajakuntien tilanne oli ilmeisesti hieman parempi kuin sisämaan kunnissa. Esimerkiksi Kolari sai viljalahjoituksia Ruotsista ja ilman niitä Kolarissa olisi koettu nälkäkuolemia.⁶²

Joulukuussa Pohjolan Sanomat kirjoitti, että elintarvepula oli kärjistynyt entisestään Enontekiöllä. Elämä oli todella toivotonta, kun Norjastakaan ei enää saatu elintarpeita.⁶³ Virallinen tuonti Norjasta oli loppunut jo vuoden 1917 lopussa. Tuontia oli kyllä yritetty saada uudelleen käyntiin, siinä kuitenkin onnistumatta.⁶⁴ Lehtikirjoituksen perusteella voidaan olettaa, että epävirallisia kauppayhteyksiä oli harjoitettu kuitenkin vielä vuonna 1918. Perä-Pohjolainen uutisoi, että Sodankylässä elintarvelautakunnalla ei ollut mitään jaettavaa nälkäisille. Oikeata viljaa ei ollut saatu aikoihin, vain mädänneitä kaurajauhoja, joiden seassa oli hiekkaa.⁶⁵ Vuoden lopussa Pohjolan Sanomat julkaisi vielä Lapin Maatalousseuran johtokunnan kirjoitelman ja vetoituksen hädänalaisten Lapin kuntien auttamiseksi. Useissa Lapin kunnissa - Kittilässä, Muoniossa, Enontekiöllä, Utsjoella, Inarissa, Sodankylässä, Pelkosenniellä ja Savukoskella - oli epäedulliset viljanviljelyolosuhteet ja menneen kesän sato oli niin huono, että paikoin voitiin puhua kadosta. Ihmiset näkivät nälkää.⁶⁶ Vaikka monet kirjoituksista olivat vain muutaman rivin uutisia, kertoivat ne, missä ja mistä pulaa oli.

Lähes kaikki nälkään liittyvät kirjoitukset käsittelivät viljapulaa. Pulaa oli niin leivästä kuin jauhoista. Useissa kirjoituksissa kerrottiin, että aluetta vaivasi elintarvikepula – sen kummemmin erittelemättä, mistä elintarvikkeista oli kyse. Useilta paikkakunnilta kirjoitettiin myös vallitsevasta perunapulasta. Haapala esittää mielenkiintoisen ja kritiikkiä sisältävän väitteen teoksessaan. Hänen mukaansa:

*Leipä oli tärkein elintarvike, mutta totta on sekin, että edullisen hinnan vuoksi viljan tuonti oli ennen sotaa noussut ”tarpeettoman” suureksi; sodan jälkeen tultiin toimeen paljon pienemmällä määrällä.*⁶⁷

⁶² Rantatupa 1979, 179.

⁶³ PS 11.12.1918.

⁶⁴ Rantatupa 1979, 152.

⁶⁵ P-P 10.12.1918.

⁶⁶ PS 30.12.1918.

⁶⁷ Haapala 1995, 203.

Myös ravintofysiologi Carl Tigerstedt, joka oli mukana valtion kotitaloustoimikunnassa ja julkaisi monia artikkeleja ruoan ravintoarvon ja hinnan suhteista, arvosteli suomalaisten ruokatottumuksia. Suomalaiset söivät hänen mielestään liikaa leipää.⁶⁸ Rautavirta kuitenkin huomauttaa tutkimuksessaan, että kriisiolosuhteissa ravinnon psykologiset ja kulttuuriset merkitykset korostuvat. ”Tällaisia ovat esimerkiksi ruoan tuttuus ja sen merkitys turvallisuuden tunteen kannalta”, Rautavirta kirjoittaa. Hän nostaa esiin taloustieteilijä Amartya Senin ajatuksen, jonka mukaan asiaa ei tulisi tarkastella pelkästään riittävän energiansaannin näkökulmasta. Kulttuuriset tottumukset ja väestön kokemukset omista vaikutusmahdollisuuksista tulisi myös ottaa huomioon.⁶⁹

Ei ollut ihme, että suomalaiset käyttivät paljon viljaa ravinnokseen. Leipä ja puuro olivat perinteisiä ruokia⁷⁰ ja halpa tuontivilja lisäsi niiden suosiota entisestään.⁷¹ SILLANPÄÄ toteaa kirjassaan *Happamasta makeaan*, että ruoan valintaan vaikuttivat ennen kaikkea saatavuus ja hinta. Lisäksi muutokset ruokakulttuurissa tapahtuvat hitaasti, sillä ihmiset ovat vanhoillisia ravinnon suhteen. Sillanpää kirjoittaa myös, että yhteisöjen on vaikea hyväksyä täysin uusia ruokia. Jos ruokakulttuuriin pääsee uusi tulokas, se tulee jonkun tutun ja turvallisen tilalle ja rinnalle. Toki Sillanpääkin myöntää, että ”taloudellisilla tekijöillä on huomattava merkitys ravitsemuksen muuttumisessa”.⁷² LAURILA nostaa kirjassaan *Kulutuksen Suomen kansantaloudessa 1900–1975* esiin muina kulutukseen vaikuttavina tekijöinä kulutushyödykkeiden tuotannossa, tuontimahdollisuuksissa ja jakeluverkostoissa tapahtuvat muutokset.⁷³ 1900-luvun Suomessa elintarvikkeet tuotettiin ja kulutettiin maaseudulla. Maataloustuotannon tuotteista varsin vähäinen osa päätyi kaupunkien ja asutuskeskusten kuluttajille.⁷⁴

Koska viljan osuus ruokavaliossa oli niin suuri ja tärkeä, oli luonnollista, että sen korvaamiseen pyrittiin löytämään vaihtoehtoja. Rukiin ja vehnän tilalla kehoitettiin käyttämään kauraa, jota oli aiemmin käytetty lähes yksinomaan eläinten rehuna. Leipätaikinaan kehoitettiin lisäämään pettua, jäkälää, heinää, olkia, kasvien juuria tai lehtiä.⁷⁵ KNUUTTILAN mukaan perunalla tai edes puuroilla ja velleillä, vaikkakin ne olivat

⁶⁸ Rautavirta 2010, 66.

⁶⁹ Rautavirta 2010, 15.

⁷⁰ Sillanpää 1999, 26.

⁷¹ Haapala 1995, 203.

⁷² Sillanpää 1999, 11, 14–15.

⁷³ Laurila 1985, 19.

⁷⁴ Laurila 1985, 83–84.

⁷⁵ Rautavirta 2010, 52.

perusruokaa kaikissa sosiaalisissa ryhmissä, ei ollut leivän kaltaista asemaa.⁷⁶ Rantatupa lainaten ”suomalaisten ravinnon muodosti sananmukaisesti jokapäiväinen leipä”.⁷⁷

Yhtäläisyyksiä 1600-luvun ja 1800-luvun nälkävuosien kanssa oli siinä, että ruokavalion rungon muodosti edelleen leipä. Lappalainen toteaa 1600-luvun nälkävuositutkimuksessaan, että nauris- tai kaaliviljelmien tuhoista puhuttiin harvoin. Herne, pavut, kaali ja nauriit olivat ruokavalion täydennystä ja toivat monipuolisuutta ruokavalioon, mutta niiden merkitys energiansaannin kannalta oli vähäinen. Vähäiseksi niiden merkitys jäi myös näläntorjunnassa.⁷⁸

On arvioitu, että säännöstelyannokset vuosina 1917–1919 olisivat kattaneet noin puolet väestön keskimääräisestä energiantarpeesta. Energiansaanti väheni ennen kaikkea siksi, että jaettavat leipäannokset olivat pieniä.⁷⁹ Rantatuvan mukaan säännöstelyn kirein aika oli keväästä syksyyn vuonna 1918.⁸⁰ Esimerkiksi Kajaanin seudulla elintarvikepula kiristyi selvästi keväällä: ”oli ryhdyttävä etsimään ”leipää” sieltä missä sitä oli, metsästä”, kirjoittaa Rantatupa viitaten pettuleipään.⁸¹ Lehtikirjoitusten määrän ja sisällön perusteella näyttäisi siltä, että Lapissa pahin pula oli loppuvuodesta 1918. Uuden kulutuskauden alkaminen ei pelastanut Lapissa, koska sato jäi pieneksi. Sama tilanne oli Kajaanin seudulla, pula ei hellittänyt uuden sadon myötä.⁸²

Tarkastelemisiani sanomalehdissä kirjoitettiin myös perunapulasta. Kolarissa perunoista oli pulaa jo helmikuussa 1918.⁸³ Tornion Lehti kirjoitti huhtikuussa, kuinka perunapulaa esiintyi Pohjois-Suomessa laajoilla alueilla.⁸⁴ Kittilän ja Sodankylän pitäjissä perunat oli syöty loppuun toukokuun alkuun tultaessa.⁸⁵ Kittilässä elintarvelautakunta oli onnistunut hankkimaan perunoita, mutta ne olivat kalliita.⁸⁶ Perunoiden osalta kävi samalla lailla kuin viljan: uusi sato ei pelastanut tilannetta, sillä paikoin halla vaurioitti perunaa. Lisäksi kesän kuivuus heikensi perunasta ja juurikasveista saatua satoa. Näin uutisoitiin

⁷⁶ Knuutila 2006, 101.

⁷⁷ Rantatupa 2004, 272.

⁷⁸ Lappalainen 2012, 57.

⁷⁹ Rautavirta 2010, 38.

⁸⁰ Rantatupa 1979, 236.

⁸¹ Rantatupa 1980, 282.

⁸² Rantatupa 1980, 287.

⁸³ PS 25.2.1918.

⁸⁴ TL 30.4.1918.

⁸⁵ TL 3.5.1918.

⁸⁶ PS 12.6.1918.

esimerkiksi Enontekiöltä.⁸⁷ Kemin maaseurakunnassa perunoista alkoi olla pulaa marraskuussa eikä ollut varmuutta, mistä ja milloin niitä saataisiin lisää. Eniten pulasta kärsivät tilaton väestö ja korttelaajat ja huolta lisäsi se, että omavaraistalouksia oli alkanut joutua korttitalouksien joukkoon.⁸⁸

Myös Helsingissä kärsittiin perunapulasta. Vuoden 1918 alussa kaupunkilaisia oli kehoitettu korvamaan muun ravinnon puutetta lisäämällä juuresten käyttöä. Nyström tuo esille, että helsinkiläiset eivät vielä kukaan olleet valmiita muuttamaan ruokatottumuksiaan ja peruna oli ainoa juureskasvi, mikä kelpasi. Elintarvelautakunta joutui kehotuksien sijasta turvautumaan ”pakkokeinoihin” – oli ostettava tietyssä suhteessa nauriita ja lanttuja, jos halusi saada perunoita.⁸⁹

Perunan ja muiden juurikasvien käyttöä vähensi se, että niiden kuljetus ja varastointi suuremmissa erissä aiheutti vaikeuksia etenkin talvella. Varastoiden olisi tullut olla lämpimiä eikä kuljetukseen onnistunut helposti kylmän ilman aikana.⁹⁰ Tutkimissani sanomalehdissä peruselintarviketta perunaa ei ollut tarjolla kuin harvoin. Sen sijaan kaalia ja juureksia mainostettiin elokuusta alkaen, mutta niiden sesonki alkoi vasta lokakuusta alkaen. Sanomalehdissä mainostettiin myös tuoreita hedelmiä: omenia oli tarjolla syys-marraskuussa ja olipa päärynöitäkin tarjolla syyskuussa.⁹¹

1.3. Kalaa tarjolla runsaasti, lihasta ja maitotuotteista pulaa etenkin tilattomien keskuudessa

Kala oli ihmisille yksi peruselintarvikkeista. Kalan käyttö lisääntyikin, kun viljasta ja muista elintarvikkeista oli puutetta. Lapissa kalakaan ei tuonut riittävää ruokaa pöytään. Ihmiset joutuivat syömään pilaantuneita ruokia, kuten Pohjolan Sanomien kirjoituksesta käy ilmi: kirjoittaja kuvaili, kuinka moneen viikkoon ei ollut syöty kuin puoliksi mädäntyneitä sillejä, ja nekin olivat loppuneet.⁹² Monilta paikkakunnilta, esimerkiksi Kittilästä

⁸⁷ PS 4.9.1918.

⁸⁸ P-P 2.11.1918.

⁸⁹ Nyström 2013, 206.

⁹⁰ Rantatupa 1979, 214.

⁹¹ PS 1918; TL 1918; P-P 1918.

⁹² PS 17.5.1918.

ja Sodankylästä, uutisoitiin huonoista kalansaaliista keväällä 1918.⁹³ Kemijärveltä kerrottiin syksyllä huonoista kalansaaliista.⁹⁴ Lehtikirjoitukset antoivat ymmärtää, että kalaa olisi elintarvikevarastoihin saatavilla, mutta etelästä tuotuna sen hinta nousisi varsin korkeaksi.⁹⁵

Kaikissa tutkimissani sanomalehdissä oli kauppohen mainoksia, ja niiden mukaan kalaa oli tarjolla läpi vuoden. Pääasiassa myytävä kala oli silakkaa joko suolattuna tai tuoreena ja lähes koko vuoden myös silliä oli kaupan. Lohta oli myynnissä kesällä sekä marras-joulukuussa. Välillä mainostettiin siikaa ja haukea. Anjovista oli tarjolla alku- ja loppuvuodesta, sardiinia syys- ja marraskuussa. Lipeäkalan mainokset ilmestyivät sanomalehtiin lokakuussa.⁹⁶

Keväällä 1918 elintarvikehallituksella olisi ollut runsaasti kalatuotteita varastossa. Etenkin kalliokalaa eli kuivattua turskaa oli runsaasti, mutta ongelmana oli, miten lääninkomiteat saataisiin tilaamaan sitä. Kalliokalan valmistus oli työlästä eivätkä suomalaiset olleet tottuneet sen makuun, joten sitä oli vaikea saada kaupaksi. Myös silliä oli varastoissa ja sen merkitys oli suurempi kuin kalliokalan. Koska kalaa ei tahdottu saada kaupaksi, on todennäköistä, ettei pula ainakaan maaliskuussa 1918 ollut vielä kovin tuntuva.⁹⁷

Kalliokalaa yritettiin kaupata myös kesällä. Kalliokalan käyttöä yritettiin edistää järjestämällä kursseja, mutta niiden menestys jäi huonoksi. Lopulta päädyttiin pakkoon: viljailausten mukana lähetettiin kalliokalaa. Turskan huonoon menekkiin vaikutti osaltaan se, että kesällä 1918 oli saatavilla muutakin korvikeruokaa, muun muassa Saksasta tuotuja soppajuuria, perunajauhoja ja pellavansiemeniä.⁹⁸

Tutkimistani sanomalehdistä Tornion Lehti antoi ohjeita kalan käsittelyyn, esimerkiksi kalojen kuivaamiseen. Kaloja voisi kuivata joko auringon paisteessa tai uunissa. Ennen kuivaamista kalat täytyi perata ja halutessaan myös suolata. Kalojen kuivaaminen kesti

⁹³ TL 3.5.1918.

⁹⁴ P-P 19.10.1918.

⁹⁵ PS 12.6.1918.

⁹⁶ PS 1918; TL 1918, P-P 1918.

⁹⁷ Rantatupa 1979, 146–147.

⁹⁸ Rantatupa 1979, 176.

muutamasta päivästä viikkoon. Kuivattua kalaa käytettiin etenkin keitoissa ja kalapalle-roissa, mutta siitä voitiin tehdä myös kalajauhoja.⁹⁹

Tornion Lehti yritti houkutella kalliokalan käyttöön kirjoittamalla sen terveellisyydestä ja antamalla erilaisia ohjeita kalan käyttöön. Kirjoituksen mukaan kalaruokia tarjottiin usein huonosti valmistettuna tai liian suolaisena. Kalliokalassa oli kirjoituksen mukaan yhtä paljon ravintoaineita kuin häränlihassa, joten kalliokalaa voisi suositella käytettäväksi kaikissa talouksissa. Kalliokalaa voisi tarjota keitettynä, paistettuna tai lipeäkalanana.¹⁰⁰

Pohjolan Sanomissa kirjoitettiin muutama otteeseen kalastuksesta Kemi- ja Ounasjoessa. Yhdessä kirjoituksessa kerrottiin Kemin maalaiskunnan elintarvelautakunnan pyytäneen lupaa läänin maaherralta, että Kemijoella asuva tilaton väestö saisi luvan nuottakalastukseen uhkaavan nälänhädän estämiseksi. Maaherra suhtautui anomukseen myönteisesti, mutta lupa myönnettäisiin vain kesäksi 1918.¹⁰¹ Toisessa kirjoituksessa kerrottiin, että Kemin maaseurakunnan asukkaiden puolesta oli senaatille tehty anomus, että kalastus Kemijoesta vapautettaisiin tietyn ehdoin sotatilan ajaksi ja vielä vuodeksi sen päätyttyä. Kalastus olisi sallittua rihmapyydyksillä ja uistimilla. Senaatti ei ollut vielä käsitellyt asiaa, mutta suhtautui siihen myönteisesti.¹⁰²

Kaikilla ei ollut oikeutta pyytää esimerkiksi lohta. Lohenkalastusoikeudet oli siirretty vuonna 1902 jako- eli kalastuskunnille, jotka muodostuivat tietyn äyrimäärän maksavista vanhoista taloista ja uudistiloista. Kalastusoikeudet turvasivat elantoa etenkin vaikeina vuosina.¹⁰³

Toukokuussa Pohjolan Sanomat julkaisi pienen kirjoituksen ”Pienen kalan pyynti vapaaksi Kemijoesta!” Kirjoituksessa viitattiin Perä-Pohjolaisessa edellisenä päivänä olleeseen kirjoitukseen. Siinä ylimetsänhoitaja Ivar Snellman kiitteli tehtyä ratkaisua, jonka mukaan elintarvikepulan vuoksi kaikki entiset vuokraukset oli peruttu kesäksi ja kalastusoikeus oli kaikilla. Kirjoittaja toivoi, että muutkin kalastuskunnat seuraisivat tätä

⁹⁹ ”Kalojen kuivaaminen”. PS 3.7.1918.

¹⁰⁰ ”Norjalainen kalliokala”. TL 21.6.1918.

¹⁰¹ PS 10.4.1918.

¹⁰² PS 14.6.1918.

¹⁰³ Aatsinki 2008, 85.

esimerkkiä. Kirjoituksessa todettiin, että tätä kautta voitaisiin saada Elintarvelautakuntien myymälöihin tuoretta kalaa ”häätäntyneille luovutettavaksi”.¹⁰⁴

Tarkastelemistani sanomalehdistä vain Perä-Pohjolainen kirjoitti laajemmin maitopulasta. Kaikki maitopulaa käsittelevät kirjoitukset ajoittuvat syys–lokakuulle 1918. Tornion Lehdessä kerrottiin yleisesti maitopulasta: monet lapsiperheet varsinkin tehdas- ja kaupunkialueella kärsivät. Myös maaseudulla tilattomien asema oli huono. Kirjoituksessa kerrottiin, kuinka lasten laihtuneet kasvot kuvastivat vallitsevasta ravinnon ja maidon puutteesta. Yksi syy maitopulaan oli kohonneet hinnat.¹⁰⁵ Kemijärvellä ei ollut lainkaan voita ja maidon hankinta oli hankalaa, kirjoitti Perä-Pohjolainen. Saman päivän lehdessä kirjoitettiin Kemissä vallitsevasta maitopulasta ja sen syistä. Kemi oli pienviljelyaluetta: viljaa kasvatettiin vain omaan tarpeeseen ja sama tilanne oli karjanhoidon osalta. Jo ennen maailmansotaa voita ja maitoa oli jouduttu hankkimaan toisilta paikkakunnilta, muun muassa Alatornion Kyläjärveltä ja Kaakamosta. Kemi oli kasvanut vähitellen kulutuskeskukseksi teollisuuslaitoksineen, eikä elintarvikkeita saatu omalta paikkakunnalta riittävästi. Heikentynyt viljansaanti lisäsi maidon ja lihan kysyntää.¹⁰⁶

Perä-Pohjolainen jatkoi maitopulan käsittelyä jo muutaman päivän päästä. Lehdessä kirjoitettiin Kemin pahentuneesta maitopulasta, johon syynä oli Alatornion elintarvikeviranomaisten kieltä maidon lähettamisestä oman kunnan ulkopuolelle. Kirjoituksessa paheksuttiin, että toisilla maitoa oli riittävästi, kun taas toiset joutuivat olemaan maidotta viikkokausia. Kirjoituksessa moitittiin, ettei annettuja päätöksiä noudatettu. Heinäkuussa 1918 Senaatin päätöksen mukaisesti karjanomistajien olisi luovutettava ylimääräinen maito kaupunkien ja kulutuskeskusten elintarvelautakunnille jaettavaksi korttijärjestelmän mukaisesti. Näin ei kuitenkaan tapahtunut käytännössä. Kirjoituksessa vedottiinkin kansalaisiin toteamalla:

*Ellei ihmiset vapaaehtoisesti alistu kuulemaan ja täyttämään käskyjä, mitä soisitte ihmisten tekevän teille, se tehkää myös heille, ovat pakkokeinot turhat.*¹⁰⁷

¹⁰⁴ PS 8.5.1918.

¹⁰⁵ TL 13.9.1918.

¹⁰⁶ P-P 19.10.1918.

¹⁰⁷ P-P 24.10.1918.

Myös elintarvikeviranomaisilta odotettiin pikaisia toimia.¹⁰⁸ Pohjolan Sanomat uutisoi samasta asiasta otsikolla ”Maidontuonti lopetettiin Kemiin kokonaan”. Uutisessa kerrottiin, että Kemin ainoa maidonmyymälä oli ollut suljettuna jo jonkin aikaa, koska maitoa ei ollut saatu myyntiin. Kyläjoelta oli Kemiin tuotu maitoa jo 16 vuoden ajan, mutta nyt tuonti oli lopetettu. Etenkin pienet lapset kärsivät tilanteesta.¹⁰⁹ Kemin elintarvelautakunnan uutisoitiin kääntyneen läänin maaherran puoleen anomuksella, että maidontuonti Kyläjoelta taas sallittaisiin. Mitään vastausta ei ollut vielä saatu.¹¹⁰ Perä-Pohjolaisessa kerrottiin vielä lokakuun lopussa, kuinka Kemin maitopula oli kärjistynyt huippuunsa, kun Kemin maalaiskunnan elintarvelautakuntakin oli kieltänyt maidon viennin kunnasta.¹¹¹

Maidon osalta Kemin tilannetta voi verrata suuriin kulutuskeskuksiin. Helsingissä maito oli joutunut säännöstelyn piiriin tammikuussa 1917, mutta siitä huolimatta eriasteinen maitopula vaivasi Helsinkiä. Marraskuussa 1917 maitopula paheni ja se jatkui koko vuoden 1918.¹¹² Pulasta johtuen pilaantuneillekin elintarvikkeille oli kysyntää. Koska maitoa oli vain vähän saatavilla, oli kiusaus maidon laimentamiseen suuri, kirjoittaa Nyström.¹¹³

Vaikka lihaa syötiin Suomessa vielä 1900-luvun alussa vähän, kirjoittivat sanomalehdet lihan puutteesta. Ensimmäisen maailmansodan aikana lihan saatavuuteen väestölle vaikutti osaltaan venäläinen sotaväki, jonka ruokahuoltoon Suomi joutui osallistumaan. Päivittäinen liha-annos oli kansalaisten keskuudessa vain 25 grammaa.¹¹⁴ Sikatalous oli Suomessa vähäistä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Sianlihan kulutus perustui lähes kokonaan tuontiin ja ensimmäistä maailmansotaa edeltävinä vuosina Suomeen tuotiin amerikkalaista silavaa 4–5 miljoonaa kiloa vuosittain.¹¹⁵

Huhtikuun alussa Kittilästä arveltiin lihan loppuvan piakkoin.¹¹⁶ Keväällä 1918 Muoniosta uutisoitiin lihan loppuneen, aikaisemminkin myynnissä oli ollut vain suhteettoman

¹⁰⁸ P-P 24.10.1918.

¹⁰⁹ PS 15.10.1918.

¹¹⁰ PS 15.10.1918.

¹¹¹ P-P 31.10.1918.

¹¹² Nyström 2013, 116, 246, 313.

¹¹³ Nyström 2013, 313.

¹¹⁴ Rautavirta 2010, 34.

¹¹⁵ Niemelä 2008, 149, 164.

¹¹⁶ PS 3.4.1918.

kallista lihaa. Muoniota koskevassa kirjoituksessa todettiin: ”Useiden on täytynyt hengenpitimeksi syödä nälkäänsä kuolleiden hevosten lihaa, olkia y. m. ihmisruoaksi kelpaamatonta törkyä”.¹¹⁷ Kittilässä ja Kolarissa oli myös turvauduttu kuolleiden hevosten lihaan.¹¹⁸

Hevoslihaa pidettiin ihmisravinnoksi kelpaamattomana. TALVE toteaa, ettei suomalaisessa kansanomaisessa ruokataloudessa käytetty kaikkien eläinten lihaa. Esimerkiksi hevosen- ja jäniksenlihan käyttö oli olematonta. Sekä jänis että hevonen ovat raamatun mukaan saastaisia eläimiä. Talonpoikaisväestö piti jäniksenlihaa halveksittuna ja vähäarvoisena. Heidän mielestään jäniksiä ovat syöneet vain virkamiehet ja kaupunkilaiset. Jäniksen lihaan suhtauduttiin halveksuen, sillä laajalle Eurooppaan levinneen uskomuksen mukaan lapsesta tuli ristihuulinen, jos odottava äiti söi jäniksenlihaa. Hevoslihan käyttöä ravinnoksi oli yritetty tehdä tutuksi suurista nälkävuosista asti.¹¹⁹ Lappalainen puolestaan toteaa 1690-luvun nälkävuositutkimuksessaan, että tuolloin pettua ja kastunutta viljaa huonompia hätäravintoaineita kutsuttiin ”luonnottomiksi” tai ”heikoiksi ja oudoiksi”. Näillä tarkoitettiin esimerkiksi akanoita, olkia ja hevosten raatoja.¹²⁰

Vuoden loppupuolella Sodankylästä kirjoitti nimimerkillä ”Kovia kokenut”. Hänen mukaansa harvoilla oli varaa ostaa lihaa rajahinnoilla, mutta ne taloudet, joissa oli porokarjaa, pärjäivät.¹²¹ Rantatuvan mukaan esimerkiksi Rovaniemellä kortilla jaettava lihamäärä jäi noin 70 prosenttiin maan keskimääräisestä jakelusta. Tämän aiheutti lihan pakkoluovutuksen puuttuminen. Rantatuvan mukaan oli oletettavaa, että vajeus pystyttiin täydentämään vapaassa kaupassa.¹²²

Sanomalehdissä olleiden mainosten mukaan lihaa ei ollut kaupoissa runsaasti. Metsälintuja ja jäniksiä oli tarjolla maaliskokuussa, muita lihan myynti-ilmoituksia oli vain marraskuussa. Kananmunien ensimmäiset mainokset ilmestyivät huhtikuun puolessa välissä ja niitä oli tarjolla aina toukokuun loppuun asti ja uudelleen loka-

¹¹⁷ PS 1.5.1918.

¹¹⁸ PS 25.2.1918; 17.5.1918.

¹¹⁹ Talve 1973, 42–43.

¹²⁰ Lappalainen 2012, 109.

¹²¹ P-P 10.12.1918.

¹²² Rantatupa 1979, 211.

marraskuussa.¹²³ Kananmunia oli tuotu Venäjältä itsenäistymiseen saakka. Kotimainen tuotanto oli vähäistä.¹²⁴

1.4. Sokerin ja kahvin perään haikaillaan

Sokeri ja kahvi eivät kuulu välttämättömiin ruoka-aineisiin, mutta molemmilla oli paikansa suomalaisten ruokapöydissä ensimmäisen maailmansodan vuosina. Suomalaiset olivat päässeet sokerin makuun ja se oli merkittävä ravintoaine jo 1900-luvun alun vuosikymmeninä. Sokeri joutui kortille joulukuussa 1916, mutta sen tuonnissa ilmeni ongelmia eikä jakeluannoksia vastaavia määriä pystytty jakamaan. Helsingissä sokerin kuukausiannokseksi määrättiin yksi kilo henkeä kohti. Muissa kaupungeissa kuukausiannos oli 800 grammaa ja maaseudulla vain 500 grammaa henkeä kohti. Satunnaisesti sokerin jakelu muuttui vuoden 1917 maaliskuun vallankumouksen jälkeen.¹²⁵ Rautavirta toteaa tutkimuksessaan, että maaseudulla sokerimäärä jäi alle puoleen kiloon kuukaudessa. Tämä oli huomattavasti vähemmän kuin normaaliajan keskimääräinen kulutus. Sokeria ei jaettu säännöllisesti ja annoksia jouduttiin pienentämään myöhemmin.¹²⁶ Sokerin kulutus oli vähäistä vuosina 1917–1919: sokeria käytettiin noin kolmasosa vuoden 1913 määrästä, joka oli lähes 16 kiloa henkeä kohti. Vuosien 1918 ja 1919 aikana käytettiin runsaasti siirappia samoin kuin sakariinia ja muita keinotekoisia makeutusaineita.¹²⁷ Tutkimieni sanomalehtien mukaan ainakin Kemin ja Tornion elintarvelautakunnat jakoivat sakariinia loppuvuonna 1918.¹²⁸

Lehtikirjoitusten perusteella näyttäisi siltä, että sokeripula jäi ruokapulan varjoon. Koska sokeri ei ollut välttämätön ravintoaine, ei uutisoimista ehkä pidetty niin tärkeänä. Sokeripulastakin kirjoitettiin pitkin vuotta, mutta monet kirjoituksista käsittelivät asiaa toiveikkaasti: pian jaettaisiin sokeria.

¹²³ PS 1918; TL 1918; P-P 1918.

¹²⁴ Niemelä 2008, 163.

¹²⁵ Rantatupa 1979, 54–55.

¹²⁶ Rautavirta 2010, 34.

¹²⁷ Laurila 1985, 179, 182.

¹²⁸ PS 21.11.1918; TL 26.11.1918.

Tammikuun alussa Pohjolan Sanomissa Kemin maalaiskunnan elintarvelautakunta ilmoitti jakavansa amerikkalaista hienoa sokeria tammikuun kuponkeja vastaan.¹²⁹ Kevääseen tultaessa sokerin hinta oli noussut ja jaettava määrä pienentynyt: Pohjolan Sanomissa Kemin maalaiskunnan elintarvikelautakunta ilmoitti, että sokeria jaettaisiin 200 grammaa henkilöä kohti.¹³⁰ Heinäkuussa Pohjolan Sanomat uutisoi, ettei sokerinjake-
lusta lähitulevaisuudessa olisi toivoa. Lehti lainasi *Turun Sanomia*, jonka mukaan ei ollut tietoa, milloin sokeria voitaisiin jakaa seuraavan kerran. Toiveissa oli kuitenkin, että siirappia saataisiin.¹³¹

Sokerin saanti kuluttajien näkökulmasta muuttui epävarmemmaksi, kun uutisoitiin, että sokerin jakelussa maalaiskunnissa otettaisiin huomioon, missä määrin kunnat olivat toimittaneet voita vastineeksi. Tämän taustalla oli 3.8.1918 annettu asetus voin ja maidon kaupasta.¹³² Pohjolan Sanomien mukaan muun muassa Rovaniemellä oltiin huolissaan sokerin saannista, koska siellä ei ollut saatu voita kauppaan.¹³³

Syksyllä sokerin saanti näytti valoisammalta. Lehdet uutisoivat Elintarvetoimituskunnan ilmoittaneen, että sokerinjakelu olisi tulevaisuudessa säännöllisempää. Tiedossa ei kuitenkaan ollut seuraavaa jakelupäivää.¹³⁴ Muutamaa päivää myöhemmin kirjoitettiin sokerikysymyksestä: elintarvikeviranomaiset olivat onnistuneet tekemään Saksan kanssa sopimuksen sokerin säännöllisestä tuonnista. Lisäksi neuvottelut Puolan ja Ukrainan kanssa vaikuttivat lupaavilta.¹³⁵

Sokerin jako ei kuitenkaan alkanut sujua odotetusti. Syyskuun lopussa Pohjolan Sanomat uutisoi, että sokerinjakelua oli taas siirretty. Syynä tähän oli se, että maaseudun elintarvelautakuntien lausuntojen perusteella elintarvikeviranomaiset olivat antaneet hienontaa sokerin. Tämä ei tapahtunut hetkessä, koska sokeritehtailla oli pulaa ammattitaitoisesta työvoimasta.¹³⁶

¹²⁹ PS 14.1.1918.

¹³⁰ PS 10.4.1918.

¹³¹ PS 17.7.1918.

¹³² PS 9.8.1918.

¹³³ PS 26.8.1918.

¹³⁴ PS 4.9.1918; TL 3.9.1918.

¹³⁵ PS 6.9.1918.

¹³⁶ PS 30.9.1918.

Tutkimieni lehtikirjoitusten valossa näytti siltä, että sokerinjakelu olisi aina vasta tulevaisuudessa. Lokakuun alussa Tornion Lehdessä kirjoitettiin, että vastoin eri lehdissä esitettyihin tietoihin, voitaisiin sokeria jakaa pian.¹³⁷ Perä-Pohjolainen uutisoi sokerinjakelusta lokakuun puolivälissä. Sokerinjakelua voitaisiin odottaa marraskuussa.¹³⁸ Lokakuussa Pohjolan Sanomissa ilmoitettiin, että Kemissä jaettaisiin sokeria 300 grammaa henkilöä kohti. Jako tapahtuisi takavarikkovarastosta, jossa sokeri oli niin sanottua kristallisosokeria. Tämän vuoksi hinta olisi halvempaa kuin muilla paikkakunnilla.¹³⁹ Lokakuun puolella välissä Pohjolan Sanomissa kirjoitettiin, että sokeria jaettaisiin ainakin jouluksi, kun Saksasta saapuva 500 tonnin sokerierä saapuisi Suomeen jalostettavaksi.¹⁴⁰

Joulukuun alussa Pohjolan Sanomissa ja Perä-Pohjolaisessa uutisoitiin, että sokeria tul-taisiin jakamaan kuluvana kuukautena. Jaettava 120 gramman sokeriannos henkeä kohti olisi osittain puhdistettua, osin raakasokeria.¹⁴¹ Tornion Lehdessä pohdittiin, että ”mitä kaikkea me jouluksi saamme”. Kirjoituksen mukaan kahvia jaettaisiin ylimääräiset 250 grammaa henkeä kohti. Sokeriakin olisi vielä toiveissa saada, mutta siitä ei ollut täyttä varmuutta. Kaiken lisäksi odotettavissa oli muuta makeaa: muun muassa hollantilaista marmeladia.¹⁴²

Sokerin jakelu oli kuitenkin asia, joka vaivaisi kansalaisia ja siitä kirjoitettiin pitkin vuotta. Kuluttajat olivat tietoisia jaettavista määristä ja niistä oltiin tarkkoja. Eräs kirjoittaja kyseli, miksi Kemissä ei ollut suoritettu sokerin jakelua. Kemin maaseurakunnassa oli jaettu ainakin kerran sokeria aikana, jolloin kemiläisille ei ollut jaettu.¹⁴³ Muutamaa päivää myöhemmin julkaistiin vastaus, joka oli hieman ylimielinen sävyiltään. Vastauksessa todettiin, että sokeria oli jaettu vain tammi- ja maaliskuun osuudet, koska näihin oli saatu lupa. Kemin maalaisseurakunta ei ollut saanut lupaa useampaan jakoon. Vastauksessa huomautettiin maaseurakuntalaisten hyväosaisuuden kadehtijoille, että kaupunkilaiset puolestaan olivat saaneet isompia vilja-annoksia.¹⁴⁴

¹³⁷ TL 1.10.1918.

¹³⁸ P-P 15.10.1918.

¹³⁹ PS 8.10.1918.

¹⁴⁰ PS 16.10.1918.

¹⁴¹ PS 6.12.1918; P-P 7.12.1918.

¹⁴² TL 17.12.1918.

¹⁴³ ”Kemin kaupungin Elintarvelautakunnalle”. PS 8.5.1918.

¹⁴⁴ ”Elintarvelautakunnan kysyjille”. PS 10.5.1918.

Toinen kyselijä halusi tietää, minne jakamatta jäänyt sokeri oli kadonnut. Edellisessä sokerin jakelussa Kemissä oli jaettu 50 grammaa pienemmät annokset kuin olisi pitänyt ja tämä osuus oli luvattu jakaa seuraavalla kerralla. Näin ei kuitenkaan ollut tapahtunut.¹⁴⁵ Kemin elintarvelautakunnan kanslia tiedotti kysyjille, ettei se vastaisi sanomalehdissä nimettömien kysyjien ”kuulemisiin”. Kaikilla oli mahdollisuus saada tietoa elintarvelautakunnan kansliasta.¹⁴⁶

Sokerista kyseltiin vielä syksylläkin: eräs lukija halusi tietää, miksi Kemin maalaisseurakunnassa ei ollut vielä jaettu sokeria, vaikka sitä oli jo monin paikoin saatu kansalaisille toimitettua. Toimitus vastasi tähän kirjoitukseen samassa yhteydessä. Se oli tiedustellut asiaa Kemin maaseurakunnan elintarvelautakunnalta. Jako tultaisiin suorittamaan heti, kun sokeri saataisiin tehtaalta. Vastauksessa kerrottiin lisäksi, etteivät muutkaan lähialueiden kunnat olleet vielä jakaneet sokeriannoksia, mutta sen sijaan Etelä-Suomessa jako oli jo suoritettu.¹⁴⁷ Myös Rovaniemen elintarvelautakunnalta kysyttiin, milloin sokeria jaettaisiin kortillaeläjille, kun omavaraistaloudet olivat saaneet sokeria jo kuukausi sitten.¹⁴⁸ Lukijoiden kysymyksistä on aistittavissa, että he epäilivät järjestelmää ja väärinkäytöksiä.

Mainosten mukaan makeaa oli jonkin verran tarjolla. Sakariinia ja siirappia mainostettiin aika ajoin pitkin vuotta. Mustikkahilloa mainostettiin alkuvuonna, kaakaota oli mainosten perusteella saatavissa huhtikuussa ja uudemman kerran joulukuussa. Marraskuussa olisi voinut ostaa sekahedelmiä ja joulukuussa hedelmämarmeladia. Muutaman kerran mainostettiin marjamehuja ja heinäkuussa limonadia.¹⁴⁹

Kahvi oli kaiken kansan juomaa ja se oli tärkeä osa päivittäistä ruokakulttuuria: usein se saattoi olla ainoa lämmin aterian osa työläisperheen ruokapöydässä.¹⁵⁰ Kahvinkulutuksen muutoksesta kertoo se, että vuonna 1918 kahvinkulutus oli vain 200 grammaa henkeä kohti, kun se vuonna 1913 oli ollut 4,3 kiloa.¹⁵¹ Tähän nähden kahvipulasta kirjoitettiin tarkasteltavissa lehdissä varsin vähän. Mielestäni tämä voi johtua siitä, että mo-

¹⁴⁵ Nimimerkki ”Kuluttajia”: ”Avoin kysymys Kemin elintarvelautakunnalle”. PS 7.6.1918.

¹⁴⁶ Elintarvelautakunnan kanslia, ”Elintarvelautakunnalta kysyjille”. PS 12.6.1918.

¹⁴⁷ Nimimerkki ”Maalainen”: ”Kysymys Kemin maalaiskunnan elintarvelautakunnalle”. PS 1.11.1918.

¹⁴⁸ Nimimerkki ”Korttilainen”: ”Avoin kysymys Rovaniemen Elintarvelautakunnalle”. PS 5.11.1918.

¹⁴⁹ PS 1918; TL 1918; P-P 1918.

¹⁵⁰ Rautavirta 2010, 31.

¹⁵¹ Laurila 1985, 188.

nista peruselintarvikkeista oli niin huutava pula, että nautintoaineitten pula jäi näiden ongelmien varjoon.

Kesäkuun alussa Pohjolan Sanomissa uutisoitiin tupakan ja kahvin joutumisesta kortille. Kahvia jaettaisiin Kemissä 200 g henkeä kohti kuukaudessa.¹⁵² Tätä ennen sanomalehdissä oli mainostettu kahvia. Sikurin ja muiden kahvinkorvikkeiden ilmoitukset ilmestyivät lehtien sivuille maaliskuussa.¹⁵³ Heinäkuussa Pohjolan Sanomat ja Tornion Lehti uutisoivat kahvinjakelusta. Senaatti oli 21.6.1918 jättänyt kahvikaupan järjestämisen Elintarpeiden tuontikunnalle. Kahvivarastot tulitaisiin inventoimaan.¹⁵⁴ Tornion Lehdessä uutisoitiin kahvikorteista, jotka jaettiin Tornion kaupungin asukkaille. Kuponkia vastaan jaettaisiin kesä-heinäkuun kahviannokset.¹⁵⁵

Perä-Pohjolaisessa kirjoitettiin marraskuun lopussa ”saadaanko kahvitilkkanen jouluksi”. Lehti viittasi *Hufvudstadsbladetin* kirjoitukseen, jonka mukaan joulukuun alussa jaettaisiin kahvia koko maassa 100 grammaa henkeä kohti.¹⁵⁶ Kemin kaupungin elintarvelautakunta ilmoitti Perä-Pohjolaisessa, että se jakaisi 100 tai 200 grammaa kahvia kupongista riippuen.¹⁵⁷

Kahvipula näkyi yllättävän vähän tutkimissani sanomalehdissä. Ei edes kahvin joutuminen kortille lisännyt kirjoitusten määrää, joka verrattuna sokerin saamaan huomioon oli vähäinen. Oliko syynä se, että kahvia oli totuttu säästämään normaaliaikoinakin? Vuorelan mukaan oli tavallista, että kallista kahvia säästettiin lisäämällä joukkoon paahdettua ohraa tai ruista, sikuria, koivun ”pakkulaa” tai paahdettuja herneitä tai papuja.¹⁵⁸

Sanomalehtien mukaan pohjoisen väestö kärsi pulaa perusruokatarvikkeista, mutta myös sokeri- ja kahvipulasta. Mainosten perusteella esimerkiksi kalaa oli jossakin muodossa tarjolla koko vuoden, olipa kaupan jopa mätiä. Muitakin harvinaisempia tuotteita oli tarjolla: tammikuussa ilmoitettiin saatavilla olevan kahvi- ja ruokaleipää, huhtikuussa leivoksia sekä huhti- ja joulukuussa kakkuja, muun muassa kerma- ja mokkakakkuja.

¹⁵² PS 3.6.1918.

¹⁵³ PS 1918, TL 1918; P-P 1918.

¹⁵⁴ PS 17.7.1918; TL 16.7.1918.

¹⁵⁵ TL 9.7.1918.

¹⁵⁶ P-P 30.11.1918.

¹⁵⁷ P-P 17.12.1918.

¹⁵⁸ Vuorela 1975, 286.

Toukokuussa oli tarjolla makkaralajeja, heinäkuussa eräs kahvila ilmoitti tarjoilevansa virvokkeita ja voileipiä, syyskuussa Tornion hotelli tarjosi rapuja.¹⁵⁹

Mainokset kertovat omaa kieltään – ruokaa ja jopa ”ylellisyystuotteita” oli tarjolla, mutta läheskään kaikilla ei ollut varaa ostaa niitä. Suomessa oli suuret erot eri yhteiskuntaluokkien välillä ja nämä erot näkyivät myös ruokailutottumuksissa ja elintarvikepulan kokemuksissa. Esimerkiksi Helsingin kaupungin perustama kalliinajan kotitalouskomitea, joka opasti säilömään ruoka-aineita, järjesti ruokakursseja, opetti uusien tai harvemmin käytettyjen raaka-aineiden käytössä, kehotti vetoomuksessaan varakkaampia käyttämään ruoanlaitossa elintarvikkeita, joihin muilla ei ollut varaa.¹⁶⁰

1.5. Nälkäkuolemista uutisoidaan, mutta todisteita on vähän

Lehtikirjoitusten perusteella Lapissa esiintyi myös nälkäkuolemia. Näihin uutisointeihin on syytä suhtautua varauksella. Esimerkiksi Pohjolan Sanomat uutisoi tammikuussa, kuinka työläisiä oli menehtynyt ravinnon puutteesta. Itse kirjoituksesta ei kuitenkaan käynyt ilmi, että kukaan olisi menehtynyt nälkään. Kirjoituksessa todettiin, että Karihaaran sahalla eräs työläinen oli pyörtynyt ja joutunut sairaalaan, jossa lääkäri oli todennut hänen tilansa johtuvan nälästä ja vilusta. Aikaisemmin samalla sahalla mies oli sairastunut nälästä, mutta hän oli toipunut työtoverien antamalla avustuksella.¹⁶¹

Lokakuussa Pohjolan Sanomat kirjoitti Inarissa vallitsevasta pulasta ja kuinka ”kuolema tekee myös ankarasti työtään”.¹⁶² Loppuvuodesta 1918 Perä-Pohjolaisessa oli muuttaman rivin uutinen, jossa se lainasi sanomalehti *Kalevaa*. Kalevan mukaan Alatorniolla oli kuollut nälkään kolme henkilöä ja useita oli sairastunut ravinnon niukkuudesta.¹⁶³ Perä-Pohjolaisen toimitukseen Inarista saapuneiden tietojen mukaan Inarissa vallitsi nälänhätä. Kahden ihmisen tiedettiin kuolleen ravinnon puutteeseen. Useissa perheissä ei ollut ollut leipää kuukausiin, ravintona oli ollut pelkkää kalaa. Inarissa ei ollut perunoitakaan. Kirjoitus päättyi lohduttomaan toteamukseen: ”vilja-apua kipeästi tarvit-

¹⁵⁹ PS 1918: TL 1918; P-P 1918.

¹⁶⁰ Rautavirta 2010, 39.

¹⁶¹ PS 16.1.1918.

¹⁶² PS 10.10.1918.

¹⁶³ P-P 26.11.1918.

taisiin, muutoin uhkaa nälkäkuolema useampia perheitä”.¹⁶⁴ Jouluaaton alla Pohjolan Sanomat kirjoitti useiden Suomen porolappalaisten kuolleen nälkään.¹⁶⁵

Syyskuun lopussa Pohjolan Sanomissa oli uutinen Tornioista. Siellä nelihenkinen työläisperhe, joka oli nälkäkuoleman partaalla, saapui lääkäriin. Perhe oli surkea näky: he olivat niin laihoja, että tuskin pysyivät pystyssä. Perhe toimitettiin sairaalaan saamaan hoitoa. Kirjoituksessa paheksuttiin perheen isän työnantajaa, jonka palveluksessa tämä oli ollut 40 vuotta: miten yhtiö saattoi katsella tällaista kurjuutta ja maksaa niin pieniä palkkoja.¹⁶⁶ Tornion Lehti puolestaan kirjoitti Peräpohjolan vaikeasta elintarvikepulasta ja totesi, että lääkärit olivat kohdanneet useita nälkiintymistapauksia.¹⁶⁷

Syyskuun alussa Pohjolan Sanomissa julkaistiin kirjoitus Enontekiöltä. Kirjoittaja kyse- li, kuka jäisi henkiin ensi talvena. Elintarvikkeita oli saatu niukasti ja nekin olivat kallii- ta. Ruoan puute aiheutti työkyvyttömyyttä. Kirjoittajan mukaan tautisuuttakin oli alka- nut esiintyä: suolien ja vatsan poltetta, joka johtui huonosta, ihmiselle kelpaamattomasta ruoasta. Kirjoittajan mukaan useampi henkilö oli jo kuollut ja ”jos pikaista apua tänne ei tule, niin harvat täällä eloon jäävät”.¹⁶⁸

Lappalainen kirjoittaa talonpoikien valittaneen vuonna 1695 mustista, hajoavista leivis- tä, jotka oli leivottu pilaantuneesta viljasta. Tällainen leipä sairastutti ja tappoi ihmisiä. Nykytietämyksen mukaan kastunutta ja mädäntynyttä viljaa ei pitäisi käyttää ravinnok- si, sillä viljojen homeet muodostavat myrkyjä, jotka vaikuttavat keskushermostoon ja immuunijärjestelmään.¹⁶⁹

Perä-Pohjolainen uutisoi myös nälänhädästä Lapinmaalla viitaten Norjassa ilmestynee- seen lehtikirjoitukseen. Kirjoituksen mukaan Norjasta oli pyydetty apua elintarvikeasi- aan. Kirjoituksen mukaan Inarissa, Utsjoella ja Enontekiöllä tilanne oli kauhea. Nälän näännyttämät ihmiset etsivät ravintoa tunkioista. Kuolleisuuden kerrottiin sotavuosina kaksinkertaistuneen.¹⁷⁰

¹⁶⁴ P-P 10.12.1918.

¹⁶⁵ PS 23.12.1918.

¹⁶⁶ PS 30.9.1918.

¹⁶⁷ TL 19.11.1918.

¹⁶⁸ PS 4.9.1918.

¹⁶⁹ Lappalainen 2012, 104.

¹⁷⁰ P-P 19.12.1918.

Harvoin ihmiset kuolivat varsinaisesti nälkään, vaan kuolema oli monen asian yhteissumma. Suomessa oli käyty sisällissota, ja vuosia jatkunut huono ravitsemustilanne kuormittivat ihmisiä niin henkisesti kuin fyysisestikin luoden tilaa erilaisille taudeille.¹⁷¹ Soikkanen lainaa englantilaista väestöhistorioitsijaa M. W. Flinniä, jonka mukaan ”nälkähädän ja kulkutautien liittyessä yhteen niiden erottaminen on pikemminkin leikkiä sanoilla kuin kahden irralleen vedettävän tekijän erottamista”.¹⁷² Vaikka lehdet kirjoittivat nälkäkuolemista, niin tutkimuskirjallisuus ei tue lehtien kertomuksia. Erilaisista sairauksista sanomalehtien kirjoitukset kyllä antavat kuvaa. Rautavirta toteaa, että elintarvikepulpan terveydellisiä seurauksia, esimerkiksi laihtumista oli havaittavissa vuosien 1918–1919 vaihteessa. Nälkäödeema ja iho-oireet liitettiin myös riittämättömään ja huonolaatuiseen ruokaan. Lääketieteellisesti yhtään nälkäkuolemaa ei ole todennettu, mutta kuolinsyytiedot ovat tuolta ajalta puutteelliset, sillä maalaiskunnissa kuolinsyyn kirjasi yleensä pappi, ei lääkäri.¹⁷³ Rantatuvan tutkimuksenkin mukaan siviiliväestön nälkäkuolemat olivat harvinaisia, joskin elintarvikelautakunnat ilmoittivat, että Muoniossa ja Rovaniemellä olisi ollut nälkäkuolemia¹⁷⁴ tämän tutkimuksen puitteissa olevilla alueilla. Rantatuvan mukaan nälkäkuolemien harvinaisuus johtui valtakunnallisesta säännöstelyjärjestelmästä. Vaikka siinä ei onnistuttukaan täysin, takasi säännöstely jonkin verran elintarvikkeita Pohjois-Suomeenkin.¹⁷⁵

On myös huomattava, että Suomessa riehui heinäkuusta 1918 vuoden 1920 alkukuukausille espanjantaudiksi nimetty influenssaepidemia. Kyseessä oli vakava tauti – se aiheutti pahoja jälkitauteja ja kuolemia etenkin nuorten aikuisten keskuudessa. Suomeen tauti saapui sotaa käyvistä Euroopasta sotilaiden mukana. Kemissä ensimmäiset tautitapaukset ilmenivät heinäkuussa 1918, mutta tuolloin tauti ei levinnyt vielä Keski- ja Pohjois-Lappiin. Syksyllä 1918 iski uusi tautiaalto. Lapissa espanjantauti aiheutti kuolleisuutta Muoniossa ja Enontekiöllä, mutta Utsjoella ja Inarissa tauti esiintyi lievempänä eikä ilmeisesti aiheuttanut kuolemia.¹⁷⁶

¹⁷¹ Soikkanen 1991, 28.

¹⁷² Soikkanen 1991, 19.

¹⁷³ Rautavirta 2010, 77, 88.

¹⁷⁴ Rantatupa 1979, 180.

¹⁷⁵ Rantatupa 1980, 294.

¹⁷⁶ Vahtola 1994, 131–133, 135.

2. TIEDONANTOJA, VETOOMUKSIA JA ARVOSTELUA

Sanomalehdistöllä oli ollut jo 1860-luvun nälkävuosien aikana merkittävä asema: kato- ja nälkäkuvauksilla vaikutettiin mielipiteisiin, mutta niillä myös pyrittiin saamaan hallinnolliset toimet käyntiin. 1890-luvun katovuosiin tultaessa sanomalehdistön asema oli kasvanut entisestään, ja niissä kuului kansan ääni aiempaa enemmän. Sanomalehdistöä käytettiin muokkaamaan mielipiteitä myönteisimmiksi hätäalueiden auttamiseksi. Myös sanomalehdistön rooli tiedottajana oli kasvanut. Sanomalehdet julkaisivat erilaisia ohjeita aina hätäleivän valmistuksesta soitten ojitukseen. Sanomalehdet pyrkivät valistamaan kansaa kirjoituksillaan.¹⁷⁷ Näin tapahtui myös vuonna 1918 elintarvikepulan vai- vatessa Suomea.

2.1. Maanviljelijöihin vedotaan nälänhädän uhatessa, elintarvikeviranomaiset toivovat kaikilta uhrautuvaisuutta

Elokuun alussa julkaistiin Pohjolan Sanomissa pitkäkö Senaatin Elintarvetoimituskunnan vetoamus maanviljelijöille. Kirjoituksen alussa todettiin, että oli masentavaa vedota uudelleen ja uudelleen maanviljelijöihin. Useilla maanviljelijöillä oli edelleen viljasäästöjä, jotka olisi pitänyt luovuttaa. Tiedossa oli, että viljasäästöillä käytiin salakauppaa tai sitä syötettiin eläimille vastoin lain määräyksiä. Suuressa osassa maata oli hätä: idässä ja pohjoisessa syötiin pettua, sammalta ja olkia. Senaatin Elintarvetoimituskunta kysyi kirjoituksessaan, voivatko parempiosaiset hyvällä omallatunnolla syödä viljaa rajattomasti, kun osa ihmisistä näkee nälkää. Vielä kerran täytyi vakavasti kehottaa maanviljelijöitä luovuttamaan kaikki ylimääräinen vilja valtiolle. ”Nyt vihdoinkin uskokoon jokainen, että tämä on ehdottoman välttämätöntä”.¹⁷⁸

Senaatin Elintarvetoimituskunnan vetoamus maanviljelijöille viljan luovuttamiseksi oli ikään kuin koetinkivi viljelijöille. Haluttiin, että maanviljelijät luovuttaisivat vapaaehtoisesti viljaa ja lunastaisivat ne odotukset, mitä heihin kohdistettiin. Maanviljelijäthän oli nostettu jalustalle sisällissodan jälkeen. Uuden kansalaisihanteen taustalla oli Suo-

¹⁷⁷ Turpeinen 1991, 145.

¹⁷⁸ ”Viljasäästöt esille. Saadaanko maanviljelijät ymmärtämään asema?”. PS 9.8.1918.

men talonpoikaisto ja uusi ihanne rakentui agraarisen, kristillisen ja kansallisen eetoksen pohjalle.¹⁷⁹

Ilmeisesti kehotukset ylijäämäviljan vapaaehtoisesta luovuttamisesta eivät tehonneet, sillä vielä lokakuussa julkaistiin Pohjolan Sanomissa ja Tornion Lehdessä Suomen elintarvetoimituskunnan kirjoitus maanviljelijöille ja leipäviljantuottajille. Olisi ryhdyttävä toimiin, jotta talvesta selvittäisiin ja ainakin nälkäkuolemilta vältyttäisiin. Maan hallitus takavarikoisi kaiken ylijäämäviljan. Kirjoituksen mukaan olisi odotettavissa tyytymättömyyttä elintarvikepuolan pahentuessa ja leipäannosten pienentyessä. Tämä tyytymättömyys kohdistuisi helposti niihin, jotka tässä suhteessa elivät paremmissa oloissa. ”Tällaisena vaaran aikana on maanviljelijän ymmärrettävä mitä ajan henki vaatii”.¹⁸⁰

Myös eroava elintarvepäällikkö H. G. Paloheimo vetosi maanviljelijöihin kirjoituksessaan, joka julkaistiin kaikissa tutkimissani sanomalehdissä loka-marraskuun vaihteessa 1918. Paloheimon mukaan Suomen maanviljelijöiden oli kiirehdittävä apuun ja tehtävä velvollisuutensa. Mikäli viljaa ei saada yleiseen kulutukseen, on ryhdyttävä kaikkiin pakkotoimenpiteisiin, jotka ovat hallituksen käytettävissä.¹⁸¹

Viranomaisten lisäksi muutkin tahot vetosivat maanviljelijöihin. Maanviljelijöihin kohdistettiin suuria odotuksia. Kirjoituksista käy ilmi sama kuin tutkimuskirjallisuudesta: talonpoikaisto nähtiin kansan terveenä ytimenä. Siltä odotettiin synkässä elintarviketilanteessa samanlaista toimintaa kuin sisällissodassa.

Pohjolan Sanomien julkaisemassa J. Tasalan puheessa tiivistyy mielestäni maanviljelijöihin kohdistuvat odotukset. Tasala oli pitänyt puheen Ala-Kemin maatalousjuhlassa. Puheen tärkein sanoma oli, että maatalous ja maatalousväestö oli Suomen yhteiskunnallinen kulmakivi. Ilman talonpoikien panosta olisi tuskin selvitty punakaartikapinasta. Puheessa tuotiin esille, että pohjoisen maanviljelijät olivat tehneet isänmaalleen palveluksen raivaamalla tuottavia peltoja korpimaihien. Tasala kehotti maanviljelijöitä luovuttamaan elintarvikkeita niitä tarvitseville, sillä ”autuaampi on antaa kuin ottaa”.¹⁸²

¹⁷⁹ Tuomaala 2005, 49.

¹⁸⁰ ”Suomen maanviljelijöille!” PS 22.10.1918: ”Rakasta lähimmäistäsi niin kuin itseäsi!” TL 22.10.1918.

¹⁸¹ H. G. Paloheimo, ”Leipäpula kärjistymässä”. P-P 31.10.1918; H. G. Paloheimo: ”Suomen maanviljelijöille”. TL 1.11.1918; PS 31.10.1918.

¹⁸² ”Pohjolan maalaisväestölle!”. PS 4.9.1918.

Pohjolan Sanomissa julkaistiin syyskuussa maanviljelijöille osoitettu kirjoitus. Kirjoittajana mainittiin J. Jyske ja hänen kirjoituksensa takana olivat Suomen Maataloustuottajain Keskusliiton Valtuuskunta ja Suomen Maatalousseurojen Keskusliiton Valtuuskunta. Jalmari Jyske oli agronomi ja hän toimi Maatalousseurojen Keskusliiton sihteerinä ja toiminnanjohtajana vuosina 1918–1944. Hän edusti kansallista edustuspuoluetta ja toimi myös kansanedustaja.¹⁸³ Kirjoituksen mukaan syynä huonoon elintarviketilanteeseen oli se, että kaikki maanviljelijät eivät tunteneet elintarviketilanteen vakavuutta ja velvoittavuutta. Kirjoittajataho oli vakuuttunut siitä, että maanviljelijöissä asuisi isänmaallinen henki. Huolta aiheutti kuitenkin se, että maanviljelijöiden keskuuteen oli ilmestynyt bolševismiin verrattavaa anarkiaa: piittaamattomuutta hallituksen laillisiin määräyksiin ja kieltäytymistä viljan luovutuksista valtiolle. Kirjoituksessa vedottiinkin maanviljelijöihin toteamalla:

*Maanviljelijäin kunnia-asia on ehkäistä se alkuunsa. Jos näin ei tapahdu, horjutetaan yhteiskunnan rauhaa, aiheutetaan hätää ja kurjuutta.*¹⁸⁴

Vallalla olleiden käsitysten mukaan juuri talonpoikainen elämänmuoto oli yhteiskunnallisen vakauden tae. Kansainvälistä suurkapitalismia ja toisaalta sosialismia pidettiin uhkana yhteiskuntarauhalle.¹⁸⁵ Siksi yritettiin vedota maanviljelijöihin: kuinka ikävät seuraukset voisivat olla, jos maanviljelijät eivät ymmärtäisi asemaansa ja merkitystään. Sisällissodan jälkeen oli tärkeätä yrittää karsia ”väärä ideologioita”, jotka uhkasivat isänmaata ja yhtenäistä kansallisuutta. Tilalle tarjottiin voittajapuolen ihanteita.¹⁸⁶

Kaikissa tutkimissani sanomalehdissä julkaistu Suomen maataloustuottajain keskusliiton valtuuskunnan kirjoitus sisälsi vetoimuksen maataloustuottajille. Kirjoittajat totesivat aluksi, että ”isänmaan ja kansan hätä velvoittaa meitä vielä kerran vetoamaan teihin”. Keväästä 1918 asti valtion elintarvikepolitiikan perustana oli ollut tuotannon säilyttäminen ja lisääminen. Luovutuksista oli taattu varmat, tuotantokustannuksia vastaavat hinnat. Kirjoituksessa tuotiin esille, että maanviljelijät olivat hyvässä asemassa muihin kansalaisiin verrattuna: he saivat varmasti ja suhteellisen runsaasti elintarvikkeita. Tässä tilanteessa kansalaiset ja valtio odottivat maataloustuottajilta apua nälänhätään.

¹⁸³ Eduskunta – edustajamatrikkeli. Elektroninen dokumentti.

¹⁸⁴ J. Jyske, ”Suomen maanviljelijöille”. PS 25.9.1918; TL 24.9.1918.

¹⁸⁵ Heinonen 1998, 128.

¹⁸⁶ Virkkunen 2010, 175.

Maanviljelijöissä oli kansakunnan toivo. Kirjoituksessa muistutettiin maanviljelijöitä oikeuksista ja velvollisuuksista. Kirjoittajat pitivät pahana, että maanviljelijät kieltäytyivät nopeasti luovuttamasta elintarvikkeita säännösteltyyn kulutukseen, harjoittivat salakauppaa ja perivät kohtuuttomia hintoja käyttäen hyväksi hädänalaisia ihmisiä. Kehotus maanviljelijöille kuului:

*Nyt on maamiesten noustava lujaksi rintamaksi nälkää, keinottelijoita, nylkyreitä ja yhteiskunnan rappeutumista vastaan. Järjestäytykää maamiehet ja patistakaa järjestöihinne totuuden ja oikeuden ja keskinäisen avunannon henki.*¹⁸⁷

Elintarvikeviranomaiset ja muut tahot vetosivat maanviljelijöiden isänmaallisuuteen ja uhrautuvaisuuteen. Aatsinki toteaa, että ”myytinrakentaminen vapaan talonpojan taistelusta itsenäisen Suomen puolesta alkoi pian sodan jälkeen”.¹⁸⁸ Tornion Lehdessä oli kirjoitus, jonka otsikko kuului ”Maamies, ethän ole veljensurmaaja!”. Kirjoittajan mielestä nälkäkuolema odottaisi monia, jollei apua saataisi. Apua ei ollut odotettavissa muualta kuin kotimaasta. Kirjoittaja mietti, oliko suomalaisista kansakunnaksi, joka tiedostaisi velvollisuutensa ja tehtävänsä. Kysymys nousi isänmaallisen mieleen väistämättä nälkäilmiötä tarkastellessa. ”Kuolemaa ja kirousta, katkeruutta ja rauhattomuutta on nälänhätä aina jättänyt”, kirjoittaja totesi. Olennaista oli, haluttiinko ruokavaroja tasata. Kirjoittaja vetosi maanviljelijöihin ja muistutti, että lähimmäistä oli autettava.¹⁸⁹

Kirjoitukset, joissa vedottiin maanviljelijöihin, alkoivat syksyllä 1918 ja jatkuivat vuoden loppuun. Kaikissa tutkimuksen sanomalehdissä ilmestyi näitä kirjoituksia. Kirjoituksissa tuotiin esiin maanviljelijöiden harjoittama keinottelu. Sitä paheksuttiin yleisesti. Eräessä kirjoituksessa tuotiin esiin keinottelun ehkä pahin muoto: viljan myynti viinapolttajille. Tätä pidettiin törkeänä, koska samaan aikaan osa kansasta näki nälkää. Kirjoituksessa ihmeteltiin myös sitä, miksei virkavalta ollut puuttunut asiaan. Samassa kirjoituksessa todettiin, että oli ikävää, kun osa maanviljelijöistä oli teoillaan tahrannut hyvää mainettaan. Kauppa- ja teollisuuspiireistä koko sodan ajan vallalla ollut rikastumisen himo ja keinottelun henki oli nyt levinnyt osaan maanviljelijöistä, ”johtaen heidät

¹⁸⁷ ”Suomen maataloustuottajat”. P-P 5.11.1918; PS 5.11.1918; TL 5.11.1918.

¹⁸⁸ Aatsinki 2008, 292.

¹⁸⁹ ”Maamies, ethän ole veljensurmaaja!”. TL 5.11.1918.

lopuksi lainrikkomisen turmiolliselle ja yhteiskuntaa hajoittavalle tielle”.¹⁹⁰ Helsingin seudulla maanviljelijöiden uhrautuvaisuuteen ja isänmaallisuuteen vetoavia kirjoituksia alkoi esiintyä toukokuussa.¹⁹¹

Maanviljelijät eivät olleet halukkaita luovuttamaan viljaa vapaaehtoisesti eivätkä myöskään pakolla. Elintarvetoimituskunta uhkasi ankarilla rangaistuksilla, mikäli viljaa ei luovutettaisi. Nyström kuvaa vastaavaa tilannetta maitotalouden osalta: syyskuun lopussa vuonna 1918 senaatti uhkasi jättää 70 kunnan elintarvelautakuntaa ilman sokeria, mikäli maitotalouden tuotannon tietoja ei saada.¹⁹² Elintarvikelain rikkominen tai noudattamatta jättäminen oli helppoa, sillä rangaistuksia ei yleensä tullut. Näin oli ollut jo vuonna 1917.¹⁹³ Rantatupa puolestaan toteaa, että oli tapahtunut ”säännöstelymoraalin” heikentymistä. Syynä tähän oli ilmeisesti se, että vuoden 1918 aikana oli huomattu, että toimeen oli tultava omillaan. Moraalin heikkenemistä oli tapahtunut myös elintarvikelautakunnissa.¹⁹⁴

Myös muihin kansalaisiin vedottiin kirjoituksissa. Julkaistut tiedonannot ja kehotukset sisälsivät selkeän sanoman kansalaisille: oli uhrauduttava yhteisen hyvän eteen ja unohdettava oman edun tavoittelu. Kirjoituksista välittyi viesti, että vain yhteistyöllä voitaisiin välttää nälänhätä, ja muistutettiin tämän olevan välttämätöntä yhteiskuntarauhan ja valtiollisen itsenäisyyden säilymisen kannalta. Kirjoituksissa kehoitettiin luovuttamaan kaikki ylimääräinen vilja valtiolle korvausta vastaan.¹⁹⁵

Elintarvehallituksen tiedonannoissa käyttämien ilmaisujen taustalla vaikutti sen aikainen ihmisihanne. Siihen kuului työteliäisyyden ohella vaatimattomuus, uhrautuvuus ja selviäminen erilaisista haasteista.¹⁹⁶ Elintarvehallituksen tiedonannoista välittyi kuva, että Suomen poliittinen johto oli tietoinen, mihin paheneva elintarvikepula voisi johtaa. Lappalainen toteaa, että vallanpitäjät ovat kautta aikojen tiedostaneet, että peruselintar-

¹⁹⁰ ”Ruma tahra”. TL 10.12.1918.

¹⁹¹ Nyström 2013, 283.

¹⁹² Nyström 2013, 309; Rantatupa 1979, 183–196.

¹⁹³ Aatsinki 2008, 93.

¹⁹⁴ Rantatupa 1979, 201.

¹⁹⁵ ”Kehoitus yleisölle”. TL 19.2.1918; TL 19.4.1918; ”Väliaikaisen elintarvehallituksen tiedonanto”. PS 26.4.1918; ”Suomen kansalle”. PS 8.5.1918; TL 7.5.1918; ”Suomen maanviljelijöille”. PS 30.8.1918.

¹⁹⁶ Tuomaala 2005, 42.

vikkeiden hinnan nousu tietää mellakoita ja että yhteiskuntarauha järkkyy nälän uhatessa.¹⁹⁷

Maaliskuussa Pohjolan Sanomat julkaisi kaksi väliaikaisen elintarvehallituksen tiedonantoa. Molemmissa tiedonannossa painotettiin siemenviljan säästämistä sekä muiden elintarvikkeiden käyttöä viljan tilalta.¹⁹⁸ Toisen tiedonantonsa väliaikainen elintarvehallitus halusi antaa kuultuaan senaattori Pehkosta kärjistyvästä elintarvikepulasta. Tiedonannossa todettiin, että viljaa oli tuotu Suomeen aikaisempia vuosia vähemmän. Elintarvehallitus kehotti kansalaisia luopumaan ajatuksesta ja tavasta, että ruisleipä oli pääravintoa. Tiedonannossa kerrottiin toiveista saada viljaa ulkomailta. Väliaikaisen elintarvehallituksen tavoite oli saada tasattua viljan jakoa maan sisällä: se halusi tiedon jäljellä olevista varastoista ja pyrki neuvottelemalla saamaan viljaa käyttöönsä. Kirjoituksessa todettiin, että muutamilta paikkakunnilta oli esitetty toive, ettei luovutettua viljaa jaettaisi punaisille perheille. Tällaista vaatimusta väliaikainen elintarvehallitus ei voisi hyväksyä, sillä se johtaisi eri kansanosien välien katkeroitumiseen. Elintarvehallituksen tiedonannossa painotettiin, että ”on välttämätöntä, että kansa kokonaisuudessaan näitä ohjeita noudattaa”.¹⁹⁹

Molempien tiedonantojen taustalla vaikuttivat pitemmän aikavälin tavoitteet: siemenviljan riittävyys oli taattava, jotta maan viljantuotanto pysyisi edes entisellä tasolla ja muiden elintarvikkeiden käyttöä lisäämällä viljaa riittäisi pitemmäksi aikaa. Tärkeätä on huomata, että väliaikainen elintarvehallitus jo maaliskuun lopussa, ennen sodan päättymistä, halusi tuoda julki, että punaisille perheille tuli antaa luovutettua viljaa kuten muillekin.

Elintarvikepolitiikka aiheutti muutakin keskustelua. Esimerkiksi Pohjolan Sanomissa julkaistiin kirjoitus, jossa pohdittiin elintarvikepolitiikkaa. Kirjoittajan mielestä yrityksistä huolimatta elintarvikepolitiikka ei ollut selvinnyt kiitettävästi tilanteen aiheuttamista vaikeuksista. Osaltaan tätä todisti usein tapahtuneet elintarvepäällikköjen vaihtumiset. Sen hetkinen elintarvepäällikkö, senaattori Paloheimo erosi tehtävästään siitä syystä, että hänen politiikkansa oli ristiriidassa kulutuskeskusten väestön yleisen mie-

¹⁹⁷ Lappalainen 2012, 166.

¹⁹⁸ ”Syömävilja”. PS 20.3.1918; ”Elintarveasiasta tällä hetkellä”. PS 27.3.1918

¹⁹⁹ ”Elintarveasiasta tällä hetkellä”. PS 27.3.1918.

lipiteen kanssa. Paloheimo oli harjoittanut politiikkaa, jossa pyrkimyksenä oli ollut saada tuottajat vapaaehtoisesti luovuttamaan tuotteensa kulutuskeskuksiin. Koska kulutuskeskuksiin ei ollut saatu riittävästi elintarvikkeita, oli Paloheimo joutunut arvostelujen kohteeksi. Kuka tahansa hänen seuraajakseen tulisi, olisi elintarvikepolitiikan suuntaa tarkastettava. Huomiota tulisi kiinnittää myös tuottajiin, jotka olivat tähän asti suhtautuneet elintarvelain säännöksiin ylimalkaisesti.²⁰⁰

Tornion Lehti käsitteli marraskuussa elintarvikeasioita. Kirjoituksen mukaan useiden kaupunkien ja maalaiskuntien elintarvelautakunnat eivät olleet voineet jakaa leipää tai jauhoja kortteja vastaan, vaikka maan viljavarat oli inventoitu ja viljanluovutukset olisi pitänyt tehdä. Hallituksen olisi ryhdyttävä tiukempiin toimenpiteisiin viljan hankkimiseksi. Tähän asti se oli ollut kehottavalla kannalla. Hallitus olikin päättänyt suorittaa uuden tarkastuksen kolmessa läänissä. Muuallakin voitaisiin näin toimia, mikäli väärinkäytöksistä olisi epäilyjä. Asetusten rikkomisesta ja keinottelusta nostettaisiin syytteet rikkojia vastaan.²⁰¹

Hallituksen koventuneista otteista esimerkkinä on Perä-Pohjolaisen julkaisema Senaatin elintarvetoimituskunnan lähettämän sähkösanoman sisältö. Sähkösanoma oli osoitettu Oulun 1. läntiselle elintarvetoimistolle. Siinä kehoitettiin elintarvetoimistoa ryhtymään tarmokkaasti ja viipymättä toimenpiteisiin, joilla elintarvelautakunnat saataisiin keräämään viljaa tehokkaasti. Maan tilanne vaati, että jokainen ponnistelisi yhteisen hyvän eteen. Paikkakunnat, joissa esiintyisi viivyttelyä, tulisi ilmoittaa elintarvetoimituskunnalle.²⁰²

Kirjoitukset elintarvikeasioista kertovat, etteivät säännöstelytoimenpiteet olleet kaikilta osin onnistuneet. Säännöstelyorganisaatio oli järjestetty uudelleen alkukesästä 1918. Elintarvikeasiat oli siirretty omaan toimituskuntaan ja senaattoriksi oli nimitetty Paloheimo. Muutokset säännöstelyn järjestelyissä eivät olleet mainittavia, mutta elintarvikepolitiikan suunta muuttui. Tavoitteeksi tuli tuotannon lisääminen, ja tämä tapahtui myöntämällä tuottajille lisää etuoikeuksia. Uusi elintarvikelaki asettaisi tuottajat parempaan asemaan kuin kuluttajat. Tuotannon kohottaminen ei onnistuisi hetkessä, ja tavoite

²⁰⁰ ”Elintarvepolitiikkamme. Elintarvepäällikön eron johdosta.”. PS 26.10.1918.

²⁰¹ ”Elintarveasioita”. TL 12.11.1918.

²⁰² ”Viljan salaajille ankara rangaistus”. P-P 14.11.1918.

asetettiin tulevaisuutta ajatellen. Keinoksi otettiin muun muassa minimihintojen määrittäminen. Vuoden 1918 sadolle minimihintaa ei otettu käyttöön, mutta sille vahvistettiin luovutushinnat. Ne olivat suhteellisen korkeat ja perustuivat keväällä voimaantulleisiin hintoihin. Rajahinnat osoittautuivat kuitenkin liian mataliksi, jotta luovutukset olisivat onnistuneet.²⁰³

2.2. Lainkuuliaisuuden ja moraalien heikentymistä kauhistellaan

Tornion Lehti julkaisi kesäkuussa kirjoituksen, jossa kerrottiin julkeasta elintarvikkeiden salakaupasta Kemissä. Leipäkorteilla hädin tuskin sai mitään, mutta samaan aikaan salakauppiat myivät julkisesti viljaa. Hinnat salakaupassa olivat niin korkeita, että vain varakkaat pystyivät niitä ostamaan. Salakauppa synnytti katkeruutta, koska se osoitti, että viljaa oli. Osa salakaupasta myytävästä viljasta oli hankittu Ruotsin puolelta, vaikka sielläkin kärsittiin elintarvikepulasta. Useat, varsinkin varakkaammat, ajattelivat, että ei sillä ole väliä, mistä vilja oli hankittu, kunhan sitä vain sai. Kirjoittaja kuitenkin kyseli:

*Mutta mitä ajattelee warattomampi wäestö, nähdessään heidän wielä kaiken lisäksi yhtä ahnaasti noutawan senkin osan korteilla, mikä ei enään heille, oikeudentuntoonkin wedoten, kuuluisi? Se saamme arwata.*²⁰⁴

Heinäkuussa Tornion Lehti julkaisi maltillisen, arvostelevan kirjoituksen elintarvikeasioista. Kirjoittajan mukaan tiedettiin, että maaseudulla viljaa oli yli oman tarpeen, ja sitä syötiin enemmän kuin laissa määrätty annokset sallivat. Lisäksi viljaa myytiin keinotekoisille korkeaan hintaan. Kirjoittajan korviin oli kuulunut valituksia, etteivät elintarvelautakunnat kaikkialla keränneet ylijäämäviljaa eivätkä pienentäneet annoksia, vaikka ohjeet siihen oli annettu. Senaatin elintarvetoimituskunta olikin lähettänyt lääninkomiteoille kirjelmän kehottaen niitä propagandaan viljan luovuttamisen hyväksi. Kirjoittajan mukaan elintarvelautakuntien ja viranomaisten olisi toimittava niin, että keinottelu saataisiin kitkettyä pois.²⁰⁵

²⁰³ Rantatupa 1979, 167.

²⁰⁴ ”Julkeata elintarpeiden salakauppaa”. TL 4.6.1918.

²⁰⁵ ”Kysymys leiwästämme”. TL 19.7.1918.

Kesän 1918 aikana kirjoitukset olivat vielä maltillisia. Pääosin kirjoitukset käsittelivät salakauppaa, korkeita hintoja sekä elintarvikeviranomaisten toimien arvostelua. Kirjoituksista välittyi kuva, etteivät elintarvikeviranomaiset tehneet kaikkea keinottelun kuriin saamiseksi. Kirjoituksissa moitittiin myös sitä, ettei elintarvikelakia noudatettu eikä lain toteutumista valvottu. Tornion Lehti käsitteli näitä aiheita kesällä, kun taas Pohjolan Sanomissa oli kesällä vain yksi juttu hintojen noususta. Myöhemmin syksyllä Pohjolan Sanomat ja Perä-Pohjolainen käsittelivät lainkuuliaisuutta ja moraalialueita useassa kirjoituksessa. Arvostelua alkoi esiintyä enemmän ja äänenpainot kovenivat. Kirjoitusten avulla pyrittiin herättämään kansalaisten omatunto ja lähimmäisen rakkaus.

Neliosaisessa kirjoituksessa, jonka Pohjolan Sanomat julkaisi elokuussa otsikolla ”Taisteluun”, otettiin kantaa keinotteluun ja yleiseen moraliin heikentymiseen. Rehellinen ihminen, joka yritti työllään hankkia itselleen elannon, oli joutunut tukalaan taloudelliseen asemaan. Heikommassa taloudellisessa asemassa olevia riistettiin.²⁰⁶ Myös näissä kirjoituksissa nostettiin esiin maanviljelijät – tällä kertaa ryhmänä, johon oli luotettu etenkin hädän hetkellä. Kirjoittajan mukaan monia elintarvikekysymyksen epäkohtia voitaisiin lievittää hyvällä tahdolla, mutta yhteiskunnasta uupui hyvä tahto ja järjestys. Tältä kirjoittajalta riitti ymmärrystä maanviljelijöitä tai ainakin niitä kohtaan, jotka olivat totelleet lakia. Kirjoittajan mukaan oli ymmärrettävää, että nämä maanviljelijät olivat nyt katkeria, sillä ”naapuri lähitalossa, joka osasi viljansa salata, sai selvän leivän, myy viljaansa ja rikastuu rikastumistaan”.²⁰⁷

Viimeisessä osassa kirjoittaja kyseli, vieläkö oli jäljellä aikaisemmin kansan keskuudessa vallinnutta voimakasta yhteishenkeä. Maanviljelijän pitäisi satoa kootessaan muistaa niitä, jotka eivät saa omalta pellolta leipää. Kirjoittaja halusi uskoa, että järki vielä voitaisi ja että jokainen maanviljelijä muistaisi olevansa osa yhteiskuntaa, jonka menestys oli samalla hänen omansakin. Kirjoitus päättyi kehotukseen taistella päämääränä kansan hyvinvointi.²⁰⁸

Joulukuussa Perä-Pohjolaisen sivuilla nostettiin esiin samoja asioita kuin Pohjolan Sanomissa. Yhdessä näistä kirjoituksista todettiin, että ankarat arvostelut ja moitteet viljan

²⁰⁶ ”Taisteluun! I”. PS 9.8.1918.

²⁰⁷ ”Taisteluun! II ja III”. PS. 14.8.1918.

²⁰⁸ ”Taisteluun IV”. PS 21.8.1918.

salaajia kohtaan ovat olleet oikeutettuja. Kirjoittaja halusi kuitenkin muistuttaa, että vielä oli rehellisiä ja epäitsekkäitä maanviljelijöitä, jotka olivat täyttäneet velvollisuutensa ja tehneet enemmän kuin laki edellyttäisi. Nämä maanviljelijät olivat esimerkiksi myyneet elintarvikkeita alle rajahintojen samalla, kun keinottelijat olivat rikastuneet. Kirjoitus päättyi seuraavasti:

Väärin ja kohtuutonta on, että ne, jotka toimivat laillista yhteiskuntajärjestystä ja yhteistä parasta silmällä pitäen, saavat yksin kantaa taakan. Se on jaettava tasan kaikkien harteille.²⁰⁹

Eräs Tornion Lehteen kirjoittanut toivoi ihmisiltä löytyvän hyvää tahtoa. Hänen mukaansa vilja riittäisi, jos sitä käytettäisiin säästeliäästi. Se, mitä puuttui, oli hyvä tahto. Tähän asti oli uskottu hyvää maanviljelijöistä, ja kapinan aikana tämä usko oli vahvistunut, sillä maanviljelijät olivat osoittaneet hyvää tahtoa, urheutta ja uhrautuvaisuutta. Kirjoittaja toivoikin, että vallitseva ilmiö olisi ohimenevä ja korjaantuisi itsestään, kunhan maanviljelijöille selviäisi, mihin kurjuuteen vastaanhangoittelu johtaisi. Kirjoittaja muistutti joulun olevan lähellä: vielä olisi aikaa maanviljelijöillä aikaa muuttaa mieltänsä ja täyttää velvollisuutensa. Hän toivoikin viljelijöitten luovuttavan viljaa, sillä

Se olisi kaunein tapa, millä he voisivat ottaa joulun vastaan. Ja sillä menettelyllään he suuresti auttaisivat rauhan ja hyvän tahdon palauttamista rikkinäisen kansamme keskuuteen.²¹⁰

Toisen kirjoittajan mukaan vilja riittäisi talveksi, jos se saataisiin kerätyksi. Kirjoittaja vetosikin kaikkiin lainkuuliaisiin kansalaisiin. Kirjoittaja uskoi, että lyhytnäköisyydessään ja voitontavoittelussaan iso osa maanviljelijöistä jatkaisi vastarintaansa elintarvelakia vastaan. Selvää pitäisi olla, että yhteiskuntarauha oli vaarassa, jos vastustus jatkuisi. Levottomuudet, ryöstöt ja väkivaltaisuudet seuraisivat nälkää. Kirjoittaja nosti esille myös sen, että punakaartilaisainekset harjoittivat salaista ja voimaperäistä kiihotusta, jonka tarkoituksena oli uusi kapina laillista, porvarillista yhteiskuntajärjestystä vastaan. Nälkä olisi heille hyvä liittolainen, mutta:

²⁰⁹ ”Rehellisyyden palkka”. P-P 10.12.1918.

²¹⁰ ”Ihmisille hyvä tahto”. P-P 12.12.1918.

*Kaikki ne, jotka kieltäytyvät noudattamasta elintarvelakia, jotka salaavat viljansa ja myövät sen keinottelijoille ja viinanpolttajille, samalla kun puute ja hätä vallitsee tuhansissa kodeissa, takovat yhteiskuntaa vastaan paljon vaarallisempia aseita kuin salaisia lentolehtisiä levittävät punakaartilaiskiihoittajat.*²¹¹

Pohjolan Sanomien julkaisemassa kirjoituksessa, jonka kirjoittaja, Ylitornion kirkkohera (1912–1921)²¹² Juho Kiviharju, nosti esiin heikentyneen moraalien ja ”tunnottomuuden”. Kiviharju aloitti kirjoituksensa toteamalla, että jokainen valveutunut kansalainen on huomannut, ”miten kansamme henkinen, kansallinen ja siveellinen taso monella tavoin on huimaavaa vauhtia alenemassa”. Pienenä valopilkkana voitiin pitää sitä, miten maanviljelijät ja muut kunnan kansalaiset toimivat vapaussodassa. Liikemiesten keinottelu, lain kiertäminen ja petokset olivat jo tulleet hyväksytyiksi tavoiksi toimia. Maanviljelijät olivat alkaneet suhtautua kylmäkiskoisesti eduskunnan ja hallituksen säätämiin elintarvelakeihin ja -määräyksiin. Sadot oli ilmoitettu hitaasti ja puutteellisesti, ja rajahintoja ylitettiin yleisesti. Kiviharju kertoi kirjoituksessaan omasta kokemuksestaan Ylitornion kunnan valtuuston kokouksesta, missä oli keskusteltu siitä, että hallituksen oli mahdotonta ylläpitää rauhaa maassa, ellei alamaiset noudata lakeja ja asetuksia. Useat valtuuston jäsenet olivat sitä mieltä, että rajahintojen ylittäminen olisi saatava loppumaan kokonaan ja köyhän kansanosa elämä olisi saatava siedettäväksi. Yleisesti kokousväki oli sitä mieltä, että rajahintojen ylittäjät ja viljan salaajat oli tuomittava rangaistuksiin, mikäli puhe ja kehotukset eivät tuottaneet toivottua tulosta. Kirjoittajan mielestä tämä oli osoitus siitä, että valoa oli vielä pimeässä, sillä valtuuston jäsenet olivat yhtä lukuun ottamatta elintarviketuottajia.²¹³

Pohjolan Sanomat julkaisi joulukuussa vielä toisen kirjoituksen, jossa ihmeteltiin, ettei käyty sisällissota ollut opettanut mitään. Sota ei ollut avannut silmiä näkemään, että vihan kylvöstä seuraisi vain kurjuutta ja onnettomuutta. Kirjoittaja suori kovin sanoin niitä, jotka eivät noudattaneet elintarvikelakia ja jotka ajattelivat vain omaa parastaan ja hyötyivät toisten hädästä. Kirjoittaja muistutti, että nälällä oli iso mahti – jos sitä ruokit-

²¹¹ ”Kaikille lainkuuliaisille kansalaisille”. P-P 10.12.1918.

²¹² Ylitornion seurakunta. Elektroninen dokumentti.

²¹³ Juho Kiviharju, ”Valoa pimeässä”. PS 2.12.1918.

taisiin sulkemalla aittojen ovet tai kätkemällä viljaa, seuraukset saattaisivat olla tuhoisat. Kirjoitus päättyi kehotukseen:

*Nouskoot kaikki kunnialliset ja oikeinajattelevat kansalaiset yhteen rintamaan sitä vihan kylvöä, jota elintarpeiden salaajat ja muut elintarvelainrikkajat itsekkäässä lyhytnäköisyydessään tekevät. Saarnatkoon sitä vastaan kirkoissa joka sunnuntai, taisteltakoon sitä vastaan sanomalehdissä, kokouksissa ja yksityisessä seurustelussa. Tuhansissa kodeissa nähdään jo nyt nälkää ja talvi on vasta ovella. Vihan kylvön täytyy loppua ja elintarvelakia täytyy saada kaikki kansankerrokset noudattamaan.*²¹⁴

Esille nostamissani kirjoituksissa nousi esille lainkuuliaisuuden heikkeneminen, joka näkyi viljan salaamisena, salakauppana ja yleisenä välinpitämättömyytenä elintarvikelakia kohtaan. Lainkuuliaisuus oli vanhastaan ollut Suomessa korkealla. KAREMAA toteaa, että vuoden 1905 suurlakon aikoihin vielä korostui kollektiivisen kurinalaisuuden ja maltillisuuden traditio²¹⁵, mutta vuosien 1917–1918 vaihteessa yhteiskunnan järjestystä ylläpitävät säännöt ja tavat olivat menettäneet merkityksensä. Tämä näkyi lainrikomisina, omankädenoikeutena ja moraalien heikentymisenä.²¹⁶ Valkoisten puolella, joihin kirjoittajakin lukeutuivat, yhdeksi sisällissodan syytymisen syyksi nähtiin moraalinen rappio ja siihen syyksi pääteltiin kurin puute.²¹⁷ Karemaa toteaa vielä, että ”lainkuuliaisuudesta poikkeaminen oli sivistyneistölle kauhistuksen paikka”.²¹⁸

2.3. Perifeerisyys ja eripuraisuus nousevat esiin loppuvuoden kirjoituksissa

Tutkimissani sanomalehdissä julkaistiin vuoden 1918 lopussa kirjoituksia, joissa tuotiin esille Lapin eristyneisyys. Näissä kirjoituksissa kerrottiin Lapin huonosta elintarviketilanteesta ja kesän kehnosta sadosta. Kirjoituksissa vedottiin Etelä-Suomen maanviljelijöihin, jotta nämä luovuttaisivat viljaa pohjoisen asukkaille. Näissä kirjoituksissa vedottiin lähimmäisen rakkauteen ja kristillisiin arvoihin, mutta myös järkeen.

²¹⁴ ”Vihan kylvöä”. PS 10.12.1918.

²¹⁵ Karemaa 1998, 20.

²¹⁶ Karemaa 1998, 50.

²¹⁷ Siironen 2006, 183.

²¹⁸ Karemaa 1998, 46.

Rovaniemeläisen maanviljelijän ja maalaisliittolaiseen ja huhtikuusta 1919 alkaen maalaisliiton kansanedustajana toimineen²¹⁹ Janne Koivurannan kirjoitus Pohjolan Sanomissa oli otsikoitu huomiota herättäväsi: ”Annetaanko Perä-Pohjolan ja Lapin väestön kuolla nälkään?” Koivurannan mukaan ei auta tieto siitä, että viljaa tulisi pian ulkomailta ja että pian sitä jaettaisiin Peräpohjolassa. Ei myöskään lohduta tieto siitä, että muuallakin maassa nähtiin nälkää. Nälkä ei poistu näillä tiedoilla. Silloin tällöin Peräpohjolaan oli saapunut pienen pieniä kauralähetyksiä hallituksen toimesta. Kaurat ovat olleet märkiä ja ravintoarvoltaan kyseenalaisia eikä niitä ole riittänyt kaikille. Koivurannan mielestä luonto oli hylännyt Peräpohjolan ja Lapin asukkaat: halla vei viljat, kalamäärät jäivät murto-osaan tavallisesta, porot olivat vähentyneet, karjaa oli tapettu rehun puutteessa. Maidosta ja voista oli pula. ”Meillä ei ole ruokaa. Meillä on vaan nälkää”, Koivuranta totesi. Tuleva kevätkin kummitteli jo mielessä: jos talven aikana joudutaan syömään siemenvilja, niin keväällä ei ole mitään kylvää, sillä Etelä-Suomesta tuotu vilja ei ole jalostunut pohjoisen oloihin. Peräpohjola ja Lappi oli ennenkin unohdettu – unohdetaanko se taas, kirjoittaja kyseli. Kirjoittaja vetosi Etelä-Suomen maanviljelijöihin, että he muistaisivat nälkäkuoleman partaalla olevia, joiden ruokana oli vain olkia ja puunkuoria.²²⁰

Perä-Pohjolainen julkaisi Perä-Pohjolan Elintarvetoimiston vetoituksen maan Elintarvetoimistoille Pohjolan auttamiseksi. Kirjoituksen alussa kerrottiin, kuinka huonosti Pohjolan asiat ovat ja kuinka koettelemuksista ankarin oli nälkä. Elintarvelautakunnat eivät ole voineet jakaa elintarpeita säännöllisesti, kauraa oli jaettu silloin tällöin pieninä annoksina. Pohjolassa oli käsitys, että etelässä olisi viljaa ja että sitä riitti jopa eläimille. ”Jos näin on laita, on se anteeksiantamaton rikos, silloin kun ihmishengistä on kysymys”. Perä-Pohjolan Elintarvetoimisto kääntyikin kaikkien elintarvetoimistojen puoleen Pohjolan auttamiseksi muistuttaen:

*Onhan Pohjolan kansakin ottanut osaa maamme yhteisten asiain auttamiseen, joten sitäköön hädän hetkellä ei kokonaan unohdetaisi. Toivomme ymmärryksen ja järjen pääsevän voitolle.*²²¹

²¹⁹ Eduskunta – edustajamatrikkeli. Elektroninen dokumentti.

²²⁰ Janne Koivuranta, ”Annetaanko Perä-Pohjolan ja Lapin väestön kuolla nälkään?”. PS 20.12.1918.

²²¹ ”Perä-Pohjolan Elintarvetoimisto vetoaa toisten paikkakuntainavustukseen”. P-P 24.12.1918.

Perä-Pohjolaisen vuoden viimeisessä numerossa julkaistiin kirjoitus, jolla A. Fränti Lapin Maatalousseuran Johtokunnan puolesta sanomalehtien välityksellä pyysi apua Lapin asukkaille. Pohjolan Sanomat julkaisi saman kirjoituksen. Aleksanteri Fränti toimi kansakoulunopettajana ja postitoimiston hoitajana Kittilässä 1904–1919 sekä Lapin maatalousseuran sihteerinä 1906–1919. Poliittiselta taustaltaan Fränti oli kansallisen edistyspuolueen kannattaja ja vuodesta 1919 alkaen hän oli kansanedustaja.²²² Tällä julkisella avunpyynnöllä vedottiin hyväsydämissiin ja auttamiskykyisiin kansalaisiin. Lapinmaassa (Kittilän, Enontekiön, Sodankylän, Muonion, Inarin, Pelkosenniemen, Savukosken ja Utsjoen kunnat) oli epäedulliset viljaviljelyolosuhteet ja kesän 1918 sato oli odottamattoman huono. Useita viljelijöitä kohtasi täysi kato. Elintarvikeviranomaisten toimesta oli saatu alueelle vain vähän viljaa ja se vähäisenkin oli ollut laadultaan heikkoa. Nälänhätä oli alueella suuri, etenkin tilattoman väestön ja työläisten keskuudessa. Kirjoitus päättyi sanoihin:

*Hädässä lähimmäisen suuruus tulee koetelluksi. Autetun, tositarpeessa olevan rajaton kiitollisuus seuraa siunaavana palkkana sille, joka toisen tuskaa vaimentaa.*²²³

Tutkimissani sanomalehdissä tuotiin Lapin erikoisasemaa melko vähän esille. Mielestäni Koivurannan kirjoituksesta käy hyvin ilmi, miten Lapin väestä koki olemassaolonsa. Syrjäseudulla asuminen merkitsi eriarvoisuutta monessa asiassa. Taloudelliset mahdollisuudet olivat vähäisemmät verrattuna muihin alueisiin. Pitkät välimatkat aiheuttivat sen, että avun saanti oli hidasta ja esimerkiksi elintarvikkeiden toimittaminen oli vaikeaa.²²⁴

Loppuvuodesta lehdissä esiintyi muutamia kirjoituksia, joissa oltiin huolissaan eripuraisuudesta, joka vallitsi tuottajien ja kuluttajien välillä. Perä-Pohjolainen nosti joulukuussa esille maanviljelijöiden keskuudessa vallitsevan käsityksen, jonka mukaan ne kansalaiset, jotka vaativat lain noudattamista viljanluovutuksissa ja rajahinnoissa, kadehtisivat maanviljelijöiden hyvää taloudellista asemaa. Kateuden arveltiin olevan yleistä kaupunkilaisten ja kortillaeläjien keskuudessa. Kirjoittaja halusi tuoda esille, että käsitys oli väärä, sillä ei ”kukaan järkevä ja oikeinajatteleva ihminen” kadehdi sitä, että maanvilje-

²²² Eduskunta – edustajamatrikkeli. Elektroninen dokumentti.

²²³ A. Fränti, ”Lapissa on nälänhätä”. P-P 28.12.1918; PS 30.12.1918.

²²⁴ Turpeinen 1991, 13.

lijät olivat saaneet sotavuosien aikana kohennettua taloudellista asemaansa, jonka tiedettiin olleen huono. Vaatimusten taustalla oli nälkä, ei kateus. Maanviljelijöiden olisi muistettava, että samaan aikaan, kun heidän oma tilanteensa oli parantunut, maata omistamattomien nälkä oli velkaannuttanut heitä. Oikeutettuna vaatimuksena esitettiin, että maanviljelijät ymmärtäisivät oman velvollisuutensa yhteiskuntaa kohtaan. Viljaa ei pyydetä luovuttamaan ilmaiseksi vaan korvausta vastaan. Eikä tätä vaatimusta sanellut kateus, vaan oikeudentunto ja välttämättömyys.²²⁵

Rantatuvan mukaan elintarvikepulasta kärsi vähiten maatalousväestö, mutta heidänkään kohdalla ei voida puhua kulta-ajasta. Selvää kuitenkin oli, ettei kaikki säännöstely tavara mennyt elintarvikelautakuntien kautta, vaan osa myytiin kovaan hintaan muualle.²²⁶ Tuottajat pitivät säännöstelyhintoja liian matalina, ja se johti salakauppaan ja viljan salaamiseen sekä satotulosten vääristelyyn.²²⁷ Tigerstedt esitti jo omana aikanaan näemyksen, jonka mukaan omavaraistaloudet elivät yltäkylläisyydessä ja samaan aikaan esimerkiksi Helsingissä korttitaloudet olivat nälkään nääntymässä.²²⁸

Eräässä Perä-Pohjolaisen julkaisemassa kirjoituksessa arvosteltiin kovin sanoin Suomen kansaa. Kirjoittaja totesi, että vaikeana aikana, kun pitäisi yksimielisesti toimia, niin vallitseva mieliala on eripuraisuus. Kirjoittajan mukaan tässä oli Suomen kansan heikkous. Yhtä mieltä oltiin siitä, että elintarvikeasiat vaatisivat korjausta. Kaikki olivat tyytymättömiä ja syylliseksi ongelmiin nähtiin hallitus. Kaikkien puolueiden kannattajat olivat tyytymättömiä, vaikka kaikki puolueet olivat voineet osallistua elintarvikkeiden säännöstelyn järjestämiseen. Sen hetkiseen elintarvepäällikköön ei oltu tyytyväisiä, mutta ei oltu hänen edeltäjiinsäkään. Viljankäytössä oli tehty virheitä niin Suomessa kuin muissakin maissa, jotka olivat olleet osallisina ensimmäisessä maailmansodassa. Kaikissa maissa säännöstely oli kuitenkin katsottu tarpeelliseksi. Kirjoittajan mielestä esimerkiksi Saksassa säännöstelyn onnistumiselle oli ollut paremmat edellytykset kuin Suomessa. Saksalaiset olivat tottuneet järjestykseen ja kansalaiset ymmärsivät säännöstelyn merkityksen. Suomessa sen sijaan kukaan ei halunnut alistua säännöstelyyn, vaan

²²⁵ ”Kateuttako”. P-P 12.12.1918.

²²⁶ Rantatupa 1980, 290.

²²⁷ Rantatupa 1979, 186.

²²⁸ Rautavirta 2010, 68.

kaikkien tulisi saada toimia, miten haluaa. Säännöstely koettiin kansan vapauden riistämiseksi. Kirjoittaja muistutti, että syytä oli kansalaisissakin.²²⁹

Tuottajien ja kuluttajien välinen ristiriita oli kasvanut vähitellen ensimmäisen maailmansodan aikana ja elintarvikkeiden vähentyessä. Tuottajat vaativat hintojen korotuksia inflaation heikentäessä maatalouden kannattavuutta, ja samanaikaisesti kuluttajat vaativat hallitusta pitämään hinnat kurissa.²³⁰ Säännöstelyjärjestelmässä oli heikkoutensa: valtio hankki elintarvikkeita tuottajien ehdoilla ja jakoi niitä kuluttajien ehdoilla.²³¹

2.4. Yleisönosastokirjoituksissa arvostellaan keinottelijoita ja viranomaisia

Pohjolan Sanomat julkaisi tutkittavista lehdistä eniten yleisönosastokirjoituksia, tosin Perä-Pohjolaisen lehtiä ei ole käytettävissä koko tutkimusajalta. Tornion Lehdessä ei ollut kuin muutaman kerran elintarvikkeisiin liittyviä kirjoituksia lukijoilta. Kirjoittajista ei tiedetä mitään, ainoastaan asuinpaikkakunta voidaan päätellä kirjoituksesta. Arvelisin kuitenkin, että kirjoittajat kuuluivat ”parempiosaisiin”, sillä he olivat selvästikin seuranneet sanomalehtikirjoittelua ja tunsivat paikkakuntansa asioita. Ahneus, rahanhimo ja lain kunnioituksen puute puhuttivat yleisönosastokirjoituksissa. Kirjoitusten perusteella ahneutta esiintyi etenkin kauppiassa ja maanviljelijöissä. Alkuvuodesta ahneuteen liittyviä kirjoituksia oli vain muutama, mutta loppuvuodesta niiden määrä lisääntyi.

Jo kesällä 1918 yleisönosastokirjoituksessa kyseltiin, eikö ihmisten itsekkyydelle ja tunnottomalle rahanhimolle ole mitään rajaa. Kirjoittaja kauhisteli maidon hintaa Kemissä ja ihmetteli, mistä ihmiset saisivat rahaa maitoon ja muihin elintarvikkeisiin. Kirjoittaja peräsi elintarvikeviranomaisilta keinoja tällaisen toiminnan ehkäisyyn ja vertasi elintarvikkeiden hinnoilla kiristäjiä seuraavasti:

²²⁹ ”Eiköhän ole syytä sysissäkin, jos – sepissäkin”. P-P 23.11.1918.

²³⁰ Niemelä 2008, 160.

²³¹ Haapala 1995, 209.

*Elintarvekiristäjät asettavat heille aivan samoin kuin ennen rosvot ja äsken punakaartilaiset uhan: rahat tai henki. Rahoja ei ole, siis henki – nälkäkuolema.*²³²

Syksyllä kirjoitukset samasta aiheesta jatkuivat. Kirjoituksissa tuotiin esiin keinottelu, rahan himo ja välinpitämättömyys. Kirjoituksissa kannettiin huolta kadonneista oikeuskäsityksistä ja siitä, että kansalaisten turvaksi säädettyjä lakeja rikottiin yleisesti. Kirjoittajat olivat huolissaan vähävaraisista: suurilukuinen tilaton väestö ja muut rahan varassa elävät kärsivät pulaa ja ahdinkoa. Kirjoituksissa tuomittiin toisten hädällä rikastuminen.²³³ Eräessä kirjoituksessa todettiin, että rajaton voitonhimo oli levinnyt maaseudullekin, mutta kuluttajien kärsivällisyydellä oli rajansa ja katkeruutta esiintyi jo. Kirjoittaja jatkoi:

*Ajatelkoot tätä seikkaa myöskin ne maalaiset, jotka eivät nyt huomioon ota lähimmäistensä tilaa, vaan nälkiintyviltä kansalaisveljiltään kiskovat käsistä viimeisenkin rovon. Tätä ajatelkoot samoin ne kauppiaat, jotka aikaa sitten ovat kuolettaneet tuntonsa äänen ja kokoavat itselleen rikkautta häätäntyneitten kustannuksella. Te kylvätte kiskomisellanne sellaista tuulta, josta vielä syntyy hirmumyrsky.*²³⁴

Lukijoiden kirjoituksissa asiat esitettiin usein dramaattisesti, kuten esimerkiksi Pohjolan Sanomien julkaiseman kirjoituksen aloitus osoittaa. Kirjoitus alkoi sanoin: ”Näyttää siltä kuin olisi tarkoitus Kemin esikaupunkiväestö näännyttää nälkään”. Kirjoittajan mukaan maalaiset olivat tuoneet elintarvikkeita myyntiin hyvin vähän kesällä ja syksyllä, ja jos jotakin oli myyty, oli siitä pyydetty korkea hinta. Maitoa ei ollut saatu millään hinnalla, ei edes lapsille. Kirjoittaja kyseli, eikö tällaisista kehnosti ravituista lapsista koidu kunnalle huolia ja kustannuksia tulevaisuudessa. Kemin maalaiskunnan elintarvejakelu oli ollut köykeistä, vaikka satokausi oli juuri päättynyt. Oliko syy sama kuin edellisenä talvena: talolliset vievät kortillaeläjille jaettavaksi kauraa, joka oli tarkoitettu eläinten rehuksi. Olisi toivottu ruista tai ohraa, että olisi saatu kunnollista leipää. Kirjoi-

²³² Nimimerkki ”H.”, ”Eikö mitään rajaa?” PS. 19.6.1918.

²³³ Nimimerkki ”H.”, ”Mihin nykyinen tilanne meidät wie?” TL 4.10.1918; Nimimerkki ”Ääni joukosta”, ”Rajattomassa voitonhimossa maamme suurin vaara”. P-P 7.11.1918.

²³⁴ Nimimerkki ”Ääni joukosta”, ”Rajattomassa voitonhimossa maamme suurin vaara”. P-P 7.11.1918.

tus päättyi vetoomukseen: ”Kaiken ihmisyyden nimessä myykää maitoa ja muita elintarpeita tarvitseville”.²³⁵

Yleisönosastokirjoituksista nousi esiin myös huoli vähävaraisten toimeentulosta ja selviämisestä. Vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä valtion ja kuntien järjestämä sosiaaliturva oli heikkoa. Vastikkeetonta avunantoa ei pidetty suotavana, vaan avun eteen oli tehtävä työtä. Kirjoituksista välittyi kuitenkin kansalaisten huoli lähimmäisistä: ymmärrettiin, ettei heikompiosaisia saisi jättää yksin. Vastikkeeton apu demoralisoisi kansan, jolloin omatoimisuus ja yritteliäisyys häviäisivät.²³⁶

Hyväosaisten halu auttaa vähäosaisia tuntuu kadonneen tai ainakin vähentyneen, sillä kirjoituksissa arvosteltiin kauppiaita ja talollisia liiallisesta voitontavoittelusta. Inhimillisuus oli kadonnut. Asenteiden koventumisen taustalla saattoi vaikuttaa sisällissodan aiheuttama pettymys. Vielä 1800-luvun lopulla köyhälistöön oli kohdistettu sympatiaa ja romanttisia käsityksiä. Heikompien auttaminen ja nostaminen kurjuudesta pois muiden rinnalle oli sodan jälkeen muuttunut pelon ja vihan tunteiksi heitä kohtaan.²³⁷ Köyhälistö ei lunastanutkaan heihin kohdistettuja odotuksia vaan nousi kapinaan auttajiaan vastaan.

Nimimerkki ”Kuntalainen” kirjoitti ihmisten oikeuskäsityksien ja lain kunnioittamisen höltymisestä. Kirjoittajan mielestä tätä esiintyi Peräpohjolassa ja sanomalehtien mukaan muuallakin maassa. Elintarvelakia rikottiin kaikkialla – kirjoittaja nosti Kemijärven tässä etusijalle. Kauppiat ja iso osa talollisista ei halua tietää elintarvelaista eikä rajahinnoista. Kauppaa käydään omilla hinnoilla, rajahinnoista ei välitetä. Jos joku uskaltaa mainita rajahinnoista, niin

*hänet julistetaan urkkijaksi, ilmiantajaksi, provokaattoriksi ja lopuksi hänet julistetaan nälkäpannaan: hänelle ei saa antaa kukaan mitään ei rahalla eikä ilman sen vuoksi, että hän on uskaltanut huomauttaa heitä rajattomista hinnoista.*²³⁸

²³⁵ Nimimerkki ”Yksi monen puolesta”, ”Elintarvekurjuus Kemin Ritikassa ja Karjalahdella”. PS 18.10.1918.

²³⁶ Turpeinen 1991, 172.

²³⁷ Häkkinen & Peltola 2005, 53.

²³⁸ Nimimerkki ”Kuntalainen”, ”Ovatkohan lait muita kuin köyhiä varten?” PS 26.10.1918.

Lukijat eivät arvostelleet maanviljelijöitä yhtä ankarasti kuin muut kirjoittajat. Syynä saattoi olla se, että osa kirjoittavista lukijoista kuului tähän ryhmään tai ainakin oli jatkuvassa kanssakäymisessä maanviljelijäväestön kanssa. Pohjolan Sanomissa julkaistiin joulukuun alussa kirjoitus, jossa kirjoittaja ilmaisi huolensa maanviljelijöiden muuttuneesta asenteesta. Kirjoittaja totesi, että vapaussodan päätyttyä kunnioitettiin isänmaan pelastajina ennen kaikkea maataviljelevää väestöä. Tälle väestönsalle kuului kiitos myös siitä, että he olivat auliisti jakaneet elintarpeita kulutuskeskuksiin ja estäneet näin väestön nälkäkuolemalta. Tämän jälkeen oli kuitenkin sattunut muutamia tapauksia, jotka mursivat kiitollisuuden ja kunnioituksen tunnetta maanviljelijöitä kohtaan. Osa elintarviketuottajista oli kieltäytynyt luovuttamasta viljaa elintarvelautakunnille ilmeisesti siksi, että yksityisten keinottelijoiden avulla viljasta saataisiin parempi hinta.

*Tahdotaan siis toisten kansanluokkain hädällä kerätä mammonaa kaiken runsaan rahatulon kaupanpäällisiksi, mitä elintarvetuottajilla sota-aikana on niin yltäkylläisesti ollut.*²³⁹

Sama kirjoittaja jatkoi vielä, että törkeämmin olivat toimineet ne viljaomistajat, jotka nälänhädän uhatessa olivat tuhlanneet suuret määrät viljaa viinanpolttoon, niin kuin sanomalehdissä oli uutisoitu. Viljantuottajat olivat omalla toiminnallaan mahdollistaneet näiden rikosten syntyä. Jos vilja olisi luovutettu elintarvelain mukaisesti, ei sitä olisi riittänyt viinanpolttoon. Kirjoittajan mielestä kamppailun, joka käytiin laillisen yhteiskuntajärjestyksen puolesta, olisi pitänyt opettaa, että lain ja järjestyksen noudattaminen oli elinehto vallitsevassa epävarmassa tilanteessa. Kirjoittaja kehotti lopussa sitä enemmistöä maataloustuottajista, joilla oli puhdas omatunto näissä asioissa, valistamaan harhautuneita elintarvetuottajia täyttämään velvollisuutensa.²⁴⁰

Mielestäni näiden kirjoitusten taustalta on havaittavissa tuon ajan ihmisten arvomaailma, joka perustui pitkälti kristillisiin arvoihin. Etenkin kristillinen veljeys ja laupeus olivat arvoja, jotka olivat suomalaisessa yhteiskunnassa tärkeitä. Näihin arvoihin oli vedottu myös 1890-luvun lopussa esiintyneiden katovuosien yhteydessä.²⁴¹ Myös vaatimattomuus ja uhrautuvaisuus olivat tavoiteltavia hyveitä tuona aikana. Näiden arvojen valossa paheellisina pidettiin kirjoituksissa ilmenneitä asioita: rahanhimoa, välinpitä-

²³⁹ ”Kansallisen kunniamme vuoksi”. PS 5.12.1918.

²⁴⁰ Ibidem.

²⁴¹ Turpeinen 1991, 163.

mättömyyttä ja tunnottomuutta. Esivallan kunnioitus oli syvää tuona aikana. Myös se juonsi juurensa kristillisistä arvoista.²⁴² Kirjoituksista nousi esiin huoli ja pelko lainrikkomisen yleistymisestä sekä oikeuskäsitysten hämärtymisestä.

Yleisönosastokirjoituksissa arvosteltiin elintarvikeviranomaisia ja perättiin heiltä toimia epäkohtien korjaamiseen. Kirjoituksissa arvosteltiin elintarvelautakuntia muun muassa toimettomuudesta: Enontekiön Peltovuomasta kirjoitettiin vuoden 1918 alussa elintarvelautakunnasta, että ”se istuu rauhallisella omallatunnolla, istuu ja pitää uusia kokouksia saamatta kumminkaan sen näkyvämpää jälkiä”.²⁴³ Myös Rovaniemen elintarvelautakuntaa moitittiin samasta asiasta, kun eräs lukija kyseli Rovaniemen korkeasta maidon hinnasta. Kirjoittajan mukaan samasta asiasta oli kysytty jo aikoja sitten. Kirjoittaja halusi tietää, oliko elintarvelautakunta tehnyt asialle mitään. Vai odottiko se ”johdonmukaisessa toimettomuudessa”, että alueelle saataisiin elintarvepoliisi näitä asioita valvomaan?²⁴⁴

Elintarvelautakuntia arvosteltiin myös järjestelmän sekavuudesta. Esimerkiksi Kemlin kaupungin ja Kemlin maalaiskunnan elintarvelautakunnilta kysyttiin toimenpiteitä tilanteessa, jossa kumpikaan elintarvelautakunta ei ollut suostunut antamaan leipäkortteja perheille, jotka olivat kirjoilla Kemlin kaupungissa ja työskentelivätkin siellä, mutta joutuivat asumaan maalaiskunnan alueella. Tällaiset perheet olivat jääneet kokonaan ilman leipäkorttia.²⁴⁵ Eräs kirjoittaja ihmetteli sitä, että Alatorniolla ostajan leipäkortista otettiin koko viikon kupongit, vaikka viljaa oli jaettu vain päivän tai muutaman annos.²⁴⁶ Myös yksittäisten elintarvelautakuntien toimia arvosteltiin yksityiskohtaisissakin asioissa, esimerkkinä kirjoitus, joka oli osoitettu Pelkosenniemen elintarvelautakunnalle. Kirjoituksessa kysyttiin, miksi korttiannokset jaettiin Pelkosenniemellä jyvänä eikä jauhoina. Kirjoittajan mukaan tämä aiheutti korttineläjille lisätyötä.²⁴⁷

Syyskuun lopussa Pohjolan Sanomat julkaisi kirjoituksen, jossa arvosteltiin Senaatin ja elintarvevirtekunnan toimia. Kirjoittaja kaipaisi viranomaisilta toimia, millä saataisiin

²⁴² Tuomaala 2005, 42.

²⁴³ Nimimerkki ”Kuntalainen”, ”Kirje Enontekiön Peltovuomasta”. PS 4.1.1918.

²⁴⁴ Nimimerkki ”Maidonostajia”, ”Rovaniemen kunnan elintarvelautakunnalle”. PS 5.7.1918.

²⁴⁵ Nimerkki ”Joukko kaupungista kortin saaneita”, ”Avoin kysymys Kemlin kaupungin ja Kemlin maalaiskunnan elintarvelautakunnille”. PS 5.6.1918.

²⁴⁶ Nimimerkki ”Korttieläjiä”, ”Alatornion elintarvelautakunnalle”. PS 27.10.1918.

²⁴⁷ Nimimerkki ”Vastausta haluava”, ”Avoin kysymys Pelkosenniemen Elintarvelautakunnan puheenjohtajalle herra Rakeelle”. PS 24.12.1918.

kauppiaiden kiskonta kuriin. Kirjoittaja huomautti, että maanviljelijöitä ja mylläreitä pidettiin pahimpina syntipukkeina ja heihin kohdistettiin kohtuuttomia vaatimuksia samalla, kun kauppiaat saivat periä korkeita hintoja. Hinnoitteluun pitäisi kirjoittajan mukaan puuttua tiukemmin.²⁴⁸ Tässä kirjoituksessa todettiin sama kuin monissa muissa kirjoituksissa: toivottiin elintarvikeviranomaisilta tehokkaampia toimia lain rikkojia vastaan, koskivatpa ne sitten rajahintojen ylityksiä, viljan kätkemistä tai salakauppaa.

Myös muualla maassa arvostelut elintarvikeviranomaisia vastaan lisääntyivät. Esimerkiksi Nyström kertoo, kuinka arvostelujen määrä lisääntyi maan pääkaupungin lehdistössä vuoden 1918 aikana. Arvostelun kohteeksi joutui jakelu, jota pidettiin huonosti järjestettynä, mutta koko säännöstelyjärjestelmää arvosteltiin huonoista tuloksista. Lisäksi kirjoituksissa vaadittiin rajahintojen ja kuljetusrajoitusten poistamista.²⁴⁹ Rantatupa toteaa tutkimuksessaan, että säännöstelyviranomaiset joutuivat ankaran arvostelun kohteeksi etenkin pulan kireimpinä aikoina, vaikka kansalaisten mielipidettä säännöstelyä kohtaan yritettiin saada myönteiseksi muun muassa sanomalehtipropagandalla ja järjestämällä kuntien edustajien yhteisiä kokouksia.²⁵⁰

Kaikki yleisönosastokirjoitukset eivät olleet pelkkiä arvosteluja tai epäkohdista kyselyjä, tosin suhteellisesti muita kirjoituksia oli vähän. Yksi tällainen oli Pohjolan Sanomien julkaisema avoin kirje maanviljelijä J. S. Kariniemelle. Kirjoittaja halusi kiittää Kariniemeä tämän teosta köyhien auttamiseksi ja lahjoituksista isänmaalle.²⁵¹ Toiset kiitokset lehden välityksellä menivät talollisille, jotka olivat pyrkineet auttamaan vähävaraisia monin tavoin Kittilässä.²⁵² Osassa yleisönosastokirjoituksissa riitti ymmärrystä elintarvelautakuntien työtä kohtaan, vaikka ne eivät olleet voineet jakaa viljaa säännöllisesti. Alatornion ja Rovaniemen elintarvelautakunnat saivat varovaiset kiitokset. Kirjoittajat uskoivat, että elintarvelautakunnat tekivät voitavansa.²⁵³

²⁴⁸ Nimimerkki ”Huomio”, ”Mietelmiä Senaatin ja Elintarvevirakuntain nykyisten toimenpiteiden johdosta”. PS 30.9.1918.

²⁴⁹ Nyström 2013, 283.

²⁵⁰ Rantatupa 1980, 291.

²⁵¹ Nimimerkki ”Oikeutta harrastavia Kittiläläisiä”, ”Avoin kirje maanviljelijä J. S. Kariniemi”. PS 29.4.1918.

²⁵² PS 17.5.1918.

²⁵³ Nimimerkki ”Korttieläjä”, ”Alatornion elintarvelautakunnalle”. PS 27.10.1918; ”Rovaniemeltä”. PS 31.12.1918.

3. KEINOJA ELINTARVIKEPULAN HELPOTTAMISEKSI

3.1. Suomalaisille tutut hätäruoat ja korvikkeet

Tutkimani sanomalehdet kirjoittivat ahkerasti siitä, miten kukin voisi itse parantaa omaa ravinnonsaantiaan. Lehdet kannustivat ihmisiä käyttämään mielikuvitustaan ruoan hankinnassa. Lehtien antamista neuvoista ja ohjeista huolimatta vaihtoehdoisen ruoan hankinta ja valmistus oli vaikeaa. Pulavuonna 1918 ihmiset kohtasivat samoja ongelmia kuin 1860-luvun nälkävuosina. Paluu keräilytalouteen ei enää onnistunut. Ravinnon hankkiminen luonnosta kohtasi muun muassa yhteiskunnallisia ja sosiaalisia esteitä. Yhteiskunnassa vallitsi jo niin eriytynyt työnjako, että oli suuri joukkoa ihmisiä, jotka eivät osallistuneet ruoan tuottamiseen. Monillakaan ei ollut tieto-taitoa esimerkiksi petun tai vehkanjuuresta valmistetun jauhon tekemiseen tai nuotalla kalastamiseen. Myös omistusoikeuskysymykset estivät hätäravinnon käyttöä: monin paikoin petun ja jäkälän keruu oli kielletty. Ravinnon jakaminen tasaisesti ja keruun järjestäminen olisi vaatinut yhteiskunnassa solidaarisuutta ja yhteisvastuuta.²⁵⁴

Kun halla nälän tuskan toi -teoksessa esitettiin perusteluja, miksi ravinnon saanti luonnosta oli vaikeaa. Korvikeravinnoksi ei kelvannut mikä tahansa, vaan sillekin asetettiin vaatimuksia. Tärkein ominaisuus korvikeruoalle oli sen energiapitoisuus. Seuraavasta asetelmasta käy ilmi, kuinka paljon jotakin korvikeravintoa tulisi syödä vuorokautisen energiatarpeen tyydyttämiseksi.²⁵⁵

korvikeravinto	määrä
pettujauhot	1,5 kg
kuivattuja voikukkia, maitohorsmaa, koivunlehtiä	3,5 kg
sieniä	3,5–5 kg
esikäsiteltyä islanninjäkälää	2,6 kg
metsämarjoja	2–3 kg
kalaa lajista riippuen	0,3–1,7 kg
lihaa	0,6–1 kg

Tämän perusteella on selvää, ettei sienillä, marjoilla tai lehdillä voisi korvata energiansaantia. Näitä kaikkia korvikkeita oli kyllä tarjolla ja niitä pystyttiin säilömään talven

²⁵⁴ Häkkinen 1991, 91, 112–113.

²⁵⁵ Häkkinen 1991, 93–94.

varalle, mutta määrät, joita pitäisi syödä päivittäin, olivat ylivoimaisen suuria. Sama koskee yleisesti käytössä olleita korvikkeita: tähkiä, akanoita, olkia ja herneenvarsia. Näiden etuna tosin oli se, että ne tekivät olon kylläiseksi.²⁵⁶

Muita hätäravinnolle annettuja vaatimuksia olivat muun muassa se, hätäravintoa tuli olla saatavissa riittäviä määriä ilman kohtuutonta vaivaa ja sen muuttaminen ruoaksi tulisi olla yksinkertaista. Lisäksi korvikeravinnon hankintaan ja käyttämiseen tulisi olla yleiset tiedolliset ja taidolliset edellytykset. Hätäravinnolla ei saanut olla myrkyllisiä sivuvaikutuksia. Osa sienistä, jäkälistä ja sammaleista olivat myrkyllisiä tai sisälsivät haitallisia aineita, joiden takia niiden käyttö oli ongelmallista. Oikeilla keinoilla myrkyttöä voitettiin alentaa.²⁵⁷

Jos petunvalmistus oli vaikeaa, niin vaikeampaa oli saada jäkälästä myrkyllisyys poistettua. Islannin- ja poronjäkälää olisi pitänyt liottaa useita päiviä lipeä- tai potaskaliuoksessa, pelkkä kiehauttaminen ei alentanut riittävästi jäkälän happopitoisuuksia.²⁵⁸ Kansan keskuudessa oli vanhoja käsityksiä ja uskomuksia, jotka vaikeuttivat kansanvalistustyötä ja vaihtoehtoisten ruoka-aineiden käyttöä. Esimerkiksi jäkäläleipään liittyvät käsitykset leivän valmistuksen hankaluudesta ja leivän myrkkypitoisuusriski hidastivat korvikeleivän käyttöä. Näihin ennakkoluuloihin oli törmätty jo 1800-luvun nälkäkriisien aikaan.²⁵⁹

Erilaisten viljan korvikkeiden koostumusta ja ravintoarvoja tutkittiin Suomessa jo ensimmäisen maailmansodan aikana. Ravintofysiologi Carl Tigerstedt oli yksi merkittävimmistä hätäruoan tutkijoista.²⁶⁰ Tigerstedtin mukaan pettu oli ravintoarvoiltaan sellaista, että se sopi hyvin viljan korvikkeeksi. Pitkäaikaisvaikutteita ei kuitenkaan tuolloin tiedetty, joten petun käyttöä suositeltiin vain, jos muuta ravintoa ei ollut saatavilla. Pellavansiemenjauhoja Tigerstedt suositteli myös, mutta muistutti niiden sopimattomuudesta pienille lapsille. Olkijauhojen ravintoarvo osoittautui vähäiseksi, ja lisäksi jauhot olivat karkeita ja ärsyttivät elimistöä.²⁶¹ Myöhemmin tehdyissä tutkimuksissa on

²⁵⁶ Häkkinen 1991, 93–94.

²⁵⁷ Häkkinen 1991, 91–94.

²⁵⁸ Häkkinen 1991, 97.

²⁵⁹ Heinonen 1998, 82.

²⁶⁰ Rautavirta 2010, 65–66.

²⁶¹ Rautavirta 2010, 70–71.

voitu osoittaa, että pettu on ravintoarvoltaan hyvä ja että se on lähes myrkytöntä. Sen sijaan poronjäkäle on myrkyllistä eikä sitä tulisi käyttää ravinnoksi.²⁶²

Talve, joka on tutkinut suomalaista kansaomaista ruokakulttuuria, kuvailee hätäravintoa ja korvikkeiden käyttöä. Hänen mukaansa suomalaisista noin puolet joutui turvautumaan leivän korvikkeisiin normaalivuosiinkin vielä 1800-luvun lopussa. Katovuosina oli totuttu käyttämään erilaisia kasveja viljan lisänä tai korvikkeena. Myös vellien ja puurojen valmistamiseen käytettiin lisukkeita: nokkosta, koivun pakkia, horsman varsia, ohdakkeita ja väinön- eli karhunputkea. Talven mukaan varsinaisen hätäruoan käytöstä voidaan puhua viimeisen kerran nälkävuosien 1867–1869 aikana. Korvikkeita tosin käytettiin myöhemminkin, esimerkiksi vuonna 1918, 1930-luvun talouspulan ja vielä toisen maailmansodan aikana.²⁶³

VUORELAN mukaan yksi yleisesti ja koko maassa käytetty hätäleipä oli vehkaleipä. Se valmistettiin suovehkan juurista. Suovehkan juuretkin vaativat monivaiheisen käsittelyn ennen kuin niitä pystyi käyttämään. Käsittely poisti vehkan juurista myrkyllistä karvautta. Kuvausten mukaan leipä oli makealta maistuvaa ja valkoista – parempaa kuin pettu.²⁶⁴ Tutkimissani sanomalehdissä ei ollut mainintoja, että pohjoisessa olisi valmistettu vehkaleipää eikä näin ollen vastaa Vuorelan toteamusta.

Vehkaleipää yleisempää hätäleipää olivat kuitenkin pettu sekä kerta- ja akanaleipä. Kerta- ja akanaleivällä tarkoitettiin leipää, johon oli käytetty puintijätteitä, jotka sisälsivät tyhjiä tähkiä, oljensilppua ja ruumenia. Vuorelan mukaan kerta- ja akanaleipään yritettiin totutella hyvienkin satojen jälkeen. ”Kelvottominta, suolistolle erittäin vaarallista oli olkileipä, joka valmistettiin silpuksi hakatuista, kuivatuista ja jauhetuista oljista”.²⁶⁵ Pettu aiheutti vatsanväänneitä, oljet ja muu hätäruoka pahempaa. Hätäruoan pitkäaikainen käyttö saattoi viedä hengen.²⁶⁶

²⁶² Kauranen 1999, 90.

²⁶³ Talve 1973, 108–109.

²⁶⁴ Vuorela 1975, 279.

²⁶⁵ Vuorela siteeraa Mäkistä, Vuorela 1975, 280.

²⁶⁶ Lappalainen 2012, 109, 117.

Jäkälän käytöstä jauhojen korvikkeena ei lehdissä ollut kuin yksi maininta, Enontekiöltä.²⁶⁷ Ainoa jäkälään liittyvä teksti oli Rovaniemen elintarvelautakunnan ilmoitus, jossa kerrottiin, että hyvää poronjäkälää oli myynnissä.²⁶⁸ Lehdissä ei esiintynyt kirjoituksia, joissa olisi kehoitettu keräämään jäkälää talven varalle kuten pettua, eivätkä lehdet julkaisseet ohjeita jäkälän käsittelyyn tai jäkäläleivän valmistukseen.

Jäkäläleipä ei koskaan saavuttanut suurta suosiota, vaikka sen käyttöä pyrittiin lisäämään voimakkaan propagandan avulla jo suurten nälkävuosien aikana. Vuonna 1868 valtion toimesta kaksitoista valistajaa oli opastanut jäkäläleivän valmistukseen useiden läänien alueella, mutta kansalaiset eivät omaksuneet jäkäläleipää. Sivistyneistö kuitenkin osoitti sitä kohtaan kiinnostusta,²⁶⁹ kun taas sen käsitys pettuleivästä oli päinvastainen kuin kansalaisten: eliitti piti pettuleipää epäterveellisenä ja vahingollisena.²⁷⁰ Kesälä 1917 jäkälään kohdistettiin suuria toiveita elintarvikeviranomaisten puolelta. Joulukuussa 1917 Helsingin elintarvelautakuntakin päätti hankkia jäkälää. Ennen hankintoja se kuitenkin kysyi Carl Tigerstedtin mielipidettä asiaan. Tigerstedtin mielestä jäkälän ravintoarvo oli ”yhtä tyhjän kanssa”.²⁷¹ Valtion Kotitaloustoimikuntakin pyrki julkaisujen, neuvojien ja kolmen jäkäläleipomon kautta edistämään jäkälän käyttöä vuoden 1917 aikana, mutta se luopui tästä, kun Tigerstedt esitteli Helsingin yliopiston fysiologisella laitoksella tehdyn tutkimuksen tuloksia. Niiden mukaan elimistö ei pystynyt käyttämään jäkälää hyväkseen, joten siitä ei ole ravitsemuksellista hyötyä.²⁷²

3.2. Pettu- ja haapapuu jauholeipää ja muita jauhojen korvikkeita

Tarkasteltavien lehtien palstoilla oli pitkin vuotta mainintoja korvikejauhojen käytöstä. Korvikejauhoja käytettiin jauhojen jatkeena monin paikoin Lapissa. Enontekiön Peltovuomassa käytettiin jäkälää²⁷³, Rovaniemellä syötiin monin paikoin haapaleipää, Kittilän ja Sodankylän pitäjissä ja etenkin syrjäkylillä turvauduttiin olkileipään²⁷⁴, mutta

²⁶⁷ PS 4.1.1918.

²⁶⁸ PS 18.3.1918.

²⁶⁹ Vuorela 1975, 280.

²⁷⁰ Kauranen 1999, 90.

²⁷¹ Nyström 2013, 205.

²⁷² Rautavirta 2010, 48–49.

²⁷³ PS 4.1.1918.

²⁷⁴ TL 3.5.1918.

muualla Lapissa syötiin pettuleipää²⁷⁵. Perä-Pohjolaisen mukaan Tervolassa syötiin mustaa leipää eli hallan vioittamasta ohrasta tehtyä leipää. Ohrajauhot olivat niin köykäisiä, ettei joukkoon voinut sekoittaa olkijauhoja, koska jauhot olisivat pelkkiä ruumeina.²⁷⁶ Rantatuvan mukaan maaseudulla oli todellisia pula-alueita nimenomaan kesällä ja syksyllä 1918. Hänen mielestään voidaan puhua pettualaueista suurten nälkävuosien tapaan.²⁷⁷

Pohjolan Sanomissa ja Tornion Lehdessä oli useita kirjoituksia siitä, miten elintarvikepula voisi helpottaa. Koska viljasta oli suurin puute, esiintyi lehdissä useita erilaisia leipäohjeita, joissa käytettiin viljan korvikkeena tai jatkeena milloin mitäkin. Myös Perä-Pohjolainen kirjoitti korvikkeista. Ei ollut ihme, että erilaiset jauhojen korvikkeet saivat palstatilaa, sillä elintarvikepulassa leivänpuute oli se, joka kosketti ihmisten arkea eniten.

Heinäkuussa Pohjolan Sanomissa oli ohje pettujauhojen valmistukseen. Pohjolan Sanomat pohjusti ohjeen julkaisua sillä, että Elintarvehallituksen tiedonanto, jota oli sanomalehdissä julkaistu, kehotti elintarvelautakuntia keräyttämään pettua tulevan talven varalle. Petun käyttö ravintona ei ollut helppoa tai vaivatonta, vaan pettu vaati monta työvaihetta, ennen kuin sitä voitiin käyttää jauhojen tapaan. Pettua ei kannattanut kerätä mihin vuodenaikaan tahansa, vaan sen kerääminen onnistui parhaiten keväällä touko-kesäkuun vaihteessa. Myöhemmin kerätessä petun maku muuttui kitkerämmäksi ja sen irrottaminen oli vaikeampaa. Pettu kannatti kerätä nuorista petäjistä. Ensin puu kaadettiin, oksat karsittiin ja sitten kuori kiskaistiin irti. Korventamisen ja karstaamisen jälkeen pettu vielä kuivattiin ja jauhettiin. Pettua voitiin valmistaa myös keittämällä, jonka jälkeen se vielä kaavittiin puhtaaksi, huuhdottiin, kuivatettiin ja jauhettiin. Pettujauhoja saatiin pienehköstä puusta noin kilo²⁷⁸, joka työläyteen nähden oli vähän.

Kesällä Pohjolan Sanomat kertoi haapapuun käytöstä jauhojen jatkeena Kuusamossa. Kirjoituksessa annetun ohjeen mukaan haapapuu pilkottiin kirveellä pieniksi lastuiksi ja sen jälkeen jauhettiin myllyssä. Kuusamossa oli aloitettu laajempimittainen haapapuu-jauhon valmistus, jossa haapapuu kuorittiin, sahattiin muhaksi, kuivatettiin ja jauhettiin

²⁷⁵ PS 10.6.1918.

²⁷⁶ P-P 14.11.1918.

²⁷⁷ Rantatupa 1979, 179.

²⁷⁸ ”Pettujauhojen valmistus”. PS 19.7.1918.

myllyssä. Kirjoituksessa keuhuttiin, että leivästä tuli maukasta ja kuohkeaa, kun yli yksi kolmasosa käytetyistä jauhoista oli ruis- tai ohrajauhoja ja loput puujauhoa. Leipä oli kirjoituksen mukaan helppo tehdä ja se pysyi hyvin kasassa.²⁷⁹

Myöhemmin syksyllä Pohjolan Sanomissa kehoitettiin käyttämään haapapuujaauhoa ja annettiin ohjeet sekä jauhun että leivän valmistukseen. Tätä korvikeleipää keuhuttiin paremmaksi kuin jäkälästä valmistettua.²⁸⁰ Haapapuussa oli sekin etu, että sitä voitaisiin käyttää talvella ja haapoja kasvoi runsaasti.²⁸¹

Eräs lukija kirjoitti Perä-Pohjolaiseen lokakuussa, että Kuusamossa, Kemijärvellä ja Rovaniemen Kemijärvellä haapapuujaauhoa käytettiin yleisesti leivän tekoon. Kirjoittaja keuhui, että puujauhosta leivottua leipää syötiin mieluummin kuin hallan pilaamasta viljasta leivottua leipää. Kirjoittaja muistutti, että haapapuun kuori on ”vanhastaan tunnettu vahvistavaksi juomaksi (rankkivedeksi) hevosille ja karjalle”. Näin ollen haapapuun käyttöä vaikeina aikoina olisi lisättävä.²⁸²

Pohjolan Sanomissa ja Tornion Lehdessä esiteltiin perinteisten korvikkeiden tilalle uusia leipäjauhojen jatkeita. Siihen lehdet eivät antaneet vastausta, saavuttivatko uudet korvikkeet suosiota vai jäivätkö ne vain muutamien kokeiluksi. Molemmat sanomalehdet julkaisivat kirjoitukset raparperin käytöstä leipäjauhojen jatkeena. Pohjolan Sanomat antoi tarkemmat ohjeet tällaisen leivän valmistukseen ja sen mukaan jauhoista voitaisiin korvata 25 prosenttia raparperilla. Taikinasta voisi leipoa sekä limppuja että reikäleipiä.²⁸³ Tornion Lehti ei julkaissut ohjetta leivän valmistukseen, vaan kirjoituksessa tyydyttiin toteamaan, että 2,5 litrasta raparperin lehtiä ja hiukkasesta ohra-, ruis- ja kaurajauhoja saataisiin seitsemän suurta limppua.²⁸⁴ Pohjolan Sanomat kirjoitti syksyllä, että ohraleipään voisi käyttää kaalin lehtiä, mutta tällainen leipä oli ”mustaa, kilseää ja katkeran makuista”. Kirjoituksessa mainittiin, että raparperin lehtiä voisi käyttää samalla tavalla, mutta ongelmana oli niiden vähäinen viljely. Lisäksi lehtiä olisi pitänyt kerätä kesällä talteen ja kuivattaa.²⁸⁵

²⁷⁹ ”Leipää haapapuusta”. PS 14.6.1918.

²⁸⁰ ”Hätä-ajan leipää”. PS 24.10.1918.

²⁸¹ ”Hätä-ajan leipää”. PS 27.10.1918.

²⁸² Nimimerkki ”A. L.”, ”Leipää haapapuusta”. P-P 22.10.1918.

²⁸³ PS 19.6.1918.

²⁸⁴ ”Nälkä keksii leipää”. TL 9.7.1918.

²⁸⁵ ”Hätä-ajan leipää”. PS 27.10.1918.

Heinäkuussa Pohjolan Sanomissa oli esillä jälleen uusi jauhojen korvike. *Tampereen Sanomien* toimittajille oli maistatettu leipää, joka oli maultaan ja koostumukseltaan varsin hyvää ellei erinomaista, kun sitä verrattiin leipään, jota Tampereen kaupungin elintarvetoimikunta tarjosi. Leipä oli leivottu kaurasta ja perunakuorijauhosta, seassa oli vain hyvin vähän ruista. Leipän leipoja kertoi keränneensä kaikki ateriointien yhteydessä jääneet perunankuoret ja kuivanneensa ja jauhaneensa ne hienoksi. Perunakuorijauholla pystyi korvaamaan ainakin 25 prosenttia viljan määrästä. Tampereen Sanomien toimittajat kehottivat kokeilemaan tätä leipää, periksi ei kannattanut antaa, jos leipä ei onnistuisi ensi yrittämällä. Elintarvetoimikunnan olisi syytä tutustua tällaiseen leipään ja kokeilla leivän valmistusta, koska uutuusleivän käyttö säästäisi ruista, kun sitä tarvittaisiin vain neljäsosa entiseen verrattuna.²⁸⁶

Marraskuussa Pohjolan Sanomat kirjoitti, että Kemin maaseurakunnan elintarvikelautakunnan aloitteesta oli kokeiltu valmistaa leipää nauriista ja viljasta. Naurista oli voitu käyttää 50 prosenttia jauhojen määrästä, loput puoleksi kauraa ja ruista. Tällä tavoin valmistettu kuiva leipä on maultaan erinomainen.²⁸⁷ Vuorelan mukaan lanttua, naurista ja kaalia käytettiin satunnaisesti jauhojen korvikkeena. Keväällä 1918 Helsingissä leipiin lisättiin selluloosaa ja pellavansiemeniä. Aikaisemmin, syksyllä 1917 Helsingissä oli kokeiltu laittaa perunaa, perunajauhoja, riisisuurimoita ja lanttua viljan tilalta.²⁸⁸

Tornion Lehdessä uutisoitiin heinäkuun alussa selluloosan ravintoarvoista otsikolla ”Eikö selluloosaleipäkään vastaa tarkoitustaan?” Kirjoituksessa esiteltiin Tigerstedtin tutkimuksen tuloksia. Tigerstedt ei suositellut selluloosaleipää ravinnoksi, sillä määrä, jonka ihminen voisi käyttää ravinnokseen, oli vähäinen. Selluloosa ei myöskään sulanut suolistossa hyvin ja se sisälsi happanevia aineita, joten sen käyttö ravintona ei ollut järkevää. Tigerstedtin mielestä selluloosavalmisteita voi antaa eläimille ravinnoksi, jolloin vilja jäi ihmisten käyttöön.²⁸⁹ Samaa mieltä Tigerstedt oli jäkälästä – sitä voisi käyttää karjan rehuna.²⁹⁰

²⁸⁶ ”Arvokas leivänlisä. Kaikki perunankuoret tallelle”. PS 8.7.1918.

²⁸⁷ PS 29.11.1918.

²⁸⁸ Vuorela 1975, 280; Rautavirta 2010, 38.

²⁸⁹ ”Eikö selluloosaleipäkään vastaa tarkoitustaan?”. TL 5.7.1918

²⁹⁰ Rautavirta 2010, 69.

Vuoden 1918 aikana julkaistiin lehdissä useita erilaisia ohjeita korvikeleipien tekoon. Leivän valmistus ei ollut normaalioloissakaan helppo työ, mutta korvikeleipien valmistus vaikuttaa työläältä. Mitään korviketta ei voinut käyttää ennen kuin sitä oli esivalmisteltu – usein jopa päiväkausia. Korvikeleivän käytöstä ei ole tarkkaa tietoa. SATOKANKAAN mukaan ainakin pohjoisimmassa Suomessa vuoden 1918 talvesta puhutaan ”nälkätalvena, jolloin jäkälä ja pettu olivat leivänleivonnassa usein käytettyjä jatkkeitä”.²⁹¹

3.3. Ruokataloutta kohentamaan marjojen, sienien, korvikkeiden ja säilönnän avulla

Elintarvikepula oli asia, joka näkyi lehtien palstoilla lähes päivittäin. Tornion Lehdessä ja Pohjolan Sanomissa oli runsaasti kirjoituksia kotitalouksien ruokahuoltoon liittyen. Lehdet kirjoittivat norjalaisesta kalliokalasta, marjojen säilönnästä sekä perunoiden ja vihannesten kuivauksesta. Pohjolan Sanomat kirjoitti sienistä, mutta vain yhden ainoan kerran. Myös voikukanjuurista kahvin jatkeena kirjoitettiin. Lokakuussa oli kirjoitus juurikasvien talteenotosta ja suolattujen papujen käytöstä.

Tornion Lehdessä julkaistiin alatorniolaisille Alatornion Elintarvelautakunnan ilmoitus, joka kehotti asukkaita keräämään ja kuivaamaan petäjää, suolaheiniä, nuoria nokkosia sekä voikukanjuuria, koska paikkakuntaa uhkasi nälänhätä. Kerätyt kasvit tuli säilöä huolella, jotta niitä voitaisiin käyttää hädässä muun ravinnon lisänä.²⁹² Samantapainen ilmoitus oli heinäkuun alussa Pohjolan Sanomissa rovaniemeläisille, joita kehoitettiin taisteluun nälkää vastaan. Rovaniemen elintarvelautakunta kehotti keräämään pettua, marjoja ja kasveja.²⁹³ Vaikka ilmoitus ei ollut iso, niin siitä kävi ilmi monta tärkeätä seikkaa. Kehotus tulevaan varautumiseen nähtiin apuna itseä kohtaan, mutta myös apuna yhteiseen hätään. Ilmoitus päättyi sanoihin:

*Joka ei nyt, kun aika on, varaa itseään tulevia aikoja varten, saapi kärsimyksen aikana syyttää itseään ja toimettomuuttaan.*²⁹⁴

²⁹¹ Satokangas 2007, 124.

²⁹² TL 21.6.1918.

²⁹³ PS 1.7.1918.

²⁹⁴ PS 1.7.1918.

Suomalaiset käyttivät ravinnokseen jonkin verran luonnonmarjoja. Niiden käyttö rajoitui pääosin kesäaikaan, koska säilöntämenetelmät olivat vielä alkeellisia. Puolukkaa tosin oli totuttu säilömään talven varalle. Mustikoiden kuivaaminen lääkitsemistarkoitukseen oli myös tuttua.²⁹⁵ Loppukesästä sanomalehtien sivuilla mainostettiin tuoreita marjoja: mansikoita ja viinimarjoja.²⁹⁶ Monet keräsivät marjoja myyntiin saadakseen lisäansioita.²⁹⁷ Tämä käy esille Pohjolan Sanomista, jossa julkaistiin loppukesällä ja syksyllä useamman kerran marjojen ostoilmoituksia.²⁹⁸

Koska sokerista oli puutetta, annettiin Pohjolan Sanomissa sekä Tornion Lehdessä ohjeita hillojen ja muiden marjojen säilömiseen ilman sokeria tai pienemmällä sokerimäärällä. Ohjeet olivat yksityiskohtaiset.²⁹⁹ Tornion Lehti muistutti myös marjojen kuivaamisesta. Lehden mukaan mustikoita, mustia viinimarjoja, mansikoita sekä karviaismarjoja voisi kuivata talven varalle. Kuivaaminen oli aikaa vievää, mutta kuivattuina marjat säilyisivät pitkään. Tornion Lehden kirjoituksessa huomautettiin, että mansikat olivat luonnostaan sokeripitoisia. Niitä voisi kuivattuna käyttää rusinan sijasta puuroissa ja keitoissa.³⁰⁰

Sanomalehdet tuntuivat olevan ajan hermolla, koska ne julkaisivat paljon elintarvikkeisiin liittyviä asioita. Keittokirjaperinne ei Suomessa ollut vielä pitkä, joten oli tärkeää, että sanomalehdet kirjoittivat muun muassa säilönnästä. Ensimmäiset peruskeittokirjat ilmestyivät 1800-luvun lopulla, ja vuonna 1908 ilmestyi *Kotiruoka*-kirja, joka keskittyi käytännölliseen arkikeittämiseen.³⁰¹ Ensimmäisen maailmansodan aikana julkaistiin *Sota-ajan keittokirja*, jossa annettiin ruoka-ohjeiden lisäksi ohjeita ruoka-aineiden säilömiseen. Sopivia säilöntämuotoja olivat kirjan mukaan muun muassa kuivaaminen ja suolaaminen. Esimerkiksi kasviksien kuivattamista pidettiin hyvänä tapana, koska se oli helppoa ja halpaa. Lisäksi kuivatut kasvikset veivät pienen tilan, jolloin niiden varas-

²⁹⁵ Talve 1973, 15.

²⁹⁶ PS 1918; TL 1918; P-P 1918.

²⁹⁷ Satokangas 2007, 130.

²⁹⁸ PS esim. 31.7.1918, 19.8.1918, 6.9.1918 ja 16.9.1918.

²⁹⁹ ”Hillojen säilöönpano ilman sokeria”. PS 19.7.1918; ”Marjasäilykkeitä ilman sokeria. Lakkojen säilöönpano ilman sokeria”. TL 30.7.1918; TL 19.7.1918; ”Marjasäilykkeitä ilman sokeria. Mustikoita ja muuramia”. TL 26.7.1918.

³⁰⁰ ”Kuivatuita mustikoita”. TL 19.7.1918; ”Kuivatuita marjoja. Kuivatuita karviaismarjoja”. TL 23.7.1918.

³⁰¹ Knuuttila 2010, 46–47, 95–99.

toiminen ja kuljettaminen oli helppoa. Jo tuolloin tiedettiin, että kuivaaminen ei vähennä ravintoarvoja.³⁰²

Syyskuussa Pohjolan Sanomien kirjoituksessa esiteltiin, mitä ravintoaineita sienet sisältävät. Niiden kerrottiin sisältävän huomattavan määrän kahta tärkeätä ravintoainetta: munanvalkuaista ja hiilihydraattia sekä vain vähän rasvaa. Hiilihydraattipitoisuutta verrattiin leipään.³⁰³ Tämä oli ainoa lehtikirjoitus sienistä koko vuoden aikana kaikissa tutkittavissa lehdissä. Tämä kertoo mielestäni siitä, että sienet eivät vielä olleet tulleet tutuiksi Lapin asukkaille. Suolattuja sieniä tosin mainostettiin tutkimieni sanomalehtien sivuilla. Nämä mainokset ilmestyivät lehtiin marraskuussa.³⁰⁴

Tutkimuskirjallisuudesta nousi esille, että suomalaiset eivät olleet oppineet ja tottuneet käyttämään sieniä ravinnoksi. Vain itäisen kulttuuripiirin alueella, lähinnä Kaakkois-Suomessa sieniä käytettiin ruoanlaitossa. Sieniä oli yritetty tehdä tutuiksi jo katovuosien 1867–1868 aikana järjestämällä sienikursseja ja julkaisemalla opasvihkosia, mutta kansalaiset eivät omaksuneet niiden käyttöä. Vasta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä sienten käyttö alkoi levitä maaseudulle ja tavallisten perheiden ruokapöytiin pappiloiden, kaupunkilaisten ja virkamiesten välityksellä.³⁰⁵ Marjojen ja sienten käyttöä ei edistänyt se, että osassa maata vallitsi käsitys, että ”marjat ovat linnunruokaa, sienet lehmänruokaa.”³⁰⁶ Sillanpää esittää kirjassaan mielenkiintoisen oletuksen, miksi sienien käyttö ruoanlaitossa oli vähäistä tavallisten ihmisten keskuudessa. Hänen mukaansa oli tärkeää elää säädyn mukaisesti, herraskaisuutta ja hienostelua tuli välttää – näin ollen edulliset, kaikkien tavoitettavissa olevat sienet jäivät käyttämättä esimerkiksi työläisten keittiöissä.³⁰⁷

Tornion Lehti tarjosi lukijoilleen tietoa voikukanjuurista kahvinkorvikkeena. Kirjoitus oli lainaus toimitukseen saapuneesta kirjeestä. Kahvi maistui hyvältä ja kirjoittaja kehotti kokeilemaan korviketta, koska kahvia ei välttämättä saataisi talvella. Voikukanjuuresta poistetaan ensin hiusjuuret, jonka jälkeen juuri paloitellaan, kuivataan, paahde-

³⁰² Sjöström 1919, 124–129.

³⁰³ ”Mitä ravintoaineita sisältää sieni?”. PS 13.9.1918.

³⁰⁴ PS 1918; TL 1918; P-P 1918.

³⁰⁵ Talve 1973, 14; 84–85.

³⁰⁶ Rautavirta 2010, 46.

³⁰⁷ Sillanpää 1999, 52.

taan ja jauhetaan. Kirjoittaja totesi, että siellä mistä hän kirjoittaa, korviketta käytetään yleisesti ja kesällä kerätään juuria talteen talven varalle.³⁰⁸

Tornion Lehti palasi aiheeseen vielä uudelleen. Lehdessä kerrottiin, että voikukanjuuria käytettiin Tanskassa ja Ruotsissa kahvin korvikkeena. Kirjoituksella pyrittiin myös oikeisemaan käsitys, jonka mukaan voikukanjuuri olisi haitallista. Kirjoituksessa tuotiin esille, että syksy olisi hyvää aikaa kerätä juuria talteen. Juuret olivat silloin suuria ja sokeripitoisempia kuin kesällä. Juuret oli helpoin kerätä sateen jälkeen joko tukevalla kasvilapiolla tai voikukkaraudalla. Muuten ohje noudatteli aiemmin julkaistua ohjetta, mutta muistutettiin, että korvikekahvin ei pidä antaa kiehua liian kauan.³⁰⁹

Tornion Lehdessä opastettiin myös suolattujen papujen käytössä. Ohjeen mukaan pavut tuli huuhtoa kiehuvässä vedessä ja sen jälkeen laittaa puhtaaseen veteen kiehumaan, kunnes pavut olisivat pehmenneet. Sekaan voi laittaa vähän maitoa ja voita tai pavut voi suurustaa voilla ja jauhoilla. Pavut syödään lihan kanssa tai ilman.³¹⁰ Suolattujen papujen mainokset ilmestyivät Pohjolan Sanomien ja Tornion Lehden sivuille lokakuusta alkaen.³¹¹

Syksyllä Tornion Lehdessä oli kirjoitus juurikasvien säilömisestä kellarissa. Kirjoittajan mielestä oli aiheellista muistuttaa säilyttämiseen liittyvistä asioista, kun kesän sato oli heikohko. Kirjoittaja muistutti, että lajittelu ja kuivaus oli tehtävä huolellisemmin kuin hyvinä vuosina. Keittiökasvit, esimerkiksi kaalit, porkkanat ja punajuuret voisivat olla maassa aina lokakuulle. Kellari täytyi tuulettaa ja puhdistaa hyvin: lattiat, katot ja seinät pestään. Lopuksi piti polttaa rikkiä, jotta basillit ja tuohyönteisten toukat häviäisivät. Rottia oli syytä tarkkailla koko vuoden. Kirjoittaja antoi vielä yksityiskohtaisia tietoja, miten juurekset oli kellariin järjestettävä. Hän huomautti myös, että jos huonoja perunoita oli paljon, kannatti niistä valmistaa perunajauhoja.³¹²

Tutkimieni sanomalehtien monet kirjoitukset käsitelivät aiheita, joita vuonna 1917 perustettu Valtion Kotitaloustoimikunta oli nostanut esiin ohjeissaan. Toimikunta ehti

³⁰⁸ ”Yleishyödyllistä. Voikukanjuuret kahviin”. TL 30.7.1918.

³⁰⁹ ”Kahwiwastikeita. Valtion kotitaloustoimikunnan tiedonanto”. TL 30.8.1918.

³¹⁰ TL 1.10.1918.

³¹¹ PS esim. 16.10.1918; TS esim. 4.10.1918, 18.10.1918, 17.12.1918.

³¹² ”Juurikasvien talteenotto ja kellarissa säilytys”. TL 1.10.1918.

julkaista perustamisvuotenaan muun muassa 28 tiedonantoa, jotka sisälsivät ohjeita pulari-ajan selviämiseksi. Ohjeita annettiin esimerkiksi kellarin hoitoon, ruoka-aineiden säilömiseen, voikukanjuurikahvin valmistamiseen ja moneen muuhun asiaan.³¹³ Pohjoisten sanomalehtien sisällöstä voisi päätellä, että nämä tiedonannot olivat kulkeutuneet pohjoiseen saakka, joskin viiveellä, ja niiden sanomaa haluttiin kertoa eteenpäin tavalliselle kansalle. Valtion Kotitaloustoimikunta perustettiin helpottamaan elintarvikepulaa, ja sen tehtävänä oli valistaa perheenemäntiä kotitaloudessa. Valtion Kotitaloustoimikunnan mielestä elintarvikepulan syynä ei ollut pelkästään elintarvikkeiden vähäisyys, vaan osasyynä oli kansalaisten tietämättömyys ja saamattomuus.³¹⁴

Varsinaisia ruokaohjeita tarkasteleman sanomalehdet eivät julkaisseet. Nyströmin mukaan pulari-ajan ruokaohjeita oli julkaistu lehdissä jo aiemmin. Näissä ohjeissa neuvottiin hyödyntämään tarkemmin kaikkia saatavilla olevia elintarvikkeita. Kustantajat julkaisivat muun muassa kasviskeittokirjoja. Jo syksyllä 1915 useat hyväntekeväisyysjärjestöt olivat esittäneet vetoituksen ”Maamme perheenemännille” säästäväisyydestä.³¹⁵ Suomen Naisten Kansallisliitto³¹⁶ oli julkaissut vetoituksen nälänhädän torjumiseksi toukokuussa 1917. Vetoimus oli osoitettu kaikille naisille yhteiskuntaluokasta riippumatta ja siinä kehoitettiin naisia antamaan panoksensa elintarviketuotannon edistämiseen puutarhakasveja viljelemällä ja elintarvikkeiden säilönnästä huolehtimalla. Vetoimus myös kehotti elintarvikkeiden säästäväiseen käyttöön ja viranomaisten säädöksiä noudattamiseen.³¹⁷

Valistuksen avulla haluttiin pitää kansan elintavat yksinkertaisina. Eliitti pelkäsi, että kansalaisten ruokatalouteen olisi tulossa liian paljon kaupunkilaisvaikutteita sekä hienostelua. Tämä huoli oli liioiteltua ja turhaa, sillä talonpoikainen ruokavalio oli vaatimatonta. Ylellisiä ruokatarvikkeita oli saatavilla kaupungeista ja ne olivat kalliita.³¹⁸

³¹³ Heinonen 1998, 85–86.

³¹⁴ Rautavirta 2010, 44.

³¹⁵ Nyström 2013, 121.

³¹⁶ Perustettu vuonna 1911, myöhemmin toimi nimellä Suomen Naisjärjestöjen Keskusliitto. Siihen kuului muun muassa Martta-yhdistys, Koulukeittoyhdistys sekä Suomen Naisyhdistys. Rautavirta 2010, 41.

³¹⁷ Rautavirta 2010, 41.

³¹⁸ Heinonen 1998, 74, 77–78.

3.4. Kasvitarhaviljely laajasti esillä

Kasvitarhaviljely oli vähäistä pohjoisessa vielä 1900-luvun alkupuolella. Etelä-Suomessa ryytimaat ja omenapuut olivat alkaneet yleistyä 1800-luvun lopulla pappiloiden ja säätyläisten näyttäessä esimerkkiä. Myös koulujen kautta levisi tietoa vihannesten ja juurikasvien viljelystä.³¹⁹ Porkkanan ja punajuuren viljelyä oli yritetty tehdä tuuksi erilaisten järjestöjen toimesta 1900-luvun alkuvuosina.³²⁰ Samoihin aikoihin maanviljelysseurat alkoivat palkata kotitalous- ja puutarhaneuvoja.³²¹ Pohjoisen lyhyt kasvukausi ei suosinut kasvitarhaviljelyä ja perunan kasvuolosuhteet olivat monin paikoin epävarmat. Peruna oli kuitenkin yleistynyt 1800-luvun kuluessa niin, että se oli tärkein arkiruoka leivän ja puuron ohessa. Elinehto alkoi olla, että perunoita saatiin säilöön talveksi.³²²

Etenkin keväällä 1918 viranomaiset kannustivat kasvitarhaviljelyyn ja omatoimisuuteen ravinnon hankinnassa. Kasvitarhaviljelyä pyrittiin edistämään maaseudun maattomien keskuudessa sekä kaupungeissa ja asutuskeskuksissa. Jo 1900-luvun alussa kehoitettiin kouluja perustamaan kasvitarhoja, ja elintarvikepula edisti näitä hankkeita. Muun muassa kouluhallitus antoi yksityiskohtaisia neuvoja ja taloudellista tukea koulukasvitarhojen perustamiseen.³²³

Sekä Pohjolan Sanomat että Tornion Lehti julkaisivat useita kasvitarhaviljelyyn liittyviä kirjoituksia keväällä 1918. Lisäksi Pohjolan Sanomissa oli mainoksia ja ilmoituksia liittyen kasvitarhasiementen saantiin. Jo maaliskuussa oli ensimmäinen mainos, jossa oululainen kauppa mainosti keittiökasvien ja kukkien siemeniä saapuneen varastoon. Mainoksessa sekä myöhemmin lehtikirjoituksissa kehoitettiin tilaamaan siemenet ajoissa ja tekemään mielellään yhteisostoja, sillä siemenistäkin oli puutetta.³²⁴ Hankkijan suurrehko mainos Suomen Senaatin määräyksestä pakkoluovutetuista kasvitarhasiemenistä oli pari kertaa Pohjolan Sanomien etusivulla ja kerran Tornion Lehdessä.³²⁵

³¹⁹ Satokangas 2007, 129.

³²⁰ Sillanpää 1999, 45.

³²¹ Heinonen 1998, 115.

³²² Satokangas 2007, 130.

³²³ Rautavirta 2010, 52, 57.

³²⁴ PS 13.3.1918; PS 20.3.1918; TL 22.3.1918.

³²⁵ PS 12.4.1918; PS 17.4.1918; TL 12.4.1918.

Siementen tilaamiseen ja toimittamiseen liittyvät asiat koettiin tärkeiksi, sillä molemmat lehdet julkaisivat kirjoituksen ”Kasvitarhansiementen tarvitsijoiden huomioon”. Siinä kerrottiin Suomen huonosta kasvitarhasiementilanteesta ja että siemeniä riittäisi vain nopeimmille tilaajille. Koska siemenet saatiin verrattain myöhään, olisi niitten jaon tapanahduttava nopeasti. Kirjoituksessa annettiin vielä tarkempia ohjeita tilauksen tekemiseen sekä siementen tarpeesta pinta-alayksikköä kohden.³²⁶ Tornion Lehdessä julkaistiin lisäneuvoja kasvitarhansiementen tilaajille: suositeltiin tukkutilausta koko kunnan tarpeita ajatellen, sillä pikkutilausten suorittaminen tekisi mahdottomaksi lähettää siementilaukset ajoissa. Tarvittaessa osuuskunnat voisivat tilata siemenet.³²⁷

Tornion Lehdessä julkaistiin huhtikuussa Suomen Maatalousseurain Keskusliiton kirjoitus otsikolla ”Kasvitarha- ja perunamaita vähävaraisille maattomille”. Kirjoituksessa vedottiin niin kuntiin kuin yksityisiinkin, että jokainen, joka haluaisi, saisi tilaisuuden keittiökasviviljelyyn. Toivomuksena esitettiin, että maalais- ja kaupunkikuntien johtohenkilöt tiedostaisivat asian, sillä muuten useat perheet joutuisivat puutteeseen aiheuttamien räsistusta sekä kunnille että yhteiskunnalle. Kirjoitus jatkui:

Harras toivomme on, että arvoisat maanomistajamme, jotka muodostavat yhteiskuntamme selkärangan ja ytimen, niinhyvin sodan kuin rauhankin aikoina, ottavat tämän asian vakavan harkinnan alaiseksi, sekä sitten omaa etuaan katsomatta päättävästi ja tarmokkaasti ohjaavat taitamattomia huomaamaan maanviljelyksen sekä taloudellista että siveellistä merkitystä. Siispä! Kiiruhda luovuttamaan pieni maakaistale kovaosaisten viljeltäväksi ja kehoita häntä taloutensa tarpeiksi kasvattamaan ainakin perunoita ja keittiökasveja!”³²⁸

Tämän vetoimuksen kanssa yhteisellä linjalla oli Elintarvehallitus, jonka huomiota herättävä ilmoitus julkaistiin Pohjolan Sanomissa. Ilmoitus oli otsikoitu ”Taisteluun nälkää vastaan!”. Ilmoituksessa kehoitettiin kansalaisia vuokraamaan viljelysmaata. Jos se ei onnistuisi omin voimin, ihmisiä pyydettiin kääntymään paikkakunnan elintarve- tai viljelyslautakunnan puoleen. Näiden toimenkuvaan kuului myös avustaminen vuokra-

³²⁶ ”Kasvitarhansiementen tarvitsijoiden huomioon”. PS 12.4.1918; TL 12.4.1918.

³²⁷ ”Kasvitarhansiementen tilaajille”. TL 19.4.1918; Hankkijan ilmoitus TL 19.4.1918.

³²⁸ ”Kasvitarha- ja perunamaita vähävaraisille maattomille”. TL 23.4.1918.

maan ja siementen hankinnassa. Ilmoituksessa kehoitettiin kasvattamaan perunoita ja juurikasveja. Ilmoitus päättyi sanoihin:

*Turvallista on lähteä talven taipaleelle varanaan omalla työllä hankittuja elintarpeita ja tietoisena suoritetusta kansalaisvelvollisuudesta.*³²⁹

Pohjoisen elintarvelautakunnat pyrkivät monin tavoin edistämään kasvitarihviljelyä. Lehdissä oli useita ilmoituksia etenkin toukokuussa. Ilmoitukset koskivat lähinnä viljelymaan ja siementen sekä siemenperunan tarvekartoituksia. Esimerkiksi Kemin kaupungin elintarvelautakunta ilmoitti Pohjolan Sanomissa useaan otteeseen kasvitarihviljelyyn liittyen. Yksi ilmoituksista koski siemenperunoita: elintarvelautakunnalta oli saatavissa pieni määrä siemenperunaa. Kaikkien halukkaiden tuli jättää kirjallinen anomus, jossa oli kerrottava perunamaan sijainti, pinta-ala ja siemenperunan tarve. Ilmoituksessa mainittiin erikseen, että perunat oli ehdottomasti käytettävä siemeneksi.³³⁰ Perunan viljelyn lisäämiseen liittyi myös Kemin rahatoimikamarin tiedotus, jossa se ilmoitti, että halukkaille kaupunkilaisille jaettaisiin perunamaata.³³¹

Toisessa ilmoituksessa Kemin kaupungin elintarvelautakunta ilmoitti juurikasvin viljelijöille olevan luvassa neuvoja istutukseen ja hoitoon. Se oli palkannut kasvitarihaneuvojan. Elintarvelautakunnan myymälässä oli myytävänä juurikasvien siemeniä ja kaalintaimia. Varattomilla oli oikeus saada näitä ilmaiseksi.³³² Toukokuun lopulla oli vielä ilmoitus kylvöpäivistä. Niillä jaettaisiin ohjeita keittiökasvien kylvämiseen.³³³ Muutamia päiviä aiemmin Kemin kaupungin elintarvelautakunta ilmoituksessa oli tiedotettu, että ohran ja kauran siemeniä saapuisi elintarvelautakunnan myymälään. Elintarvelautakunta kehotti kylvämään ja taistelemaan näin nälkäkuolemaa vastaan.³³⁴ Kemin Maa-seurakunnan Elintarvelautakunnalla oli samankaltaisia ilmoituksia kuin Kemin kaupungin elintarvelautakunnalla.³³⁵ Alatornion Kunnallislautakunta ja Tornion elintarveviranomaiset julkaisivat myös ilmoituksiaan.³³⁶

³²⁹ PS 22.5.1918.

³³⁰ PS 8.5.1918.

³³¹ PS 13.5.1918; 15.5.1918; 3.6.1918.

³³² PS 24.5.1918.

³³³ PS 29.5.1918.

³³⁴ PS 27.5.1918.

³³⁵ PS 15.5.1918; 27.5.1918.

³³⁶ TL 24.5.1918; 28.5.1918; 4.6.1918; 30.4.1918; 3.5.1918; 18.6.1918; 21.6.1918.

Rovaniemen elintarvelautakunta julkaisi huomattavasti vähemmän kasvitarhan hoitoon liittyviä ilmoituksia kuin esimerkiksi Kemin kaupungin elintarvelautakunta. Joko Rovaniemen alueella oli jo pitempään harjoitettu kasvitarhaviiljelyä tai sitten sitä ei koettu niin tärkeäksi ravinnon hankinnan lisäksi kuin monilla muilla alueilla. Ainoat kasvitarhoihin liittyvät ilmoitukset olivat, että Rovaniemen kunnan hankkimia juurikasvien siemeniä myytiin Rovaniemen Osuuskaupassa³³⁷ sekä ilmoitus, jossa vedottiin maanviljelijöihin. Kaikki toiveet saada ohransiemeniä hallituksen välityksellä olivat osoittautuneet turhiksi ja elintarvelautakunnalla itsellään oli siemeniä liian vähän. Tämän vuoksi kehoitettiin maanviljelijöitä antamaan lainaksi siemeniä niitä tarvitseville, etteivät ”siementä vaille laitettut pellot jää kylvämättä”. Vielä huomautettiin, että jos ei muuta siementä peltoon ole laittaa, niin juurikasvien siemeniä olisi syytä kylvää, sillä:

On muistettava, että edessä on aika, jolloin on kysymys elämästä ja kuolemasta ja jolloin kaikki ihmisravinnoksi kelpaavat juurikasvit ovat paljon arvokkaammat kuin pettu ja olki.³³⁸

Sanomalehdet julkaisivat myös maatalousseurojen ilmoituksia. Maatalousseurojen tekemällä työllä oli merkitystä kasvitarha-asian edistämisessä. Esimerkiksi Ala-Kemin maatalousseura ilmoitti järjestämästään kylvökurssista, jonka yhteydessä myytiin puutarhasiemeniä.³³⁹ Perä-Pohjolan maanviljelysseura ilmoitti, että sen toimistolta tai paikallisilta neuvojilta saisi kasvitarhan siemeniä (esimerkiksi sokeriherneen, nauriin, sikurin ja punajuuren).³⁴⁰ Myöhemmin syksyllä oli Pohjolan Sanomissa pieni ilmoitus tulevasta ohjelmallisesta kasvitarhapäivästä, jonka Ylä-Kemin maatalousseura järjestäisi. Kasvitarhapäivässä voisi tutustua kasviksista tehtyyn ruokaan. Päivän päätteeksi järjestetään iltamat, joiden tuotto käytettäisiin kasvitarhaviiljelyksen edistämiseksi seuran alueella.³⁴¹

Pohjolan Sanomissa oli huhtikuun alussa muutaman kerran Suomen Maatalousseurojen Keskusliiton Kotitalousvaliokunnan ilmoitukset kasvitarha- ja kotitalousneuvojen palkkaamisesta. Ilmoituksen mukaan neuvoja tarvittaisiin enemmän kuin aiemmin ja työ kestäisi toukokuun alusta vuoden loppuun. Näiden ilmoitusten yhteydessä oli Suo-

³³⁷ PS 27.5.1918.

³³⁸ PS 25.5.1918.

³³⁹ PS 22.5.1918; 27.5.1918; TL 24.5.1918.

³⁴⁰ PS 19.6.1918; TL 11.6.1918; 21.6.1918; 28.6.1918.

³⁴¹ PS 6.9.1918.

men Maatalousseurojen Keskusliiton Kotitalousvaliokunnan Maamiesseuroille ja Marttayhdistyksille ilmoitus, jossa se kertoi avustavansa kasvitarha- ja kotitalousneuvojen palkkaamisessa hallitukselta saamallaan varoilla.³⁴² Toukokuussa Pohjolan Sanomissa oli pikku-uutinen, jossa kerrottiin Perä-Pohjolan Maanviljelysseuran palkanneen kaksikymmentä kasvitarhanhoidon neuvojaa Peräpohjolaan. Uutisessa oli lueteltu neuvojen nimet ja paikkakunnat, joilla he toimivat.³⁴³

Tornion Lehdessä ja Pohjolan Sanomissa julkaistiin useita kirjoituksia kasvitarhaviljelyn puolesta. Kirjoitukset julkaistiin huhti–toukokuussa 1918. Suomen Maatalousseurojen Keskusliiton Kotitalousvaliokunnan kirjoitus ”Kotitalous- ja kasvitarhanhoidon neuvontaa järjestämään” julkaistiin molemmissa lehdissä. Kirjoituksessa todettiin kärjistyvän elintarvikepulan velvoittavan käyttämään kaikkia mahdollisia keinoja uhkaavan nälänhädän torjumiseksi. Kirjoituksen mukaan ”yksi luonnollisimpia, läheisimpiä ja samalla tehokkaimpia sellaisia on voimaperäinen kasvitarhan viljely”. Neuvonnan avulla voitaisiin saada keittiökasvit yleistymään Suomessa. Keittiökasvit voisivat olla merkittävä lisä elintarvikeasiassa ja runsailla keittiökasvien sadoilla päästäisiin siihen, että leipäviljaa tarvittaisiin vähemmän.³⁴⁴

Pohjolan Sanomissa julkaistiin kirjoitus, jossa muistutettiin, että kehotus lisätä tuotantoa ei koskenut ainoastaan maanviljelijöitä vaan kaikkia – työmiehiä, torppareita ja mäkitupalaisia – joilla on mahdollisuus saada vaikkapa vain pieni maapalanen viljeltäväksi. Hänen mielestään oli häpeällistä, että pohjoisessa oli kiinnitetty asiaan niin vähän huomiota ja paikoitellen jopa laiminlyöty koko viljely. Keittiökasvit ovat vaativia kasveja, sen kirjoittaja myönsi. Hän kuitenkin antoi paljon neuvoja, kuinka viljelyssä voisi onnistua. Kirjoittaja päätti kirjoituksensa sanoihin:

*olkoonpa viljelys kuinka pieni tahansa, lisänä se kuitenkin on. Ja sekä on jo isänmaallinen työ, kun saa kaksi kortta kasvamaan siinä, jossa ei ennen kasvanut kuin yksi.*³⁴⁵

³⁴² PS 3.4.1918; PS 17.4.1918; PS 19.4.1918.

³⁴³ PS 17.5.1918.

³⁴⁴ ”Kotitalous ja kasvitarhanhoidon neuvontaa järjestämään”. TL 2.4.1918; PS 5.4.1918.

³⁴⁵ ”Kyökkikasvia viljelemään!”. PS 3.5.1918.

Sanomalehdissä julkaistuissa kirjoituksissa annettiin ohjeita kasvien valintaan ja paremman sadon saamiseksi. Nämä kirjoitukset täydensivät elintarvikeviranomaisten ja Suomen Maatalousseuran ilmoituksia ja julkaisuja. Tornion Lehti ja Pohjolan Sanomat julkaisivat kirjoituksen perunan viljelyksestä. Siinä muistutettiin, että kaikki maa olisi otettava kasvien viljelyyn ja että olisi hyvä valita kasveja, jotka antaisivat mahdollisimman suuren määrän ravintoa ihmisille. Oli siis aika varata siemenperunaa ja alkaa idättää niitä. Kirjoitus päättyi lauseeseen:

*Ottakaa yleensä perunanviljelyksestä kaikki hyvät ohjeet ja keinot käytäntöön ja nähkää pienessäkin tärkeää, isänmaallista, uhrautuvaa työtä.*³⁴⁶

Kirjoituksissa tuotiin esille, että kasvitarhaviljelyn aloittaminen ja viljelyn edistäminen olivat isänmaallisia tekoja. Sisällissodan jälkeen oli tyypillistä, että valkoinen voittajapuoli tuotti porvarillisnationalistista kulttuuria³⁴⁷, ja näin ollen oli luonnollista, että lehtikirjoituksissa korostettiin isänmaallisuutta.

Tornion Lehdessä ja Pohjolan Sanomissa oli Suomen Maatalousseurojen Keskusliiton Kotitalousvaliokunnan kirjoitus lasten kasvitarhatöistä. Kirjoitus oli suunnattu ennen kaikkea opettajille, vanhemmille sekä kuntien viranomaisille. Koska nälänhätä oli lähellä, oli kotoista elintarviketuotantoa lisättävä. Jälleen kerran todettiin, että oma apu on paras apu. Lapsia ja nuoria tulisi innostaa kasvitarhatöihin. Kouluissa olisi pidettävä kasvitarhaesitelmiä ja niihin liittyvää käytännön opetusta.³⁴⁸

Kasvitarhatöihin innostaminen ei ollut vain sota-ajan ajatus. 1900-luvun alussa pidettiin esillä ajatusta maahan kiinnittyvän viljelijäväestön kasvatuksesta kansakoulussa. Taavoitteena oli saada koulupuutarha kaikkien lapsien ulottuville kaikissa kouluissa. Maatalous- ja puutarhaopetus nähtiin myös siveellisesti kasvattavana taloudellisten hyötyjen lisäksi.³⁴⁹

Yhdessä Pohjolan Sanomien artikkelissa tarjottiin vaihtoehtoa perunan ja juurikasvien viljelyyn. Tilda Luiro kirjoitti herneviljelyn puolesta. Kirjoituksensa alussa hän myönsi

³⁴⁶ ”Perunan viljelys ensi kesänä”. PS 22.3.1918; TL 22.3.1918.

³⁴⁷ Railo & Oinonen 2012, 10.

³⁴⁸ ”Lasten kasvitarhatyöt”. TL 7.5.1918; PS 17.5.1918.

³⁴⁹ Tuomaala 2007, 256–257.

perunan tärkeyden pohjoisen ihmisille. Hänen mukaansa perunat otettiin liian aikaisin syksyllä käyttöön siihen nähden, että ne olivat tärkein ruokavara talvella. Monilla perunat olivat loppuneet jo joulukuun mennessä. Luiron mielestä herne olisi yhtä käyttökelpoinen viljeltävä kuin peruna. Herneitten kasvatusta onnistuisi pienellä vaivalla ja kustannuksilla. Hernettä oli Suomessa kasvatettu jo monta sataa vuotta, mutta pohjoisessa se ei ollut yleistynyt, vaikka se ei ollut hallan arka. Kirjoituksen lopussa Luiri antoi ohjeita muun muassa hernelajikkeiden valintaan, kylvämiseen ja kasvattamiseen.³⁵⁰

Viljelyn edistäminen koettiin tärkeäksi. Myös lehdet kokivat asian tärkeäksi ja halusivat osaltaan olla mukana levittämässä tietoja ja neuvoja julkaisemalla erilaisia artikkeleita sivuillaan. Pohjolan Sanomat julkaisi pitkähkön kirjoituksen perunoiden kasvattamisesta nurmiviilloksessa. Kirjoittajan mukaan huonokasvuisia nurmia pitäisi hyödyntää perunamaiksi.³⁵¹ Eräessä toisessa Pohjolan Sanomien kirjoituksessa tuotiin esiin juurikasvien hyötyjä: ne kestävät paremmin hallaa ja sadetta, kuin monet muut kasvit ja sisältävät runsaasti ravintoaineita. Kirjoituksessa annettiin myös yksityiskohtaisia neuvoja juurikasvien viljelyyn.³⁵² Tornion lehti puolestaan julkaisi Suomen Maatalousseurain Keskusliiton kirjoituksen kevätmuokkauksen tärkeydestä.³⁵³ Molemmat lehdet julkaisivat pitkähkön kirjoituksen kevätkylvöjen toimittamisesta. Siinä muistutettiin, että ei ollut yhdentekevää, miten ja milloin kylvö tapahtuisi. Sato oli riippuvainen näistä seikoista. Kirjoituksessa kerrattiin tärkeimmät asiat ja annettiin yksityiskohtaisia neuvoja.³⁵⁴

Lukijoille tarjottiin siis tarkkojakin ohjeita kasvitarhaviljelyyn. Eräs Pohjolan Sanomien lukija kuitenkin epäili, ettei monikaan ei uskalla kokeilla viljelyä, kun ei omaa mitään tietoa asiasta. Siksi hän toivoikin, että Kemiin saataisiin kasvitarhaneuvoja. Kirjoittajalla oli vahva usko, että jos kasvitarhaviljelyyn innostuttaisiin ja saataisiin neuvoja, ”niin tuskinpa ensi talvena kaikilla olisi pata niin tyhjä kuin se nyt useimmilla on”.³⁵⁵

Toinenkin Pohjolan Sanomien lukija toi näkemyksensä kasvitarha-asiasta esille. Hän kirjoitti Kaakamosta ja totesi alkuun, että paljon oli maata muokattu keväällä, enemmän

³⁵⁰ Luiri, ”Herneviljely yleisemmäksi”. PS 8.5.1918.

³⁵¹ Nimimerkki ”Maanviljelijä”, ”Perunaa nurmiviillokseen”. PS 15.5.1918.

³⁵² ”Juurikasvien viljelyä lisättävä”. PS 22.4.1918.

³⁵³ ”Kevätmuokkaus kalliina aikana”. TL 7.5.1918.

³⁵⁴ ”Kevätkylvöjen toimittaminen”. PS 10.5.1918; TL 10.5.1918.

³⁵⁵ Nimimerkki ”Yksi monesta”, ”Kasvitarhaneuvoja Kemiin”. PS 3.5.1918.

kuin aikaisemmin. Hyvin vähän viljeltiin siihen nähden, kuinka paljon maata olisi. Koulupuutarha oli Kaakamossa vielä tuntematon. Kansakoulun opettaja oli kyllä yrittänyt innostaa siihen, mutta kyläläiset eivät ole kannattaneet hanketta. Kirjoittaja totesi, että ”monen olen kuullut sanovan, ettei sillä nälkä pakene”. Mutta avuksi juurikasvisato olisi ruokataloudessa kirjoittajan mielestä.³⁵⁶ Tämä kirjoitus toi esille, että runsaat kirjoitukset kasvitarhoista eivät olleet menneet hukkaan, sillä ainakin osa sanomalehtien lukijoista oli omaksunut kasvitarha- ja omatoimisuusajatuksia.

Omatoimisuuteen liittyvät kirjoitukset olivat osa 1800-luvun lopulla lisääntyntä naisten kansanvalistusta, joka oli alkanut muotoutua vähitellen 1800-luvun hyväntekeväisyydestä. Valistuksen taustalla vaikutti kotitalousideologia, jonka leviämistä ensimmäisen maailmansodan aiheuttama elintarvikeniukkuus edisti. Rahvaan perheiden valistus ja kotitalouden edistäminen nähtiin tärkeäksi. Tärkeäksi kotitalouden valistajaksi nousi vuonna 1899 perustettu Marttaliitto, jonka ensisijaiseksi kohderyhmäksi tulivat työläisnaiset ja maalaisemännät. Valistuksella haluttiin parantaa hyvinvointia, jonka perustaksi nousivat protestanttiset hyveet kuten, ahkeruus, työ ja yritteliäisyys. Samalla levitettiin isänmaallisuuden ihannetta ja toimintaa isänmaan hyväksi. Yhdeksi keskeiseksi toimintamuodoksi Marttaliitolla muodostui puutarha- ja kotitalousneuvonta, mikä käy ilmi neuvojen määrästäkin: vuonna 1912 neuvoja oli 75, mutta vuonna 1919 heitä oli jo 150. Puutarhanhoito koettiin oivalliseksi ravinnon ja elannon hankkimiseksi. Puutarhanhoidon myötä lapset oppisivat työntekoon, mutta sen nähtiin myös lisäävän ahkeruutta ja pitkäjännitteisyyttä. Kasvitarhatyöhön innostaminen ei siis ollut uusi asia, joka olisi noussut esiin pulan myötä. Pula lisäsi kiinnostusta kasvitarhoja kohtaan lisäravinnon toivossa, mutta taustalla vaikuttivat vahvasti myös valistukselliset tavoitteet. Vaikka naisjärjestöt korostivat poliittista sitoutumattomuuttaan, olivat ne lähellä porvarillisia puolueita.³⁵⁷

Kasvitarhaviljelyyn liittyvät ilmoitukset julkaistiin pääosin toukokuussa ja mitä pidemmälle kesä eteni, sitä vähemmän lehdissä käsiteltiin aihetta. Lehdissä ei esitetty soraääniä kasvitarhaviljelyä kohtaan. Lehtikirjoituksista ja ilmoituksista jäi käsitys, että oltiin yksimielisiä kasvitarhojen tarpeellisuudesta eikä niitten arvoa kyseenalaistettu minkään lehden kirjoituksissa. Pääkaupunkiseudulla tilanne oli toinen, kuten Nyström väitöskir-

³⁵⁶ Nimimerkki ”- i -”, ”Kaakamon kuulumisia”. PS 28.6.1918.

³⁵⁷ Heinonen 1998, 30, 65, 67–72.

jassaan tuo esille. Helsingissäkin jouduttiin etsimään keinoja ravinnon tuottamiseen tuontivaikeuksien jatkuessa. Heti sisällissodan päätyttyä kansanravintohallitus alkoi ajaa voimakkaasti kaupungin maiden tehokasta hyödyntämistä viljelyyn. Keväällä 1918, kuten vuotta aiemminkin, kaupunkiviljelyhankkeet aloitettiin viime hetkellä.³⁵⁸

Helsingissä kansanravintohallituksen tekemän ehdotuksen kaupungin viheralueilla tapahtuvan viljelyn lisäämisestä sai aikaan kiistelyn. Osa kaupungin hallinnosta oli sitä mieltä, ettei nurmialueita kannattaisi muuttaa perunamaiksi, koska niiden tuotanto jäisi pieneksi ja nurmikon uusiminen myöhemmin tulisi kalliiksi. Carl Tigerstedt kyseli julkisesti, oliko kaupungilla varaa vähätellä pienimuotoistakaan viljelyä tai murehtia tulevia kustannuksia. Tigerstedt huomautti myös, että viljelyksiä saatettaisiin tarvita tulevinakin kesinä. *Uuden Suomettaren* palstoilla eräs kirjoittaja ihmetteli tilannetta. Hänen mukaansa helsinkiläiset joutuivat pyytämään juureksia Saksasta, jonka pääkaupungin suurimmalla esplanadilla viljeltiin perunoita ja samaan aikaan Helsingissä istutettiin ruusuja. Laajaa kaupunkiviljelyä harjoitettiin Tukholmassa ja Turussa puistojen nurmialueita oli muutettu kasvimaiksi. Helsingissä panostettiin palstaviljelyyn perustamalla uusi siirtolapuutarha-alue.³⁵⁹

Kasvitarhaviljelyyn liittyviä kirjoituksia esiintyi runsaasti tutkittavissa lehdissä. Mielestäni se välittää kuvaa siitä, että haluttiin todella lisätä kasvitarhaviljelyä ja kannustaa ihmisiä omatoimisuuteen. Mielestäni kirjoituksilla pyrittiin myös luomaan uskoa paremmasta huomisesta ja siihen, että jokainen voisi omalta osaltaan parantaa ruokatalouttaan. Kasvitarhaviljelyn perimmäinen idea ja merkitys käyvät ilmi Suomen Maatalousseurojen Keskusliiton Kotitalousvaliokunnan kirjoituksesta, jossa todettiin:

*Kaikki tarkoituksenmukainen maa koulutontilla ja lasten kotien ympäristössä on saatava kantamaan satonsa ensi talven koettelemuksien lieventämiseksi.*³⁶⁰

Kaikenlaisten ravinnoksi kelpaavien kasvien ja juureksien viljely nähtiin hyväksi ja sitä pidettiin jopa kansalaisten velvollisuutena. Kirjoituksista käy ilmi, että pienikin viljelmä olisi tyhjää parempi. Kirjoitusten avulla pyrittiin saamaan kansalaisten oma-

³⁵⁸ Nyström 2013, 284.

³⁵⁹ Nyström 2013, 284–285.

³⁶⁰ ”Lasten kasvitarhatyöt”. TL 7.5.1918; PS 17.5.1918.

aloitteellisuus esiin: ei ollut suotavaa odottaa muiden apua, jos ei itse yrittänyt kohentaa oloja kykyjensä mukaan. Lehtien sivuilla annettiin ohjeita ja neuvoja niin yksityisille kuin maanviljelijöille.

3.5. Kunnalliskeittiöiden määrä jää vähäiseksi pohjoisessa, koulukeittiöitä kaivataan

Vuosi 1918 oli elintarvikepulan pahinta aikaa. Kaupunkeja ja asutuskeskuksia kehoitettiin elintarvikeviranomaisten toimesta perustamaan kunnallisia keittiöitä. Kunnalliskeittiöt toisivat kustannussäästöjä, sillä ruokatarvikkeet ja polttoaineet olivat kalliita. Keittoloiden tarjoama ruoka oli tarkoitettu ennen muuta vähävaraisille. Rantatuvan mukaan useissa kaupunkikunnissa kunnallisia keittiöitä oli toiminut syksystä 1917 lähtien. Maalaiskuntiin kunnalliskeittiöt eivät soveltuneet niin hyvin haja-asutuksen vuoksi. Esimerkkejä maalaiskuntien keittoloista kuitenkin löytyy. Kunnalliskeittiöidea ei ollut uusi asia eikä se syntynyt ensimmäisen maailmansodan aiheuttamien ongelmien vuoksi. Kunnalliskeittiöiden tai kansankeittiöiden puolesta oli puhuttu jo 1800-luvun katovuosien yhteydessä.³⁶¹

Kunnalliskeittiöt olivat arkipäivää muualla Euroopassa ensimmäisen maailmansodan vuosina, jolloin useissa maissa kärsittiin elintarvikepulasta. Esimerkiksi Tukholmassa keittolat olivat suosittuja ja niissä ruokailivat sekä työläiset että virkamiesperheet. Saksassa ja Englannissa kuntien perustamat keittolat eivät sen sijaan saavuttaneet suurta suosiota.³⁶²

Kunnalliskeittiöistä ei juurikaan kirjoitettu tutkittavissa sanomalehdissä. Sen sijaan koulukeittiöt saivat palstatilaa. Tammikuun alussa Pohjolan Sanomissa oli ilmoitus, jossa kerrottiin Kemin kaupunkiin avattavasta kunnalliskeittiöstä. Sieltä kaupungin asukkaat voisivat ostaa lämmintä ruokaa kotiin vietäväksi tai paikan päällä syötäväksi.³⁶³

Tornion Lehti oli ainoa pohjoisen lehti, joka uutisoi Elintarvehallituksen antamasta kehotuksesta kunnallisten ruokaloitten perustamiseen elintarvikeniukkuuden muuttuessa

³⁶¹ Rantatupa 1979, 217; Rautavirta 2010; 53; Turpeinen 1991, 86.

³⁶² Rautavirta 2010, 81, 85.

³⁶³ PS 21.1.1918.

nälänhädäksi. Kotitalousvaliokunnalta saisi tehokasta opastusta ja avustusta ruokalan järjestämiseen ja keittotapoihin.³⁶⁴

Kirjoitusten vähäisen määrän perusteella kunnalliskeittiöajatus oli ehkä tuntematon pohjoisen asukkaille. Tai niiden vaikutuksen arveltiin jäävän vähäiseksi, koska pohjoinen Suomi oli harvaan asuttua ja etäisyydet olivat pitkiä. Pohjolan Sanomissa yleisönosastokirjoituksessa kysyttiin, eikö olisi syytä perustaa Kittilän kirkonkylälle kansankeittiö uhkaavan nälänhädän vuoksi. Paikkakunnalla eräs leskirouva oli harjoittanut yksityistä laupeudentyötä tarjoamalla köyhille perheille lihakeittoa, mutta häneltäkin elintarvikkeet olivat loppuneet. Elintarvikelautakunnan toivottiin jatkavan tätä ”siunattua esimerkkiä”.³⁶⁵

Pohjolan Sanomat julkaisi J. E. Alaojan vetoomuksen, johon hänet oli valtuuttanut Rovaniemen kunnanvaltuusto. Kirjoitus oli suunnattu kaikille kuntalaisille, mutta myös laajemmin Lapin ja Peräpohjolan kuntien kunnanvaltuustoille ja kuntakokouksille. Vetoomuksen taustalla oli huoli nälästä, joka uhkasi lapsia ja kasvavaa nuorisoa. Alajoki toi esille kirjoituksessa, kuinka alaikäisten kerjääminen oli lisääntynyt.

*Heistä epäilemättä kasvaa kunnallemme raskas vitsaus, jos ei ajoissa tarkkain ottein ryhdytä hätävarjeluskeinoihin.*³⁶⁶

Vetoomuksessa kehoitettiin järjestämään kyläkokouksia, jotka perustaisivat toimikuntia, jotka puolestaan aloittaisivat kyläkeittiötoiminnan vähävaraisten lasten auttamiseksi. Samalla voitaisiin valvoa lasten käyttäytymistä ja ohjata sitä hyvään suuntaan. Kunnassa oli useita taloudellisia ja sivistyksellisiä seuroja, joiden toivottiin avustavan kunnan tärkeää hanketta. Valtuusto oli peloissaan tulevaisuudesta, sillä kerjäämistä pidettiin turmiollisena tapana, joka usein seuraa läpi koko elämän.

Meillä ei ole varaa kasvattaa tuollaisia yhteiskunnan loisia, sillä kansamme menestyminen tulevaisuudessa riippuu ennemminkin siitä, kuinka

³⁶⁴ TL 28.5.1918.

³⁶⁵ ”Avoin kirje Kittilän elintarvelautakunnalle”. PS 3.6.1918.

³⁶⁶ J. E. Alaoja, ”Taisteluun pienokaisten puolesta nälkää vastaan”. PS 26.6.1918.

*onnistumme kasvattamaan nousevan polven tarmokkaasti täyttämään velvollisuuttaan ennen kaikkea itseään kohtaan.*³⁶⁷

Kunnanvaltuustossa uskottiin vakaasti, että kyläkeittiöt kantaisivat hedelmää tulevaisuuteen. Kyläkeittiötoiminnassa avautuisi kaikille yhteiskunnallinen työala, jolla olisi suuri merkitys.

*Eikä yhtään isänmaamme petturia kansamme joukosta nousisi, siksi tulee meidän koota kaikki voimat taisteluun yhteiskunnallista kurjuutta vastaan.*³⁶⁸

Tärkeintä ei tuntunut olevan lasten auttaminen ja nälän karkottaminen, vaan ennen kaikkea se, ettei näistä lapsista kasvaisi yhteiskunnallisia taakkoja.

Koulukeittiöt saivat jonkin verran enemmän huomiota lehdistä. Lokakuussa Pohjolan Sanomat uutisoi, että kansakoulujen koulukeittiöille oli mahdollista saada ruokatarvikkeita elintarvikelautakunnilta.³⁶⁹ Kouluruokailun järjestäminen haluttiin tehdä helpommaksi myöntämällä keittoloille oikeus saada elintarvikkeita paikallisilta elintarvikelautakunnilta ilman elintarvikekortteja. Elintarvikeviranomaiset suostuivat tähän kouluhallituksen esityksen pohjalta.³⁷⁰ Perä-Pohjolaisessa puolestaan kerrottiin, että rovaniemeläinen kauppias Tuisku oli luvannut lahjoittaa 300 mk jokaiselle Rovaniemen kansakoululle koulukeittiöiden perustamiseen köyhiä oppilaita varten.³⁷¹ Molemmat lehdet kirjoittivat Rovaniemen koulukeittiöhankkeista myöhemminkin kertomalla, että Rovaniemellä Ylikylän kansakoulun johtokunta oli ollut aloitteellinen ja järjestänyt kokouksen, jossa keskusteltiin koulukeittiön perustamisesta. Kokouksen lopputulos oli, että keittiö perustettaisiin.³⁷²

Koulukeittiöiden merkitys ja tarpeellisuus oli selvä, sillä monelle koululaiselle koulun tarjoama ruoka oli päivän ainoa ateria. Osalla koululaisista saattoi olla eväänä olki- tai pettuleipää, osalla ei mitään.³⁷³

³⁶⁷ J. E. Alaoja, ”Taisteluun pienokaisten puolesta nälkää vastaan”. PS 26.6.1918.

³⁶⁸ Ibidem.

³⁶⁹ PS 12.10.1918.

³⁷⁰ Rautavirta 2010, 57.

³⁷¹ P-P 15.10.1918.

³⁷² PS 24.10.1918; P-P 26.10.1918.

³⁷³ Rautavirta 2010, 57.

Pohjolan Sanomien kirjoitus ”Koulukeittiö jokaiseen kansakouluun!” marraskuun lopulla peräänkuulutti lasten hyvinvointia. Kirjoittaja oli huolissaan lasten kehittymisestä aikana, jolloin elintarvikkeista oli kova puute. Kirjoittajan mielestä lasten kehitys kärsi, jos he joutuivat syömään liian paljon kuivaa ruokaa. Koulun tulisi tarjota joka päivä lämmintä keittoa kasvaville lapsille. Kirjoittaja totesi vielä, että Peräpohjolassa ja Lapissa oli paljon lapsia, jotka eivät olleet kotona saaneet aikoihin leipää ja maitoa, vaan elivät pelkästään perunalla ja ”muulla heikolla ruuan rippeellä”. Kirjoittajaa huolestutti, miten lapset jaksavat opiskella ja millaiseksi he varttuvat. Osa lapsista joutui jäämään pois koulusta huonon tilanteen vuoksi. Kirjoittajan mielestä keittiön perustaminen oli ennen kaikkea tahdon asia, kun valtio myönsi apua ravitsemukseen ja vaatetukseen. Mikäli keittiöön ei saataisi keittäjää, niin lähialueen naiset voisivat vuorotellen hoitaa keittämisen. Suurin ongelma oli se, että ei ollut mistä keittää eikä elintarvelautakunnillakaan ollut mistä antaa. Kirjoittaja vetosikin omavaraistalouksiin, että ne antaisivat omastaan vähän kohtuullista maksua vastaan. Koulukeittiöt tulisi ottaa sydämen asiaksi.³⁷⁴

³⁷⁴ Lähde, ”Koulukeittiö jokaiseen kansakouluun!”. PS 27.11.1918.

LOPPULAUSE

Kartoitin tutkimuksessani peräpohjalaisten sanomalehtien välittämää kuvaa elintarvikkeepulasta. Pohjolan Sanomien, Tornion Lehden ja Perä-Pohjolaisen mukaan pulaa esiintyi Lapissa runsaasti. Jo alkuvuodesta 1918 lehdet kirjoittivat eri paikkakunnilla vallitsevasta pulasta, joka oli ennen kaikkea viljapulaa. Pulaa esiintyi esimerkiksi Torniossa, Kolarissa ja Kittilässä. Vielä vuoden 1917 aikana elintarvikkeita oli saatu pohjoiseen Norjasta.

Peräpohjalaisten sanomalehtien perusteella muodostui kuva, että Lapissa oli pula ruoasta. Nälkä oli ennen kaikkea leivän puutetta ja monin paikoin syötiin pettu- tai olkileipää. Suomalaisten ruokavaliosta 1900-luvun alkuvuosikymmeniltä ei ole yksityiskohtaista tietoa. Alueelliset erot olivat suuria, samoin yhteiskuntaryhmien väliset erot. Leipä oli suomalaisille tärkein ruoka. Perunoita ja suolakalaa syötiin päivittäin, ja etenkin maalla lihaa syötiin vähän. Vilja- ja maitotuotteilla katettiin 70 prosenttia päivittäisestä energiantarpeesta. Sotavuosina päivittäisen vilja-annoksen määrä pieneni huomattavasti, sillä korttiannokset olivat keskimäärin kolmanneksen pienempiä kuin normaaliajan kulutus oli ollut. Leivän tilalle oli vaikea keksiä muuta ravintoa, kun perunatkin olivat vähissä.

Suomi oli täysin riippuvainen ulkomailta tuodusta viljasta ja omavaraisuusaste viljan osalta oli noin 40 prosenttia. Viljan tuonti oli vähentynyt ensimmäisen maailmansodan vuosina siten, että vuonna 1918 Suomeen tuotiin enää murto-osa vuoden 1913 tuontiin verrattuna. Vuonna 1918 lähes kaikki perusruokatarvikkeet olivat säännöstelyssä, tosin viljan säännöstely oli se, mistä puhuttiin.

Uudesta sadosta odotettiin kesällä 1918 pelastajaa, mutta toisin kävi. Halla pilasi monin paikoin sadon ja pohjoisen elintarvikenäkymät olivat huonot syksyllä 1918. Loppuvuodesta Sodankylästä uutisoitiin, että tarjolla oli vain mädänneitä kaurajauhoja. Huonolaatuisen ruoan pitkäaikainen käyttö aiheutti sairauksia. Keväällä oli uutisoitu, että ihmiset olivat joutuneet syömään kuolleiden hevosten lihaa. Sitä pidettiin ihmisille sopimattomana ruokana.

Ruoan riittävyttä ei pitäisi arvioida pelkästään energiansaannin kannalta. Pulan aikana ruoan kulttuuriset ja psykologiset merkitykset korostuvat. Myös tottumukset ja kokemukset omista vaikutusmahdollisuuksista tulisi huomioida kriisitilanteessa. Monien vaikeuksien keskellä tuttu ruoka lisäsi turvallisuudentunnetta. Leipä oli se, mistä kirjoitettiin ja minkä tilalle yritettiin keksiä korvikkeita. Normaalioloissa ruis ja vehnä olivat eniten käytetyt viljat, pohjoisessa tosin ohra. Elintarvikepulan aikana turvauduttiin muun muassa eläinten rehuna pidettyyn kauraan. Leipäjauhoja yritettiin jatkaa myös petulla, jäkälällä ja oljilla.

Elintarvikepula sai runsaasti huomiota sanomalehdissä. Pulaan liittyi monenlaisia asioita: elintarvelautakuntien ilmoituksia, uutisia elintarvikerikoksista, kuljetusrajoituksista ja neuvotteluista viljan saamiseksi Suomeen, sekä ohjeita pulan helpottamiseksi. Mainosten mukaan monenlaista ruokaa oli tarjolla, mutta ongelmana olivat elintarvikkeiden sotavuosina huimasti nousseet hinnat. Esimerkiksi kalaa olisi ollut ostettavissa ympäri vuoden. Elintarvikeviranomaisilla olisi ollut runsaasti kalliokalaa varastoissa, mutta suomalaiset vieroksuivat sen makua ja valmistamisen työläyttä. Paikallisella kalalla ei pystytty korvaamaan leivän puutetta, sillä monin paikoin ilmoitettiin huonoista kalansaaliista. Kalastus oli paikoin rajoitettua, mikä osaltaan vaikeutti kalan saantia. Maitopulaa alkoi esiintyä syksyllä 1918. Etenkin Kemissä maidon saanti oli vaikeaa.

Sokeri ja kahvi eivät kuulu välttämättömiin ruoka-aineisiin, mutta niillä oli tärkeä sija suomalaisten ruokapöydässä. Kahvia juotiin useamman kerran päivässä ja yhdessä leivän kanssa se saattoi olla ainoa lämmin ateria päivän aikana. Kahvipulasta ei kirjoitettu lehdissä paljoakaan. Kahvinkulutus oli vuonna 1918 vain 0,2 kiloa henkilöä kohti, kun sitä viisi vuotta aikaisemmin oli kulunut 4,2 kiloa henkilöä kohti. Kahvia oli totuttu säästämään ja lisäksi käytettiin korvikkeita, sillä kahvi oli kallista. Sokeripulasta lehdet kirjoittivat enemmän. Yleisönosastokirjoituksissa kyseltiin useasti sokerin jakoon liittyvistä asioista. Sokeri oli joutunut kortille jo vuonna 1916, joten se ehkä vähensi kirjoitusten määrää vuonna 1918. Kahvi- ja sokeripula jäivät muiden elintarvikkeiden puutteen varjoon.

Tornion Lehti ja Pohjolan Sanomat julkaisivat ahkerasti keväällä 1918 kirjoituksia kasvitarhanhoidosta. Lukijoille haluttiin painottaa oma-aloitteisuutta ruokahuollon parantamiseksi. Lehtikirjoituksissa kehoitettiin viljelemään juurikasveja pienilläkin maapals-

toilla. Kasvitarhatyöhön kannustettiin Suomessa vallinneesta siemenpulasta huolimatta. Maatalousseurat ja Marttaliitto olivat aktiivisia ja palkkasivat kasvitarhaneuvoja kansalaisten avuksi. Elintarvelautakuntien tehtäviin kuului avustaa vuokrapalstojen sekä siementen hankinnassa. Kasvitarhat saivat runsaasti huomiota ja taustalla voi nähdä kansanvalistuksellisia tavoitteita. Sisällissodan voittanut osapuoli nosti talonpoikaisväestön sankarin rooliin ja esikuvaksi muille. Työteliäisyys ja ahkeruus olivat ihanteena. Kasvitarha-ajattelua markkinoitiin lehdissä myös sen vuoksi, että se koettiin tärkeäksi lasten kasvatuksen ja työhön oppimisen kannalta. Kasvitarhoja toivottiin löytyvän jokaisen koulun pihalta. Koulujen kasvitarhaihanne oli syntynyt jo vuosisadan vaihteessa, ja elintarvikepula edisti kasvitarhahankkeita.

Kasvitarhakirjoitusten lisäksi lehdet julkaisivat monenlaisia muita vinkkejä ruokatalouden kohentamiseksi. Oli pettu- ja haapapuujuuhon valmistusohjeita, marjojen kuivaus- ja säilöntäohjeita sekä kirjoituksia kalojen kuivaamisesta sekä kalaruokien valmistamisesta. Lehdet kannustivat käyttämään mielikuvitusta ruoan hankinnassa. Hätäruoan hankinta ja valmistus eivät kuitenkaan olleet yksinkertaisia toimia, eikä paluu keräilytalouteen enää onnistunut. Lapissa, kuten koko Suomessa, oli paljon ihmisiä, jotka eivät osallistuneet ruoan tuotantoon ja yhteiskunnassa vallitsi eriytynyt työnjako. Päivittäisen energiansaannin turvaaminen oli hankalaa hätäravinnolla, sillä monia hätäruoaksi kelpaavia aineksia olisi pitänyt syödä kohtuuttomia määriä. Lisäksi osa hätäravinnon lähteistä oli myrkyllisiä eikä ihmisillä ollut tieto-taitoa niiden käsittelyyn ja käyttöön.

Tutkimissani sanomalehdissä kirjoitettiin jonkin verran kunnalliskeittiöistä, joista olisi jaettu ruokaa edullisesti vähävaraisille. Lehtien mukaan Kemi oli ainoa paikka, jonne avattiin kunnalliskeittiö. Pitkät välimatkat ja harva asutus olivat luultavasti syynä siihen, etteivät kunnalliskeittiöt saaneet laajempaa huomiota ja kannatusta. Sen sijaan koulukeittiöistä innostuttiin ainakin Rovaniemellä. Elintarvelautakunnilla oli mahdollisuus avustaa koulukeittiöitä. Monille koululaisille koulun tarjoama ruoka olikin päivän ainoa ateria.

Sanomalehtien kirjoituksilla pyrittiin vaikuttamaan mielipiteisiin. Tutkimani sanomalehdet edustivat sisällissodan voittajia, ja elintarvikepulaa käsiteltiin hyvin samankaltaisesti kaikkien lehtien sivuilla. Sanomalehdet tarjosivat ristiriitaisen kuvan suhtautumisessaan maanviljelijöihin. Toisaalta heidät nostettiin jalustalle, toisaalta paheksuttiin

heidän oman edun tavoitteluaan toisten hädän avulla. Viljan salaamista tai korkeilla hinnoilla myymistä paheksuttiin. Maanviljelijöitä maaniteltiin luovuttamaan elintarvikkeita yleiseen kulutukseen vetoamalla uhrautuvaisuuteen, isänmaallisuuteen ja yhteiseen hyvään. Kirjoituksissa varoiteltiin seuraamuksista, joita elintarvikepula ja nälkä voisivat aiheuttaa. Yhteiskuntarauhan järkkymistä nälän seurauksena pelättiin. Muistutettiin siällissodasta ja peloteltiin juuri saavutetun itsenäisyyden menettämislä.

Kirjoituksissa vedottiin vallalla oleviin kristillisiin arvoihin: lähimmäisenrakkauteen, vaatimattomuuteen ja uhrautuvaisuuteen. Lukijoiden kirjoituksissa kauhisteltiin ahneutta ja elintarvikelain rikkomisia sekä välinpitämättömyyttä, jota oli alkanut esiintyä kunniallistenkin kansalaisten joukossa. Yksi kirjoittaja muistutti, että nälänhätä aiheutti katkeruutta, rauhattomuutta sekä kuolemaa ja kirousta. Myös elintarvikeviranomaisten toimia tai toimetttömyyttä, säännöstelyjärjestelmän sekavuutta sekä liian lepsua suhtautumista elintarvikelain rikkojiin arvosteltiin.

Sanomalehdistä välittyi myös kuva siitä, että Lapin väestö koki olevansa syrjässä muusta yhteiskunnasta. Alueen perifeerisyys tiedostettiin. Eräs kirjoittaja kyseli, halutaanko Pohjolan väki tappaa nälkään. Vedottiin Etelä-Suomen viljavien maiden asukkaisiin, jotta he luovuttaisivat viljaa ymmärtäessään pohjoisessa vallitsevan kurjuuden.

Vaikka monissa kirjoituksissa syyllistettiin maanviljelijöitä, oli niitäkin, jotka kiittelivät talollisten tarjoamista avusta. Osa talollisista oli antanut omistaan niin, että kärsivät itsekin puutetta. Pohjoinen oli karjankasvatusaluetta eikä suuria viljasatoja korjattu hyvinäkään vuosina. Elintarviketilannetta pahensi kesä 1918, jolloin hallat tulivat aikaisin ja monia paikkakuntia kohtasi kato. Ei yksinkertaisesti ollut mitään, mistä antaa muille.

Huono sato ja pienet kalansaaliit yhdisti aikaisempia nälkävuosia ja vuoden 1918 elintarvikepulaa. Vuonna 1918 pääsyyntä oli kuitenkin omavaraisuuden heikentymisestä johtuva riippuvaisuus tuontiviljasta. Oli luotettu liikaa siihen, että viljaa saataisiin riittävästi muualta – varmuusvarastoja tai varasuunnitelmaa hätätilanteiden varalta ei ollut. Vaikkakaan säännöstely ei onnistunut parhaalla tavalla, se tasoitti elintarvikkeiden saantia eri alueiden välillä.

Elintarvikepula aiheutti muutamia nälkäkuolemia sanomalehtien mukaan. Heikko ravinto altisti taudeille ja näin ollen nälkäkuolemiin tulee suhtautua varauksella, sillä kuoleman syytä voi olla vaikea määrittää. Lisäksi tuohon aikaan kuolinsyyn kirjasi pappi eikä lääkäri. Lehdet kirjoittivat myös nälän uuvuttamista ihmisistä sekä nälän aiheuttamista vaivoista. Vuonna 1918 Suomessa riehui espanjantauti, joka etenkin loppuvuodesta koetteli pohjoisen asukkaita.

Yksi mahdollinen jatkotutkimusaihe olisi laajentaa pulan tarkastelu Lapissa pidemmälle aikavälille, sillä elintarvikepulaa esiintyi ennen ja jälkeen vuoden 1918. Myös perusteellisempi katsaus ihmisten omakohtaisista kokemuksista elintarvikepulasta olisi mielenkiintoinen tutkimusaihe. Poikkesivatko esimerkiksi punaisten ja valkoisten kokemukset toisistaan? Jatkotutkimusta ajatellen myös syvällisempi paikkakunta-kohtainen analyysi verrokkeineen olisi mielenkiintoinen.

LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS

I Lähteet

Sanomalehdistö

Perä-Pohjolainen 15.10.–31.12.1918

Pohjolan Sanomat 1918

Tornion Lehti 1918

II Hakuteokset

Suomen lehdistön historia 6, 1988. Hakuteos Kotokulma–Savon lehti: sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985. Toimittanut Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio.

Suomen lehdistön historia 7, 1988. Hakuteos Savonlinna–Övermarks Tidning: sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985. Toimittanut Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio.

III Tutkimuskirjallisuus

Aatsinki, Ulla 2008: *Tukkiliikkeestä kommunismiin. Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*. Tampere University Press, Tampere.

Eduskunta - edustajamatrikkeli.

Fränti, Aleksanteri:

<http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/hx5000.sh?{hnro}=910370&{kieli}=su&{haku}=kaikki> (luettu 1.3.2015)

Jyske, Jalmari:

<http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/hx5000.sh?{hnro}=910632&{kieli}=su&{haku}=kaikki> (luettu 1.3.2015)

Koivuranta, Janne:

<http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/hx5000.sh?{hnro}=910768&{kieli}=su&{haku}=kaikki> (luettu 1.3.2015)

Enbuske, Matti 2008: *Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Haapala, Pertti 1995: *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Edita, Helsinki.

Heinonen, Visa 1998: *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki: kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*. Suomen historiallinen seura, Helsinki.

Häkkinen, Antti 1991: ”Kuolema tulee jäkäläleiwästä. Hätäravinto, jäkäläleipävalistus ja sen vastaanotto”. *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*, s. 91–113. Toimittaneet Antti Häkkinen, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen, Hannu Soikkanen. WSOY, Porvoo.

Häkkinen, Antti & Peltola, Jarmo 2005: ”Suomalaisen alaluokan historiaa: köyhyys ja työttömyys Suomessa 1860–2000”. *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*, s. 39–94. Toimittaneet Antti Häkkinen, Panu Pulma, Miika Tervonen. Suomen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Ikonen, Vappu 1991: ”Kaksi 1800-luvun nälkäkriisiä – Suomi ja Irlanti”. *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*, s. 273–282. Toimittaneet Antti Häkkinen, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen, Hannu Soikkanen. WSOY, Porvoo.

Jussila, Pentti 2005: *Eikö sitä totuutta saisikaan sanoa. Pohjolan Sanomien yhdeksän vuosikymmentä*. Pohjolan Sanomat, Kemi.

Kauranen, Kaisa 1999: *Rahvas, kauppahuone, esivalta. Katovuodet pohjoisessa Suomessa 1830-luvulla*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

Karemaa, Outi 1998: *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

Knuuttila, Maarit 2006: *Pappilan hätävara – vieraanvaraisuuden taidosta*. Kustannus Oy Arkki, Helsinki.

Knuuttila, Maarit 2010: *Kauha ja kynä: keittokirjojen kulttuurihistoriaa*. Suomen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Lappalainen, Mirkka 2012: *Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697*. Kustannusosakeyhtiö Siltala, Helsinki.

Laurila, Eino H. 1985: *Kulutus Suomen kansantaloudessa 1900–1975*. ETLA, Helsinki.

Leino-Kaukiainen, Pirkko 1988: ”Kasvava sanomalehdistä sensuurin kahleissa 1890–1905”. *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*, s. 421–626. Päätoimittaja Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio.

Maataloustilastot – ravintotase: taulukot: elintarvikkeiden kulutus henkeä kohti 2013 ennakkotiedot.

<http://www.maataloustilastot.fi/ravintotase> (luettu 18.3.2015)

Niemelä, Jari 2008: *Talonpoika toimessaan. Suomen maatalouden historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Nygård, Toivo 1987: ”Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistössä”. *Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*, s. 9–166. Päätoimittaja Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio.

Nyström, Samu 2013: *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918*. Historiatieteen väitöskirja, Helsingin yliopisto. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/40334/nystrom_vaitoskirja.pdf?sequence=1 (luettu 25.11.2013)

Pitkänen, Kari 1991: ”Kärsimysten ja ahdingon vuosikymmen – 1860-luvun yleiskuva”. *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*, s. 36–

77. Toimittaneet Antti Häkkinen, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen, Hannu Soikkanen. WSOY, Porvoo.

Railo, Erkki & Oinonen, Paavo 2012: ”Mediasta historiaa”. *Media historiassa*, s. 7–24. Toimittaneet Erkki Railo & Paavo Oinonen. Turun historiallinen yhdistys ry, Turku.

Rantatupa, Heikki 1979: *Elintarvikehuolto ja -säännöstely Suomessa vuosina 1914–1921*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Rantatupa, Heikki 1980: ”Pettua ja hätäleipää. Elintarvikepula Kajaanin kihlakunnassa ensimmäisen maailmansodan aikana”. *Scripta Historica VI*, s. 275–295. Toimittanut Matti Lackman. Oulun Historiaseura, Oulu.

Rantatupa, Heikki 2004: ”Itsenäistyvää maatalous. Ensimmäisestä maailmansodasta 1950-luvulle”. *Suomen maatalouden historia 2. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*, s. 263–329. Toimittanut Matti Peltonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Ratz, David 2007: ”The Study of Historical Images”. *Faravid 31/2007*, s. 189–220. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys r.y., Rovaniemi.
http://pro.tsv.fi/pshy/julkaisut/Faravid_artikkelit/Faravid_31/Ratz/pages/Ratz.html (luettu 16.3.2015)

Rautavirta, Kaija 2010: *Petusta pitsaan. Ruokahuollon järjestelyt kriisiaikojen Suomessa*. Ravitsemustieteen väitöskirja. Helsingin yliopisto.
<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/20862/ruokahuo.pdf?sequence=1> (luettu 19.1.2014)

Salokangas, Raimo 1987: ”Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi muuttuvilla lehtimarkkinoilla”. *Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*, s. 167–443. Toimittanut Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio.

Satokangas, Reija 2007: ”Pienviljelijän elanto vuodenaikojen rytmissä”. *Suomalaisen arjen historia 3: Modernin Suomen synty*, s. 124–143. Toimittaneet Johan Strandberg, Liisa Honkala, Jukka Kukkonen, Sanna Saari. Weilin+Göös, Helsinki.

Siironen, Miika 2006: ”Kurivallan koneistona – Suojeluskunta osana vuoden 1918 sodan voittajien hegemonista projektia”. *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, s. 166–203. Toimittaneet Petri Karonen & Kerttu Tarjomo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Sillanpää, Merja 1999: *Happamasta makeaan: suomalaisen ruoka- ja tapakulttuurin kehitys*. Hyvää Suomesta, Vantaa.

Silvasti, Tiina 2006: ”Näkökulmia globaaliin ruokaturvaan”. *Ruokakysymys. Näkökulmia yhteiskuntatieteelliseen elintarviketutkimukseen*, s. 183–211. Toimittaneet Tuija Mononen & Tiina Silvasti. Gaudeamus Kirja, Helsinki.

Sjöström, Elin 1919: *Sota-ajan keittokirja*. 2. painos. Kansanvalistusseura, Helsinki.

Soikkanen, Hannu 1991: ”Miekalla, nälällä ja rutolla. Kriisit historiassa”. *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*, s. 1–35. Toimittaneet Antti Häkkinen, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen, Hannu Soikkanen. WSOY, Porvoo.

Talve, Ilmar 1973: *Suomen kansanomaisesta ruokataloudesta*. Turun yliopisto, Turku.

Tommila, Päiviö 1982: *Taustasidonnaisuus ja maailmankuva – lehdistöhistorian tutkimusongelmia*. Helsinki.

Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo 1998: *Sanomia kaikille. Suomen Lehdistön historia*. Edita, Helsinki.

Tuomaala, Saara 2005: ”Kuuliaiseksi ja ahkeraksi. Lastenkasvatus agraarikulttuurissa”. *Kansanetiikkaa. Käsityksiä hyvästä ja pahasta*, s. 42–56. Toimittaneet Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila, Ulla Piela. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Tuomaala, Saara 2007: ”Mustetta ja multaa eli kansakoulun ihanteet ja arki”. *Suomalaisen arjen historia 3: Modernin Suomen synty*, s. 247–261. Toimittaneet Johan Strandberg, Liisa Honkala, Jukka Kukkonen, Sanna Saari. Weilin+Göös, Helsinki.

Turpeinen, Oiva 1991: *Näläntorjunta ja hyvinvointivaltion perusteet. Hallinto ja kansalainen Suomessa 1808–1905*. Hallintohistoriakomitea ja Valtion painatuskeskus, Helsinki.

Uola, Mikko 2010: *Vallankumouksellisia, vakoilijoita ja aseveljiä. Myyttejä ja tosiasioita Lapin historiassa 1910-luvulta 1940-luvulle*. Minerva Kustannus, Helsinki.

Vahtola, Jouko 1994: ”Espanjantauti Suomessa 1918–1920”. *Kulttuuri, politiikka, historia, koulutus ja lehdistö. Kirjoitukset omistetaan toimitusjohtaja, filosofian tohtori Martti Ursinille, joka täyttää 60 vuotta 14.1.1994*, s. 131–143. Toimittaneet Aarno Alakylä, Teuvo Mällinen, Peerit Tähtinen. Pohjoinen, Oulu.

Vahtola, Jouko 2003: *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Suuri Suomalainen Kirjakerho, Helsinki.

Varto, Juha 1992: *Laadullisen tutkimuksen metodologia*. Kirjayhtymä, Helsinki.
http://arted.uiah.fi/synnyt/kirjat/varto_laadullisen_tutkimuksen_metodologia.pdf (luettu 26.3.2015)

Virkkunen, Gia 2010: ”Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin”. *Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomessa maaseudulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Vuorela, Toivo 1975: *Suomalainen kansankulttuuri*. 3. painos. WSOY, Porvoo.

Ylitornion seurakunta.

http://www.ylitornionseurakunta.fi/www-asiakirjat/historia_1.htm (luettu 2.3.2015)